

Uskonto valtapolitiikan ristitulessa -

**Katolinen kirkko poliittisena toimijana Jugoslavian hajoamiskriisissä
1991–1995.**

Helsingin yliopisto
Miro Leporanta
Poliittinen historia
2021

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET		
Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion Valtiotieteellinen tiedekunta		Laitos – Institution
Tekijä – Författare Miro Leporanta		
Työn nimi – Arbetets titel Uskonto valtapoliitiikan ristitulessa – Katolinen kirkko poliittisena toimijana Jugoslavian hajoamiskriisissä 1991–1995.		
Oppiaine – Läroämne Poliittinen historia		
Työn laji – Arbetets art Maisterintutkielma	Aika – Datum 2021	Sivumäärä – Sidoantal 74
Tiivistelmä – Referat <p>Tämän maisterintutkielman tarkoitus on tarkastella katolisen kirkon roolia poliittisena toimijana Jugoslavian hajoamiskriisissä 1991–1995. Tarkastelen tätä toimijuutta kuuden paavi Johannes Paavali II:n pitämän puheen kautta. Tutkimuskysymyksenäni on: "minkälainen rooli katolisella kirkolla oli poliittisena toimijana Jugoslavian hajoamisprosessissa 1991–1995?". Tutkimuskysymyksen alakysymyksiä ovat: "mihin tämä poliittinen toimijuus perustui ja miten se näkyy paavin puheissa" ja "miten tämä poliittinen toimijuus vaikutti Jugoslavian seuraavavaltioiden kehitykseen, erityisesti Jugoslavian katolisissa osissa?". Katolisella kirkolla tarkoitetaan tässä tutkielmassa katolista kirkkoa instituutiona, jonka ulkopoliittisia suhteita johtaa Pyhä Istuin eli paavi. Jugoslavian hajoamisen aikaan paavina toimi Johannes Paavali II. Tutkin aihettani abduktiivisen analyysin avulla, missä lähteeni ja tutkimuskirjallisuuteni keskustelevat keskenään. Esittelen ensiksi Jugoslavian historiaa, katolisen kirkon diplomatiaa sekä suhdetta Jugoslaviaan. Tämän jälkeen esittelen katolisen kirkon poliittisen ajattelun perusteita, paavi Johannes Paavali II:n poliittista näkemystä sekä katolisen kirkon suhdetta Eurooppaan. Tämän jälkeen tutkin Jugoslavian pääosin katolisten alueiden ja katolisen kirkon suhdetta sekä katolisen kirkon suhdetta nationalismiin.</p> <p>Katolisen kirkon poliittinen toimijuus perustuu tuhansien vuosien teologiseen ajatteluun, jonka juuret ovat Raamatussa, ja ovat sen jälkeen kehittyneet eri katolisten ajattelijoiden ja paavien kautta nykyiseen muotoonsa. Tämä poliittisen ajattelun perinne oli kuitenkin rajoittunutta ennen Vatikaanin II:sta konsiilia 1960-luvulla, jolloin kirkko alkoi suhtautua yhteiskunnallisiin ja poliittisiin ilmiöihin avoimemmin. Johannes Paavali II oli teologiselta kannalta monella tapaa Vatikaanin II:n konsiilin liberalismiin vastusta, mutta yhteiskunnalliselta kannalta hän noudatti konsiilin suuntaa. Henkilökohtaisesti Johannes Paavali II:n toi katolisen kirkon poliittiseen toimijuuteen näkemyksensä <i>vastuullisesta personalismista</i> sekä kokemuksensa kommunistisesta Puolasta. Johannes Paavali II koki myös kristillisyyden tärkeänä eurooppalaisen identiteetin luojana – olivathan pääasiallisesti kristillisdemokraattiset puolueet ja ajattelijat luoneet idean <i>eurooppalaisesta yhteisöstä</i>.</p> <p>Katolinen kirkko toimi poliittisesti Jugoslavian hajoamiskriisissä monitahoisesti: se kannatti ensi sijassa pasifistista ratkaisua. Toisaalta kirkko myös halusi saattaa Jugoslaviasta irronneet Kroatian ja Slovenian kohti Eurooppaa. Johannes Paavali II:n johtamalla katolisella kirkolla oli oma idän- ja Eurooppa-politiikkansa, jonka pohjalta he toimivat. Tämä käsitti Jugoslavian katolisten osien saattamisen takaisin katolisen kirkon vaikutusalueeseen pitkän sosialismin kauden jälkeen, näiden alueiden ohjaamisen kohti eurooppalaista integraatiota sekä katolisuuden lujittamisen osaksi näiden itsenäistyneiden valtioiden kansallista identiteettiä. Katolinen kirkko oli kuitenkin varovainen uusien valtioiden kanssa, sillä se ei halunnut, että katolinen usko nähtäisiin osana primordiaalista nationalismia, joka synnyttäisi etnisiä erimielisyyksiä sekä rasismia. Johannes Paavali II halusi toteuttaa visionsa "kahdella keuhkolla" hengittävää Euroopasta, jossa Euroopan läntiset ja itäiset osat toimisivat yhdessä, ja joka perustuisi kristillisille periaatteille. Euroopan johtavat katoliset valtioita olivat olleet perustajina Euroopan yhteisössä – Jugoslavian hajoamisessa syntyneiden uusien katolisten valtioiden saattaminen osaksi tätä yhteisöä oli katolisen kirkon intresseissä.</p>		
Avainsanat – Nyckelord Jugoslavia; Katolinen kirkko; Johannes Paavali II; Paavi; Kroatia; Slovenia; Eurooppa;		
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Poliittinen historia		

Muita tietoa

Sisällys

JOHDANTO	1
1.1 ”Ei enää sotaa Euroopassa.”	1
1.2 Aiempi tutkimus.....	3
1.3 Tutkimuksen tausta ja rajaus	4
2. AINEISTO, TUTKIMUSKYSYMYKS JA METODOLOGIA	7
2.1 Aineiston kuvaus.....	7
2.2 Metodologia ja tutkimuskysymys	11
3.TAUSTA.....	13
3.1 Jugoslavian historia	13
3.2 Katolisen kirkon oppi, historia ja diplomatia	17
3.3 Katolinen kirkko ja Jugoslavia	19
4. KATOLINEN KIRKKO POLIITTISENA TOIMIJANA	22
4.1 Katolisen kirkon poliittinen ajattelu	22
4.2 Katolisen kirkon suhtautuminen ja rooli Jugoslavian hajoamisissa	29
4.3 Pyhän Istuin ja Eurooppa	34
4.4 Johannes Paavali II:n poliittinen näkemys	41
5. KATOLINEN KIRKKO JA JUGOSLAVIA.....	46
5.1 Katolinen kirkko ja Kroatia.....	46
5.2 Katolinen kirkko ja Slovenia	51
5.3 Vatikaani ja muut katoliset Jugoslavian alueella	55
5.4 Nationalismi, etnisyys ja kansallinen identiteetti.....	60
6. JOHTOPÄÄTÖKSET	66
LÄHTEET	70
KIRJALLISUUS	71

Johdanto

1.1 ”Ei enää sotaa Euroopassa.”

” Kristuksen risti on pystytetty Kroatian lipun viereen ja kroatialainen piispa seisoo kroatialaisen valtiopäämiehen vieressä. Tämä oli todellinen sota *kunnioitetun ristimme ja kultaisen vapautemme tähden*, sen tähden, että Kristus ja vapaus palasivat Kroatiaan. Kirkko iloitsee siitä, että sen kansa on vapautettu kahden orjuuttajan käsistä – kommunismin ja Serbian.”

- Josip Beljan, *Priznata Vjernost*. Veritas, 1994.

Eurooppalaisuuden idea on toisen maailmansodan jälkeen pyörinyt yhden ajatuksen ympärillä: ”ei enää koskaan sotaa Euroopassa”. Maanosan sisäinen integraatioprojekti lähti käyntiin heti vuoden 1945 jälkeen, tavoitteenaan estää valtioiden välisten konfliktitilanteiden syntyminen. Ideaalin edistyminen näytti etenevän hyvin - mutta juuri kun vanha riitapukari Saksa oli saatu kuriin, Neuvostoliitto oli kaatunut omaan mahdottomuuteensa ja liberaali maailmanjärjestys alkoi voittamaan (niin kuin Francis Fukuyama ennusti)¹, leimahtivat Kaakkois-Euroopassa Jugoslavian hajoamissodat. Euroopan valtiot, kansainväliset organisaatiot sekä maailmanpoliittiset supervallat olivat ihmeissään: miten tässä kävi näin? Sotien vakavuutta lisäsi monien mielestä vielä se, että ne syntyivät rauhanomaisen liittovaltion hajoamisesta. Ennen sovussa toistensa kanssa eläneet etniset ryhmät sotivat nyt toisiaan vastaan varmistaaksensa vaikutusvallan alueella.

Kuuden eteläslaavilaisen kansan muodostama liittovaltio Jugoslavia hajosi 1990-luvun alussa näihin surullisen kuuluisiin verisiin sotiin. Useissa medioissa ja tutkimuksissa nämä sodat leimattiin etnisiksi tai uskonnollisiksi sodiksi.² Tämä näkökulma on kuitenkin ongelmallinen, sillä alistaa tämän monisyisen kontekstin vaan yhden ilmiön alaiseksi sodaksi, jossa unohdetaan esimerkiksi sosioekonomiset tai alueelliset syyt. Jugoslavian hajoamisprosessin voidaan katsoa alkaneen jo 1980-luvulla, kun Jugoslavian pitkäaikaisen johtajan Josip Broz Titon kuolema aiheutti liittovaltioon valtatyhjiön. Tämän jälkeen Jugoslavian ylimmät virkamiehet pyrkivät uudistamaan liittovaltion taloutta, joka oli ajautumassa pahaan lamaan. Talousuudistus ei kuitenkaan onnistunut, sillä se olisi aiheuttanut myös isoja yhteiskunnallisia muutoksia jo yllä olevaan valtasysteemiin.³ Näin ollen monet suurvallat pyrkivät vain pitämään yllä jo olemassa olevaa *status qouta*, ettei alue luhistuisi konflikteihin (Jugoslavia oli lännelle tärkeä kauppakumppani). Titon

¹ Fukuyama 1989, 3–18,

² Lampe 2000, 365–369.

³ Weller 1992, 575.

kuoleman jälkeen Jugoslaviaa hallittiin presidenttineuvostolla, jossa kustakin osatasaval-
lasta (Slovenia, Kroatia, Bosnia-Hertsegovina, Serbia, Montenegro ja Makedonia) ja kah-
desta autonomisesta alueesta (Kosovo ja Vojvodina) äänestettiin aina kahdeksi vuodeksi
kerrallaan presidentti, niin että kansallisuudet kiersivät.⁴ Tämä järjestelmä ei kuitenkaan
täyttänyt valtiotyhjöttä, varsinkin kun varakkaammat osatasavallat (Slovenia ja Kroatia)
pyrkivät laajentamaan vaikutusvaltaansa. Sloveniaa ja Kroatiaa turhautti myös niiden ra-
havarastojen valuminen köyhempien osatasavaltojen puolelle. Hajoamisprosessi ja -sodat
olivat siis pitkältä kiinni taloudellisista ja alueellisista syistä.

Kuitenkin yleisesti katsotaan, että uskonnoilla, erityisesti kristillisillä kirkkoilla oli
varsin merkittävä rooli hajoamisprosessissa. Jugoslavia oli monietninen, - kielellinen ja -
uskonnollinen liittotasavalta. Etnisistä ryhmistä serbit, montenegrolaiset ja makedonia-
laiset olivat ortodokseja, bosniakit ja Kosovon albaanit islaminuskoisia, ja kroatialaiset,
slovenialaiset ja Serbian alueella sijaitsevan Vojvodinan unkarilaisvähemmistö taas ka-
tolisia. Serbian ortodoksinen kirkko piti hajoamisprosessia ja sotia mahdollisuutena laa-
jentaa vaikutuspiiriään Balkanin alueella. Serbiassa, Montenegrossa ja Makedoniassa or-
todoksinen usko on suoraan yhteydessä kansallisuuteen ja etnisyyteen: vain ortodoksi voi
olla näiden kansojen oikea edustaja. Ortodoksinen kirkko piti siis hajoamisprosessissa
oman kansansa puolta, sillä se oli aina sidoksissa siihen valtioon missä se sijaitsi. Orto-
doksia kirkkoja voidaan näin ollen pitää kansallisina kirkkoina.⁵

Katolinen kirkko on taas ylikansallinen organisaatio: sen keskus on Vatikaanissa,
ja tässä keskuksessa kirkon johtaja, eli paavi, tekee kaikki merkittävät päätökset. Kansal-
lisilla kirkkoilla on huomattavasti vähemmän valtaa valtion sisäisissä asioissa, kun esimer-
kiksi ortodoksisella kirkolla. Kuitenkin katolisen kirkon ylikansallinen luonne antaa sille
valtavan kansainvälisen vaikutusvallan⁶: tätä valtaa kirkko myös käytti (erityisesti Slo-
venian ja Kroatian tapauksessa) hyväkseen Jugoslavian hajoamiskriisissä. Lähteistäni käy
ilmi selvästi, että katolinen kirkko oli monin tavoin yhteydessä poliittisiin päättäjiin Ju-
goslaviassa, kansainvälisissä organisaatioissa, kuten Yhdistyneissä Kansakunnissa ja Eu-
roopan Yhteisössä sekä maailmanpoliittisesti tärkeisiin johtajiin Yhdysvalloissa, Neuvos-
toliitossa, Saksassa, Ranskassa ja Iso-Britanniassa. Johannes Paavali II oli jo ennen Ju-
goslavian kriisiä ansioitunut yhteiskunnallisena toimijana, ja hänellä oli keskeinen rooli
kommunismin romahduttamisessa Itäisessä Euroopassa.

⁴ Weller 1992, 573.

⁵ Mylonas 2003, 1–3.

⁶ Ketola 2019, 104–105.

Katolinen kirkko on historiansa aikana ollut sekä sotaa kannattava, että vastustava osapuoli. Varhaiskeskiajan ristiretket näkivät katolisen kirkon sotaa ja välivaltaa kannattava osapuolena – kirkkoisä Augustinus oli teoksissaan määrittänyt kristillisille kirkkoille oikeutetun sodan perusteet.⁷ Myöhemmin aikoina kirkko alkoi kuitenkin toteuttamaan pasifistista puoltaan: erityisesti Vatikaanin toisen konsiiliin jälkeen katolinen kirkko alkoi kiinnittämään enemmän huomiota sosiaalipoliittisiin, eettisiin, yhteiskunnallisiin ja globaaleihin kysymyksiin.⁸ Paavi Johannes Paavali II tuli paaviksi juuri tämän konsiilin jälkivaikutuksessa ja sen merkitys hänen paaviudelleen on selkeä: Johannes Paavali II toteutti omaa visiotaan katolisesta politiikasta ja diplomatiasta edeltäjiään voimakkaammin. Tämä yhdistettynä Jugoslavian maantieteelliseen läheisyyteen Vatikaaniin nähden pakotti katolisen kirkon ottamaan Jugoslavian hajoamiskriisiin aktiivisesti kantaa.⁹

Jugoslavian hajoamisprosessin katsotaan alkaneen, kun Slovenia julistautui itsenäiseksi liittotasavallasta. Jäljelle jäänyt Jugoslavia (Serbian osatasavalta vahvimpana jäsenenään) piti tätä irtautumista laittomana, ja usutti Jugoslavian kansallisen armeijan Slovenian rajalle. Slovenia oli kuitenkin jo ennalta aavistanut irtautumisensa seuraukset, ja yhteenotto kesti vain kymmenen veretöntä päivää. Kroatia irtautui seuraavaksi, jonka jälkeen Jugoslavian voi katsoa valtiomuotona hajonneen. Konflikti alueella jatkui kuitenkin pitkälle 1990-luvun loppuun.

1.2 Aiempi tutkimus

Kirkkojen roolia Jugoslavian hajoamisessa on tutkittu jonkin verran. Erityisesti esiin on tutkimuskirjallisuudessa nostettu kirkkojen ja uskontojen rooli suhteessa nationalismiin tai etnisyyteen. Kirkkojen roolia Jugoslavian hajoamisprosessissa on tarkasteltu ansiokkaasti esimerkiksi Vjekoslav Perica teoksessaan *“Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States”*. Kirkkojen, kansan ja nationalismin toisiinsa yhteenliittyminen on ollut toistuva teema aihetta koskevassa tutkimuskirjallisuudessa. Myös kirkon ja poliittisen järjestelmän yhteistyöstä löytyy paljon ulkomaista tutkimuskirjallisuutta.

Jugoslavian hajoamiskriisistä on myös kirjoitettu reilusti, erityisesti sotahistorian, liittovaltion hajoamisen, eurooppalaisen yhteistyön ja suurvaltapolitiikan näkökulmasta. Kuitenkin kirkkojen toiminnan tarkastelu poliittisena toimijana on jäänyt vähemmälle

⁷ Kts. Augustinus – *De Civitate Dei*.

⁸ O’Collins 2014, 13-14.

⁹ Ketola 2019, 106–107.

huomiolle, erityisesti katolisen kirkon kohdalla. Ortodoksisen kirkon roolia on tutkittu jonkin verran enemmän kuin katolisuuden ja islaminuskon, sillä se on ollut helpommin rajattavissa, esimerkiksi Serbian tapauksessa (kts. esim. Leporanta, 2020 ja Mylonas 2003). Tämän tutkielman aihepiiri siis täydentää tietämystä juuri katolisen kirkon roolista hajoamisprosessista. Se antaa meille näkökulmaa siihen, miten maailmanlaajuinen uskonnollinen organisaatio pystyi käyttämään maallista ja poliittista voimaansa yrittäessään toteuttaa omia intressejään.

Katolisen kirkon diplomatiaa ja politiikkaa käsittelevää tutkimusta ei ole löydettyvissä suomen kielellä paljoakaan. Hyviä englanninkielisiä yleisesityksiä aiheesta ovat esimerkiksi Alexander Stumvollin *A living tradition: Catholic social doctrine and the Holy See diplomacy* ja Charles D. Gallagherin *Vatican secret diplomacy*. Katolisen kirkon roolia Itäisessä Euroopassa ja Balkanilla ei ole myöskään olemassa suomenkielistä tutkimuskirjallisuutta, mutta esimerkiksi tunnetun katolisen kirkon tutkijan Timothy A. Byrnesin yleisesitys *Transnational Catholicism in Eastern Europe* on loistava paikka aloittaa. Myös italiaksi on saatavilla valtava määrä Vatikaanin ja Pyhän Istuimen johdolla luotuja tekstejä ja dokumentteja katolisen kirkon virallisesta diplomatiasta.

Tutkielmani aihepiiriä ei ole siis suoraan ole tutkittu. Lähialoilla on käyty, mutta katolisen kirkon roolia Jugoslavian hajoamisprosessissa ei ole käsitelty niin Suomessa kuin ulkomaillaakaan. Lähimmäksi aihepiiriäni tulee kroatialaisen Julija Barunčić Pletikosićin väitöskirja *Katolička crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. – 1995.: stavovi, djelovanje i stradanja* (suomeksi: Katolinen kirkko Kroatiaassa isänmaallisen sodan aikana 1991–1995: asenteet, toiminta ja kärsimys), joka käsittelee katolisen kirkon toimintaa Kroatian kansallisessa kontekstissa, ja keskittyy muun muassa katolisen kirkon kokemaan aineelliseen kärsimyksen, esimerkiksi kirkkorakennusten tuhoutumiseen.

1.3 Tutkimuksen tausta ja raja

Tutkimuksen tausta-ajatus nousee pitkälti tekijän omasta kiinnostuksesta Itäiseen Eurooppaan ja erityisesti Balkanin niemimaan alueeseen. Itäinen Eurooppa käsitetään yleensä monoliittina, Läntistä Eurooppaa paljon vähemmän kehittyneenä ja yhtenäisenä alueena, jonka taloudelliset ja sosiaaliset olosuhteet eivät ole modernin maailman tasolla. Itäinen Eurooppa on kuitenkin äärimmäisen heterogeeninen alue, jolla elää tuhansia eri etnisiä ja kielellisiä ryhmiä, jolla jokaisella on oma historiansa, kulttuurinsa ja tapansa elää. Balkanin niemimaa on erityisen kiinnosta juuri sen monimuotoisuuden takia: alue

on ollut historiansa aikana niin Kreikan, Rooman, Bysantin, Osmanien valtakunnan, Itä-valta-Unkarin ja sosialistisen yhteiskuntajärjestyksen piirissä. Tämä monipuolinen historia takaa, että alueella on vielä paljon annettavaa tutkimukselle.

Balkanin alueella monet uskonnot ja kirkkokunnat ovat eläneet rinnakkain hyvin pitkään, ja suurimman osan ajasta myös sulassa sovussa. Bysantin valtakausi jätti osaan Balkania vahvan ortodoksikristillisen perinteen, kun taas Osmanien valtakunta vaikutti alueen muslimiväestöön. Balkanin niemimaan läntiset osat taas pysyivät Rooman ja katolisen kirkon vaikutuksen alaisena. Balkanilla etnisyys, nationalismi ja uskonto kiehtoutuvat yhteen mielenkiintoisella tavalla, erityisesti eteläslaavilaisten kansojen keskuudessa: koska alueen monet eteläslaavilaiset kansat puhuivat melkein samankaltaisia kieliä, kielestä ei tullut 1800-luvun nationalismin noustessa kansallisuuksia erottava osa – se rooli siunaantui uskonnolle.¹⁰ Näin ollen uskonto näyttelee alueella vieläkin suurta roolia kansallisen identiteetin määrittelemisessä. Uskonnon rooli yhteiskunnassa ei ole vähentynyt.

Näin ollen myös katolisen kirkon vaikutus on ollut suurta, erityisesti Kroatiassa ja Sloveniassa. Maailmassa on tällä hetkellä noin 1,2 miljardia katolista ja vaikka katolisuuden painopisto on siirtynyt Euroopasta ja Pohjois-Amerikasta Etelä-Amerikkaan, Aasiaan ja Afrikkaan, ei sen vaikutusta eurooppalaisiin yhteiskuntiin voida mitenkään väheksyä. Johannes Paavali II yhteiskunnallinen vaikutus 1980- ja 1990-luvuilla on merkittävä ja nykyinen paavi Franciscus on ottanut myös vahvan yhteiskunnallisen (erityisesti sosiaalieettisen) roolin.

Tutkielmassa tarkastellaan katolisen kirkon roolia poliittisena toimijana Jugoslavian hajoamisprosessissa vuosina 1991–1995. Tutkielma pyrkii kasvattamaan tietoa kirkkojen ja erilaisten uskonnollisten organisaatioiden roolista yhteiskunnallisina toimijoina, erityisesti kansallisissa ja kansainvälisissä kriisitilanteissa. Aihe on tänä päivänä erittäin ajankohtainen: kirkon rooli poliittisessa päätöksenteossa ja yhteiskunnallisena toimijana on noussut pinnalle monessa Itäisen Euroopan maassa oikeistopopulismin ja konservatiivisten puolueiden myötä. Näitä ovat esimerkiksi Puola, Unkari, Venäjä, Ukraina ja Serbia. Tutkielman aihepiirin valintaa ohjasivat tekijän pitkä työskentely Balkanin alueen kanssa, henkilökohtainen kiinnostus uskontoja kohtaan sekä kielitaito, jota alueen tutkimiseen vaaditaan. Tutkielma on siis rajattu sekä ajallisesti vuosiin 1991–1995 sekä alueellisesti Jugoslaviaan ja erityisesti sen katolisiin osatasavaltioihin ja väestönsiin

¹⁰ Mylonas 2003, 151.

(sloveenit, kroaatit, Bosnian katoliset ja Serbian Vojvodinan unkarilaiset ja slovakialaiset). Tutkielman aineisto toimii myös rajaavana tekijänä: Vatikaanin virtuaalisista arkistoista valitsemani dokumentit rajaavat sisällöllään tutkielmani laajuutta.

2. Aineisto, tutkimuskysymys ja metodologia

2.1 Aineiston kuvaus

Aineisto, johon tutkielmani perustuu, koostuu kuudesta (6) paavi Johannes Paavalin puheesta, jotka on julkaistu niiden pitämisen jälkeen L'Osservatore Romanossa. L'Osservatore Romano on Vatikaanivaltion viikoittain ilmestyvä sanomalehti, jota pidetään Pyhän Istuimen pää-äänenkantajana. Puheet on julkaistu lehdessä editoimattomina, eli ne ovat suoria transkriptiota Johannes Paavali II:n puheista. Tämän jälkeen ne on arkistoitu Vatikaanin virtuaalisiin arkistoihin. Puheet sijoittuvat vuosille 1991–1995, ja ne on pidetty alun perin italiaksi ja käännetty tämän jälkeen englanniksi. Olen valinnut lähteet sen perusteella, mitä ne kertovat katolisen kirkon suhtautumisesta Jugoslavian hajoamisprossin erilaisissa tilanteissa. Jotkut puheista ovat paavi Johannes Paavali toisen puhetta diplomaateille, toiset puheita presidenteille ja yksi rauhanturvaajajoukoille. Kaikkia lähteitä yhdistää kuitenkin se, että niissä kaikissa käsitellään Jugoslavian tilannetta Vatikaanin näkökulmasta joko suoraan tai epäsuorasti. Seuraavaksi esittelen kaikki viisi dokumenttia lyhyesti.

Discorso Di Giovanni Paolo II Al Consiglio Dei Ministri Della Conferanza sulla sicurezza e la cooperazione in Europa. - 30.11.1993

Tämän puheen paavi Johannes Paavali II on pitänyt Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin (ETYK) ministerikollegiolle vuoden 1993 marraskuussa. Paavi puhuu ETYK:ille tilanteessa, jossa Jugoslavian hajoamissota on jo käynnissä. Hän aloittaa puheensa toteamalla, että ”Uusi Eurooppa” on syntymässä. Eurooppa on paavin mielestä manner, jonka rikas ja monipuolinen historia antaa mahdollisuuden sekä harmoniselle yhdessäololle, että konfliktien syntymiselle. Eurooppa tarkoittaa hänelle ”avoimuutta”, ja hän antaa siitä esimerkin toteamalla, että myös Yhdysvallat ja Australia ovat päässeet rakentamaan tätä uutta Eurooppaa. Hän pitää ETYKiä tärkeänä viitekehystenä Euroopan ja erityisesti Välimeren kulttuuripiirin valtioiden turvalliseen kehitykseen. Tämä ”Uusi Eurooppa” on hänen mielestään ensimmäisen kerran sanoitettu ETYKin Pariisiin julkilausumassa vuonna 1990. Paavi kertoo, että tässä julkilausumassa todetaan, että ”uutta Eurooppaa ei luoda valloittamalla”, vaan ”luomalla kansainvälisiä tavoitteita yhteisten arvojen perusteella”.

Tämän jälkeen paavi kääntää huomionsa Jugoslaviaan ja toteaa, että häntä ”kauhistuttaa ne uutiset, joita hän kuulee Jugoslavian alueelta ja erityisesti Bosniasta.” Paavi jatkaa sanomalla, ettei uskonut, että näkisi enää sotaa eurooppalaisella maaperällä. Hänen mielestään sotien syynä on kasvava nationalistinen ja rasistinen sentimentti eurooppalaisten kansojen keskuudessa. Hänen mielestään Euroopan pitää yhdistyä tuomitsemaan väkivaltaisuuDET, sekä poliittisesti että moraalisesti, ja keskittyä erityisesti humanitääriiseen apuun. Hän mainitsee myös etnisen puhdistuksen uhan Jugoslavian alueella. Paavi vakuuttaa, että Bosnian ja Hertsegovinan, niin kuin myös Kroatian ja Serbian kansasta löytyy hyviä naisia ja miehiä.

Paavi puhuu myös siitä, kuinka Pyhä Istuin on osa eurooppalaista diplomaattiperinnettä, ja yhtyy ETYK:n edellisiin (Helsingin, Wienin ja Pariisin) julkilausumiin. Paavi pyrkii vielä muistuttamaan, ettei viha ole koskaan rikkonut mitään valtiota täysin ja valtiot voivat myös ”syntyä uudestaan.” Paavin mukaan Balkanin niemimaalla ja Jugoslaviassa on jo olemassa eurooppalainen identiteetti, ja niiden integroitumista Eurooppaan on kyettävä auttamaan. Hänen mukaansa katolinen kirkko pyrkii luomaan omatunnon ja moraaliin pohjavireen Eurooppaan, palauttaen näin mannerta ennen konfliktia hallinneen ”hengellisen kankaan”.

DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II AI MEMBRI DEL CORPO DIPLOMATICO ACCREDITATO PRESSO LA SANTA SEDE PER LA PRESENTAZIONE DEGLI AUGURI PER IL NUOVO ANNO – 15.1.1994

Tässä puheessa paavi puhuu Vatikaanivaltioon akreditoituille diplomaattijoukoille. Kyseessä on pitkä puhe, jonka ensimmäisessä osassa paavi kartoittaa globaalin katolisuuden merkitystä ympäri maailmaa Aasiassa, Afrikassa, Latinalaisessa Amerikassa ja Pohjois-Amerikassa. Kyseessä on siis globaalin katolisuuden ja sen voiman läpikäynti.

Jugoslavian tilannetta paavi käy läpi koko puheensa toisen osan, joten sille on varattu muuhun maailman verrattuna varsin suuri osuus. Paavi korostaa, että Balkanin alueen poliittiset päämiehet ovat silmittömän väkivallan edessä hukassa: sota on käynnissä sekä Kroatiassa että Bosnia-Hertsegovinassa. Viattomat siviilit ja kirkkorakennukset kärsivät. Paavi korostaa jälleen nationalismin ja rasismin merkitystä konfliktissa, ja erottaa ne katolisesta diskurssista. Paavi tuomitsee kaikenlaisen väkivallan ja pyytää apua paikallisilta johtajilta, että he yhdessä Pyhän Istuimen kanssa pyrkisivät ehkäisemään konfliktia. Paavi myös kehuu juuri puheen aikaan perustettua kansainvälistä tuomioistuinta Jugoslavian osalta.

Seuraavassa osassa puhetta paavi rinnastaa nationalismin ”uuteen pakanismiin”, ja erottaa sen näin katolisuudesta. Paavin mukaan kaiken muun yli menevä auktoritaarinen valtio on väärin, ja jotain mitä katolinen kirkko ei voi hyväksyä. Seuraavaksi paavi kuvailee Euroopan poliittista nykytilannetta ja käy läpi katolisen kirkon roolia Jugoslavian konfliktissa.

Discorso Di Giovanni Paolo II A S.E Il Signor Ivo Livljanic, Primo Ambasciatore Della Republika Di Croazia Presso La Santa Sede - 3.6.1992

Tämä puhe on pidetty ensimmäiselle Jugoslaviasta irtautuneen Kroatian suurlähettiläälle. Puheen alussa paavi korostaa Kroatian kansan ikivanhoja kulttuurisiteitä Vatikaaniin ja Pyhään Istuimeen. Tämän jälkeen paavi toteaa, että ne vaikeat olosuhteet, jossa Kroatia on saavuttanut itsenäisyytensä eivät ole jääneet Pyhältä Istuimelta huomioimatta. Paavi korostaa sitä, miten ja millä tavalla katolinen kirkko on reagoinut Kroatian sotaan ja Jugoslavian hajoamiskriisiin.

Seuraavassa osassa paavi ilmaisee mieltymyksensä siihen, että Kroatia on ilmaissut halunsa olla täysin mukana Euroopassa ja tämän jälkeen toteaa, että katolinen kirkko ja Pyhä Istuin ovat valmiita vahvistamaan näitä yleiseurooppalaisia siteitä entisessään. Paavi myös kertoo minkälaisessa tilanteessa katolinen kirkko on ollut sosialistisen yhteiskuntajärjestyksen aikana Kroatiassa, sekä mitä vahinkoja meneillään oleva sota on aiheuttanut katoliselle kirkolle Kroatiassa.

Discorso Di Giovanni Paolo II Diventa l'avisito ufficiale del Presidente Della Repubblica Di Slovenia – 19.2.1993

Tämä puhe sijoittuu paavin ensimmäiselle vierailulle itsenäiseen Sloveniaan. Paavi kertoo Slovenian vaikeaa historiaa, jossa he ovat paavin mukaan aina puolustaneet omaa kulttuurista identiteettiään muita vastaan. Paavi muistuttaa Slovenian presidenttiä siitä, että kansallinen identiteetti on Euroopassa valtava voimavara. Hän myös varoittaa siitä, että hyvinkin usein sekä muinaisessa että modernissa historiassa isänmaalliset tunnetilat saattava herkästi muuttua suljetuksi ja aggressiiviseksi nationalismiksi. Tämä on juuri hänen mukaansa tapahtunut Balkanin alueella, jossa nyt ennen yhdessä asuneet veljekansat sotivat toisiaan vastaan.

Paavi myös kiittää Slovenian uutta perustuslakia, joka takaa esimerkiksi etnisille vähemmistöille tarvittavat oikeudet. Paavi sanoo, että katolinen kirkko ja Vatikaani haluavat olla mukana rakentamassa uutta valtiota, niin kuin ne ovat olleet toisesta

Vatikaanin konsiilista lähtien. Paavi myös toteaa, että koska Slovenian perustuslaki ei tunne kirkon ja valtion eroa, on Vatikaanin helpompi toimia heidän hyväkseen. Viimeiseksi paavi toivoo alueelle rauhaa ja dialogia, niin että Slovenia voi valtiota kunnolla syntyä uudestaan.

Discorsi Di Giovanni Paolo II ai Militari Della Missione Oni Nella Ex Jugoslavia – 10.3.1994

Tämä on Paavin puheista kaikkein lyhyin ja käsittelee suoraan sotilaallista toimintaa haavoittuneiden Jugoslavian alueella, erityisesti Bosnia-Hertsegovinassa. Paavi pitää puheensa UNPFOR-joukoille, jotka ovat juuri palanneet rauhanturvaatehtävästään Bosniasta. Paavi puhuu sodan hirveydestä, mutta kiittää ja siunaa kuitenkin rauhanturvaajajoukkojen toimintaa Jugoslavian alueella.

Discorso Di Giovanni Paolo II Al Presidente Della Repubblica Di Bosnia Ed Erzegovina - 8.9.1994

Kyseessä on puhe, jonka paavi piti Bosnia-Hertsegovinan pääkaupungissa Sarajevossa Bosnian sodan ollessa vielä käynnissä. Puheessa paavi tunnistaa ja tunnustaa Bosniassa käynnissä olevien sotatoimien hirveyden ja kertoo, että Sarajevon monikulttuurinen kaupunki on ollut koko sodan hänen sydämessään. Samassa hän myös tunnustaa Bosnian monietniset ja -uskonnollisen luonteen, mainitsee nimeltä Serbian ortodoksisen kirkon, katolisen kirkon, muslimit ja myös Bosnian pienen juutalaisväestön. Paavi toteaa, että kaikki nämä väestönosat kärsivät sodan aiheuttamista kauhuista. Paavi toivoo, että kansainväliset ja uskonnolliset organisaatiot jatkaisivat pyrkimyksiään rauhaan alueella. Paavi myös kertoo, että hänen matkansa Sarajevoon näyttäytyy hänelle itselleen ”rauhan pyhiinvaelluksena”. Tämän jälkeen hän kertoo koko Euroopan historiaa vuoden 1945 jälkeen ja pysähtyy vuoteen 1989, milloin hänen mukaansa uskonto tuli jälleen kerran osaksi konfliktia Euroopassa. Tämän jälkeen paavi vielä toistaa pasifistisen viestinsä ja toivonsa, että julkiset toimijat jatkavat työnsä konfliktin eskaloitumisen estämiseksi. Lopuksi paavi esittää näkemyksensä, että vain spirituaalisella maaperällä voidaan luoda Jugoslaviassa olevalle konfliktitilanteelle ratkaisuja ja edistää dialogia.

2.2 Metodologia ja tutkimuskysymys

Menetelmänä tässä tutkimuksessa toimii laadullinen sisällönanalyysi, tarkemmin abduktiivinen aineiston ja hypoteesini vuoropuhelu. Abduktiivisella sisällönanalyysillä tarkoitetaan analyysia, jossa tulokset muodostetaan hypoteesin tai teorian ja aineiston viitekehysellä. Kyseessä on siis teoria- tai hypoteesilähtöinen analyysitaktiikka, jossa tutkin aineistoa sillä näkökulmalla, miten se pyrkii vastaamaan esittämäni tutkimuskysymyksiin. Tarkastelen lähteinä niin, että pyrin löytämään niistä ne kohdat, jossa katolinen kirkko näyttäytyy toimivan poliittisena toimijana tai kuvailee jonkinlaista poliittista toimintaa. Tässä analyysitekniikassa käyttämäni dokumentit näyttäytyvät sekä todellisuutta muovaavana että siinä osallisena olevana: ne eivät siis kerro todellisuudesta suoraan, vaan myös merkitysten kautta.

Tutkielman pääasiallinen tutkimuskysymys on: “minkälainen rooli katolisella kirkolla oli poliittisena toimijana Jugoslavian hajoamisprosessissa 1991–1995?”. Tutkimuskysymyksen alakysymyksiä ovat: “mihin tämä poliittinen toimijuus perustui ja miten se näkyy paavin puheissa ” ja “miten tämä poliittinen toimijuus vaikutti Jugoslavian seuraavavaltioiden kehitykseen, erityisesti Jugoslavian katolisissa osissa?”. Tutkielmani pääasiallinen hypoteesi on se, että katolisen kirkon rooli Jugoslavian hajoamisprosessissa oli oleellinen ja että katolisen kirkon harjoittama toiminta poliittisena toimijana vaikutti ratkaisevasti hajoamisprosessin kulkuun sekä lopputuloksiin. Uskon, että tämä poliittisen toimijan rooli tulee selkeästi näkyviin aineistossani erilaisina käskyinä, kehotuksina ja kuvauksina. Uskon myös, että Kroatian ja Slovenian tulevaisuuteen vaikutti ehdottomasti se, että ne ovat uskonnoltaan pääosin katolisia valtioita.

Katolinen kirkko on aina ollut ja on edelleenkin tärkeä toimija kansainvälisessä politiikassa ja diplomatiassa. Erityisesti toisen maailmansodan jälkeen, Vatikaanin II konsiilissa sen kiinnostus sekulaaria maailmaa, sosiaalipolitiikkaa ja yhteiskuntaa kohti lisääntyi. Maailmassa on yli 1,2 miljardia katolista, mikä tekee paavista periaatteessa maailman suurimman joukon poliittisen johtajan. Katolinen kirkko on toiminut kriisialueilla aina, ja sen ratkaisuja on joko ylistetty, kritisoitu tai jännitetty. Hyvänä esimerkkinä toimii esiVatikaanin ja paavin rooli toisen maailmansodan ja holokaustin aikana.¹¹ Toista maailmansotaa koskevat Vatikaanin arkistot avattiin yleisölle vasta vuonna 2020.

¹¹ Ketola 2019, 104–111.

Katolinen kirkko on ollut Balkanin niemimaalla aina tärkeä kansallisen identiteetin ja nationalismien lähde. Balkanin länsiosat (Slovenian, Kroatian ja Dalmatian alue) pysyivät katolisen kirkon vaikutusvallassa läpi Bysantin ja Osmanien valtakunnan. Kroatit ja sloveenit kokivat itsensä jo pitkälti osaksi Läntistä Eurooppaa juuri katolisen kirkon vaikutuksen vuoksi: tämä helpotti suuresti niiden integroitumista myöhemmin Euroopan Unioniin - Slovenia jo vuonna 2004 ja Kroatia vuonna 2013. Näin on minusta varsin osuvaa olettaa, että katolisen kirkon vaikutusvalta on myös hajoamisprosessi ollut suuri. Muista sosialistisista valtioista poiketen kirkot saivat toimia Jugoslaviassa varsin vapaasti. Esimerkiksi katolinen kirkko sai nimittää kardinaaleja ja pappeja täysin Vatikanin mukaan, eikä Jugoslavian keskushallinto puuttunut siihen. Toisen maailmansodan päättyessä oli kuitenkin ollut aika, jolloin katolista kirkkoa pidettiin lännen vakoojana ja kapitalismin airuena. Nämä ennakkoluulot nousivat jälleen pintaan Jugoslavian hajoamisen alkaessa.

3.Tausta

3.1 Jugoslavian historia

Kuva 1. Jugoslavian kartta, ajoitettuna tammikuulle 1991. Kuvassa näkyvät kuusi osatasavaltaa erotettuna punaisilla viivoilla, sekä kaksi autonomista aluetta erotettuna katkoviivoilla. Lähde: <https://www.icty.org/en/about/what-former-yugoslavia>

Jugoslavian historian voidaan katsoa alkaneen 1800-luvun lopulla, kun ajatus eteläslaavilaisten kansojen yhteisestä kansallisuusaatteesta syntyi Napoleonin Ranskan vallassa olevien Dalmatian, Slavonian ja Kroatian seuduilla.¹² Tämä kansallinen herääminen pääsi lopulta toteuttamaan itseään 1900-luvun alussa: kahden tuhoisan Balkanin sodan ja ensimmäisen maailmansodan jälkeen kuusi eteläslaavilaista kansaa liittoutui yhteen ja perusti sloveenien, kroaattien ja serbien kuningaskunnan (myöhemmin Jugoslavian kuningaskunta) niin sanotulla Korfun julistuksella. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen perustettu Jugoslaavi-komitea oli pyrkinyt löytämään eteläslaavilaisten kansojen välistä

¹² Lampe 2000, 39–46.

yhteysymmärrystä tulevasta valtiosta, ja tämä yhteinen projekti saatettiin loppuun Korfussa: dokumentti Jugoslavian kuningaskunnasta perustamisesta allekirjoitettiin 29.7.1917.¹³

Ensimmäinen Jugoslavia (niin kuin Jugoslavian kuningaskuntaa myöhemmässä historiankirjoituksessa kutsutaan)¹⁴ pyrki tasa-arvoon kolmen etnisen pääryhmänsä välillä. Käytännössä tämä ei kuitenkaan toteutunut: serbit olivat hallitseva ryhmä. Valtion tärkeimmät instituutiot, kuten parlamentti ja oikeuslaitos, sijaitsivat serbialaisessa Belgradissa, joka oli myös kuningaskunnan pääkaupunki. Myös kuningaskunnan kirjakieleksi asetettu serbokroaatin muoto oli tehty serbilaisen murteen pohjalta ja kuningaskunnan hallitsijasuku oli etnisyydeltään serbialainen.¹⁵

Tämä *serbialainen sentrismi* ei ollut kroaateille ja sloveeneille mieluista – Serbian kielen, historian, kulttuurin ja uskon (joko oli muodoltaan ortodoksista) korostaminen tuntui Kroatian ja Slovenian asukkaista tukahduttavalta. Serbialaisten dominanssi eteni Jugoslavian kuningaskunnassa lopulta niin pitkälle, että vuosina 1929–1941 kuningaskunnasta voidaan puhua *autoritaarisena kuningaskuntana*, jota serbialainen kuningas hallitsi. Vuonna 1929 kuningas Aleksander muutti nimen virallisesti Sloveenien, kroaattien ja serbien kuningaskunnasta Jugoslavian kuningaskunnaksi, peruutti vuonna 1921 luodun perustuslain ja hajotti olemassa olevan parlamentin. Jugoslavian kuningaskunnasta tuli yhden poliittisen entiteetin hallitsema valtio, niin kuin oli trendi muuallakin Euroopassa.¹⁶

Jugoslavian kuningaskunta hajosi toisen maailmansodan aikana sekä sen ulkopuolelta saapuneeseen sotilaalliseen paineeseen että omiin sisäisiin taisteluihinsa. Toisen maailmansodan aikana Jugoslavia hajosi toisiaan vastaan taistelleisiin ryhmiin. Natsisaksa valloitti Kroatian, ja perusti sen tilalle oikeistodiktatuurisen *Itsenäisen Kroatian valtion* (Nezavisna Država Hrvatska, NDH) jota hallitseva Ustaša-puolue suoritti alueellaan monen etnisen ryhmän puhdistuksen. Erityisesti serbit ja juutalaiset väestöryhmät NDH:n alueella kokivat merkittäviä tappioita. NDH:n ja Ustašan perintö vainoaa Kroatian ja Serbian välejä vielä nykyäänkin.¹⁷

Natsisaksa pommitti Serbiaa ja erityisesti Belgradin kaupunkia enemmän kuin mitään muuta osaa Jugoslaviasta. Tärkeät valtion instituutiot tuhottiin ja olennaiset

¹³ Lampe 2000, 105.

¹⁴ Esim. Lampe käyttää tätä nimitystä puhuessaan Jugoslavian kuningaskunnasta.

¹⁵ Lampe 2000, 130–158.

¹⁶ Lampe 2000, 163–176.

¹⁷ Lampe 2000, 210–218; Tanner 1997, 156–182.

tukijärjestelmät katkaistiin heti. Serbian valtio alkoi hajota kuningaskuntaa tukeviin tsetnikkeihin ja sosialismia kannattaviin partisaaneihin. Partisaanien johdossa oli kroatilais-syntyinen kenraali Josip Broz Tito, joka loppujen lopuksi johdatti partisaanit voittoon. Titon päämääräksi tuli muodostaa uusi Jugoslavia, joka noudattaisi sosialistista yhteiskuntajärjestystä.¹⁸

Vuonna 1946 Jugoslavialla luotiin sosialistinen perustuslaki. Jugoslavian sosialistinen tasavalta muodostettiin kuuden väestöryhmän asuttamista osatasavalloista Serbiasta, Kroatiaista, Sloveniasta, Bosnia-Hertsegovinasta, Montenegrosta ja Makedoniasta. Tito pyrki pitämään kaikki Jugoslavian osatasavallat tyytyväisinä, sillä hän tajusi väestöryhmien välisten erimielisyyksien vaarallisuuden. Hän pyrki antamaan periksi esimerkiksi osavalttojen välisessä varainjaossa sekä erilaisten kulttuuristen aspektien myötä. Vuonna 1948 Stalin katkaisi välinsä Titon kanssa, koska ei Jugoslavia ei suostunut neuvostoliittovetoiseen maailmanjärjestykseen. Jugoslavia siirtyi neutraaliin alueeseen Lännen ja Idän välissä, ja alkoi toteuttaa omaleimaista markkinasosialismikseen nimittämäänsä talousjärjestelmää. Länsi alkoi tukea Jugoslaviaa taloudellisesti, sekä Marshallavun että kaupankäynnin voimin, ja Jugoslavia alkoi saada paljon tuloja esimerkiksi länsimäisten turistien virrasta Adrianmeren rannikolle. Jugoslavia oli myös mukana perustumassa Liittoutumattomien järjestöä, joka pyrki vallan tasapainoon läntisen NATOn ja itäisen Varsovan Liiton välillä.¹⁹

Markkinasosialistinen järjestelmä ei kuitenkaan pystynyt pitämään Jugoslaviaa pinnalla. Tultaessa 1960-luvun loppuun Jugoslavian kassavirta alkoi tyrehtyä, ja valtio tarvitsi kipeästi taloudellisia uudistuksia. Vuonna 1963 luotu uusi perustuslaki tarjosi mahdollisuuksia tällaiseen reformiin ja sitä pyrittiin luomaan, mutta se kaatui sekä sisäiseen vastustukseen että ulkoisen tuen puutteeseen. Liberaali aika ei ollut vielä koittanut sosialistiseen Jugoslaviaan.²⁰

Tito kuoli vuonna 1980. Tämän jälkeen Jugoslaviaan syntyi valtatyhjiö, jota pyrittiin paikkaamaan erinäisin poliittisin manööverein – esimerkiksi johdannossa mainitsemani kiertävän presidenttineuvoston kanssa. Titon henkilökohtainen rooli Jugoslavian koossapitävänä voimana oli kuitenkin ollut liian suuri, eikä nuori demokraattisuuteen pyrkivä byrokraattinen instituutio pystynyt mitenkään paikkaamaan sitä. Lisäksi liittovaltion budjetista oli noussut uudestaan riitaa: 1980-luvulla tehdyt taloudelliset muutokset

¹⁸ Lampe 2000, 218–226.

¹⁹ Lampe 2000, 233–276.

²⁰ Lampe 2000, 285–298.

pyrkivät muokkaamaan Jugoslavian varallisuuden jakamista niin, että rikkaimmilta osatasavalloilta (Slovenia, Kroatia) ohjattiin rahaa köyhemmille osatasavalloille ja autonomisille alueille (Kosovo, Makedonia). Tämä järjestely hiersi yhä kasvavalla voimalla osatasavaltojen suhteita. Jugoslavia oli myös luisumassa takaisin kohti serbialaista sentrismiä, kun poliittista ja byrokraattista valtaa alettiin keskittää yhä enemmän Serbialle.²¹

Slovenia sai tarpeekseen tästä kaikesta ensimmäisenä ja ilmoitti muulle Jugoslavialle 27.9.1990, ettei Jugoslavian keskushallinnossa tehtyjä lakimuutoksia enää sovellettaisi sen alueella.²² Virallisesti Slovenia julistautui itsenäiseksi 25.6.1991. Kansainvälisellä yhteisöllä kesti kuitenkin objektiivisesti liian kauan tunnustaa Slovenian (sekä Kroatian) itsenäisyys, joka vain lisäsi aseellisen konfliktin vakavuutta sekä laajuutta.²³ Tätä ilmoitusta seurasi niin sanottu *10 päivän sota*, jossa Serbian johtama Jugoslavian kansallinen armeija yritti vallatta Slovenian alueen takaisin käyttöönsä. Sloveenit olivat kuitenkin varautuneet tällaiseen, ja tilanteesta selvitettiin ilman suurempaa aseellista konfliktia. Kroatia julisti itsenäisyytensä samana päivänä kuin Slovenia, mutta sen lähtö liittovaltiosta ei ollut yhtä selkeä: Serbian ja Kroatian välillä syttyi sota, ja kuvat pommitusta Dubrovnikista levisivät koko maailmalle median kautta. Kroatia ei ollut itsekään syytön aseelliseen konfliktiin ja alueellisiin ambitiioihin – Serbia ja Kroatia keskustelivat aseellisen konfliktin lomassa Bosnia-Hertsegovinan hajottamisesta ja jakamisesta itsenäisen Serbian ja Kroatian kesken. Seurauksena myös Bosnia-Hertsegovinan sota herätti

kansainvälistä kauhua.

Kuva 2: Jugoslavian seuraajavaltiot pääkaupungeineen vuonna 2008. Serbian autonominen alue Vojvodina sekä Kosovo, jota kaikki YK:n valtiot eivät ole tunnustaneet näkyvät katkoviivoin. Lähde: <https://www.icty.org/en/about/what-former-yugoslavia>

²¹ Lampe 2000, 332–352.

²² Weller 1992, 569–570.

²³ Weller 1992, 570–580.

3.2 Katolisen kirkon oppi, historia ja diplomatia

Katolinen kirkko on suurin yksittäinen kristillinen kirkkokunta. Tällä hetkellä sillä on jäseniä noin 1,2 miljardia.²⁴ Kirkon historiallinen ja yhteiskunnallinen vaikutus on huomattava, erityisesti niissä maissa missä se on tällä hetkellä uskonnollinen enemmistö. Seuraavaksi käyn läpi lyhyesti katolisen kirkon historiaa, oppia ja suhteita muuhun maailmaan suhteessa tutkielmani aihepiiriin.

Katolisen kirkon *itsenäisen historian* voidaan katsoa alkaneen suuren skisman seurauksena vuonna 1054. Tällöin läntinen roomalaiskatolinen kirkko ja itäinen ortodoksinen irtautuivat toisistaan. Eron syynä oli pneumatologinen²⁵ ja kristologinen kiista trinitariteetista, eli kolminaisuusopista: läntinen kirkko oli sitä mieltä, että Pyhä Henki lähtee sekä Isästä että Pojasta, kun taas itäinen kirkko oli sitä mieltä, että Pyhä Henki lähtee vain Isästä. Kiistaa alettiin kutsua *filioque*-kiistaksi latinan poikaa (*fili*) tarkoittavan sanan pohjalta.²⁶

Keskiajalla Läntisessä Euroopassa oli valloillaan katolinen yhtenäiskulttuuri, kun taas ortodoksisen kirkon valta oli rajattu entisen Bysantin vaikutusalueeseen sekä Itäiseen Eurooppaan, erityisesti nousevaan Venäjään. Tänä aikana katolinen kirkko loi omaa teologiaansa erityisesti klassisen filosofian pohjalta – Aristoteleen teokset eivät olleet säilyneet läntisessä maailmassa, mutta Lähi-Idän arabikulttuurissa ne oli käännetty antiikin aikana arabiksi, ja kulkeutuivat sieltä takaisin Läntiseen Eurooppaan käännöksinä. Katolinen kirkko muotoili tänä aikana luonnollisen teologian periaatteet (käsitys siitä, että Jumalan työ on selvästi nähtävissä naturalistisessa maailmassa), kanonisen oikeuden perusteet sekä suhtautumisensa eettisiin kysymyksiin.²⁷

1500-luvulla katolista yhtenäiskulttuuria ravisteli reformaatio, joka oli lähtöisin Euroopan sydänmailta Saksasta. Reformaatio pyrki riisumaan katolisen kirkon sen ”ylimääräisistä” elementeistä: liiasta ylellisyydestä, pappien naimattomuudesta, latinan kielen käytöstä kirkon kielenä sekä aneakupasta. Reformaattorit saivat tahtonsa läpi erityisesti Luoteis- ja Pohjois-Euroopassa, kun taas Etelä- ja osa Keski-Eurooppaa jäi katolisen vaikutusvallan piiriin. 1500-luvun puolessavälissä solmittu Augsburgin-sopimus määritteli Euroopan poliittista karttaa uudestaan: kuninkaat saivat nyt itse päättää, mitä kristinuskon

²⁴ <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2020/03/25/0180/00411.html>.

²⁵ Pyhää Henkeä-koskeva oppiala.

²⁶ Küng 1994, 243–247.

²⁷ Küng 1994, 348–360; 434–455.

muotoa heidän valtakunnassaan noudatettiin (*cuius regio, eius religio, kenen maa, sen uskonto*).²⁸

Tultaessa moderniin aikaan kirkko alkoi menettää arvoaltaansa. Katolinen kirkko ei ollut erottanut itseään maallisista asioista (niin kuin esimerkiksi protestanttiset kirkot, jonka luterilaisessa versiossa kahden regimentin oppi erotti toisistaan hengellisen ja maallisen vallan), vaan oli yhteen kasvanut kansalliseen kulttuurin kanssa. 1700-luvulla valistusaate alkoi kuitenkin rapauttaa kirkon vaikutusvaltaa, erityisesti Ranskassa. 1800-luvulla liberalismi ja sosialismi olivat kirkolle vaikeita aatteita sulatettavaksi: suhtautuminen niihin oli poikkeuksetta kielteistä, mistä kertoo esimerkiksi paavi Pius IX 1800-luvun lopulla kirjoittama bulla (eli kiertokirje), jossa tuomitsee jyrkin sanoin kummankin ideologian.²⁹ Katolisen kirkon suhde nationalismiin oli ambivalentimpi: erityisesti eteläisessä Euroopassa (esimerkiksi Espanja, Portugali ja Italia) katolinen usko alkoi kietoutua yhteen kansallisen identiteetin kanssa.

1900-luvun alussa katolinen kirkko kesti uusien kansallisvaltioiden synnyn Eurooppaan ja lujitti asemiaan näiden valtioiden kansallisen identiteetin vahvistajana. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen ateistisen kommunismin uhka leijui vahvana Euroopassa, ja katolinen kirkko pyrki vastustamaan sitä. Toisen maailmansodan aikaan katolinen kirkko ja Vatikaani joutuivat myrskyn silmään monissa autoritaarisissa valtioissa: Natsi-Saksan tapauksessa kirkon suhtautumista esimerkiksi holokaustiin on pidetty liian ”poispäin katsovana” kun taas esimerkiksi Italiassa kirkko nautti Mussolinin hallinnossa varsin rauhallisia oloja, jos ei vastustanut fasismia. Kirkko oli päättänyt, että kommunismi oli pahempi vaihtoehto kuin fasismi.³⁰

Toisen maailmansodan jälkeen kirkko eli uudessa maailmassa: toisaalta se oli erityisesti Etelä-Euroopan autoritaaristen hallitsijoiden (esimerkiksi Espanjan Francisco Francon ja Portugalin António de Oliveira Salazarin) suosiossa ja osana heidän valtiolista- ja poliittista filosofiaansa³¹, kun taas kommunistisissa maissa kirkko oli melkein poikkeuksetta jatkuvan vainoin ja alistuksen kohteena. Euroopan yhdentyminen alkoi sodan jälkeen, sekin pitkälti katolisten valtioiden ideaalina: koska katolinen kirkko oli jo valmiiksi transnationaalinen liike, oli yhdentymistä helppo rakentaa katolisten valtioiden

²⁸ Küng 1994, 556.

²⁹ Küng 1994, 650–700.

³⁰ Küng 1994, 743–752.

³¹ De Silve & Ferreira 2018, 28; Davis 2008, 858–864.

pohjalla. Mukana olivat Ranska, Saksa (jonka eteläpuolisko on pitkälti katolinen, Belgia, Luxembourg ja Alankomaat.

Iso muutos katolisen kirkon suhtautumisessa oli vuosina 1962–1965 toiminut Vatikaanin II konsiili, jonka paavi Johannes XXIII kutsui koolle. Konsiilin tarkoituksena oli päivittää katolisen kirkon suhtautuminen ulkoiseen maailmaan – painopisteeksi nousivat sosiaalieettiset, poliittiset ja yhteiskunnalliset kysymykset. Tärkeää oli ottaa kantaa myös katolisen kirkon globaaliin asemaan (esimerkiksi suhteeseen muiden uskontojen kanssa tai kasvavaan asemaan Latinalaisessa Amerikassa ja Afrikassa) sekä politiikkaan: kristillisdemokraattiset (Saksan CDU, Ranskan MRP ja Italian CD) puolueet olivat kasvattaneet mahtiaan Euroopassa ja vastapainona vasemmistolaisuuden uskontovastaisuus oli noussut. Vatikaanin toinen konsiili käänsi kirkon kurssia selvästi liberaalimpaan suuntaan.³²

1980-luvulla katolisen kirkon yhteiskunnallinen rooli nousi uuteen asemaan paavi Johannes Paavali II:n valinnan myötä. Johannes Paavali oli ensimmäinen Itäisestä Euroopasta valittu paavi sekä ensimmäinen sosialistisesta maasta (Puola) valittu paavi. Johannes Paavali käytti hyväkseen Vatikaanin poliittista valtaa, ja oli olennaisessa osassa siinä, että kommunistinen valta kaatui Puolassa ja myöhemmin koko muussa Itäisessä Euroopassa. Katolinen kirkko otti aktiivisen yhteiskunnallisen keskustelijan roolin.

Katolinen kirkko on siis voimallinen toimija kansainvälisessä politiikassa sekä diplomatian saralla: Vatikaanivaltio, jossa Pyhä Istuin (eli paavi) sijaitsee, on monen katolisen Euroopan maan tukija sekä läheinen kansainvälinen kumppani. Vaikka kauppa Vatikaanivaltio ei muiden valtioiden kanssa käy, sen merkitys sekä vaikutusvalta ulottuu sitäkin syvemmälle – moraaliin, etiikkaan, kansalliseen identiteettiin ja kansallisiin sekä kansainvälisiin poliittisiin ratkaisuihin.

3.3 Katolinen kirkko ja Jugoslavia

Balkanin niemimaan länsiosat ovat kuuluneet katolisen kirkon vaikutuspiiriin varhaisesta ajasta alkaen. Kroaatit käännytettiin kristinuskoon 600-luvulla ja sloveenit myöhään 700-luvulla. Kroaatit ja sloveenit asuttivat Länsi-Rooman Illyrian provinssia ja sinä aikana, kun prinssi Tomislav hallitsi aluetta 910–928, hän irrotti nämä eteläslaavilaiset kansat

³² O'Collins 2014, 13-14.

kokonaan Bysantin vallasta ja auttoi niitä pysymään roomanisgermaanisesta kulttuurin piirissä.³³

Muutos katolisen kirkon asemaan läntisellä Balkanilla tapahtui Osmanivaltakunnan levittäytyessä Lähi-Idästä kohti Keski-Eurooppaa. Paavi Leo X nimitti Kroatian kristittyjä *Antemurale Christianitatis*-termillä, tarkoittaen että he toimivat eräänlaisena läntisen sivilisaation suojamuurina.³⁴ Tämä ajatus jäi osaksi kroatialaisten kristittyjen itseyttä.

Habsburgien monarkian ja Itävalta-Unkarin aika läntisellä Balkanilla vahvisti roomalaiskatolisen kirkon roolia Kroatian ja Slovenian alueella (joka tunnettiin siihen aikaan Slavoniana). Itävalta-Unkarin valta sementoi myös Keski-Eurooppalaisen kulttuuripiiriin levinneisyyden (erityisesti) alueelle.³⁵

Toisen maailmansodan aikainen katolisen kirkon toiminta erityisesti Kroatiassa on ollut voimakkaan kritiikin kohteena. Kun Natsi-Saksa valloitti Kroatian ja perusti sen tilalle Itsenäisen Kroatian Valtion (NDH) huhtikuussa 1941, Kroatian katolisen kirkon kardinaali ja Zagrebin arkkipiispa Alojzije Viktor Stepinać toivotti valloittajat tervetulleeksi monen mielestä liiankin innokkaasti. Stepinaćin natsimyönteisyyttä on myöhemmin selitelty sillä, että ajatus Neuvostoliiton vallalle tyypillisestä uskontokielteisyydestä oli hänelle paljon kauheampi ajatus kuin natsismi. Serbialaisen sentrismen ja sen ortodoksisuuden takia katolisen kirkon liikkumavara ensimmäisessä Jugoslaviassa oli ollut myös hyvin pientä. Stepinać varmaankin arveli, että uudessa itsenäisessä Kroatiassa katolinen kirkko pystyisi toteuttamaan itseään vapaammin ja laajemmin.³⁶ NDH:n tarina oli kuitenkin lyhytikäinen ja kaatui Natsi-Saksan häviön kanssa.

Toisessa, sosialistisessa Jugoslaviassa, katolisen kirkon matka alkoi varsin kivisesti. Uusi sosialistinen hallinto asetti arkkipiispa Stepinaćin, monen muun katolisen papin kanssa, oikeuteen yhteistyöstään NDH:n kanssa.³⁷ Katolisen kirkon katsottiin edustavan läntistä, kapitalistista maailmaa sekä fasismia. Kuitenkin vuonna 1948 tapahtuneen Titon ja Stalinin välisen välirikon jälkeen kirkon asema parantui hieman. Kirkolle annettiin esimerkiksi vapaus nimittää ja valita itse kardinaaleja ja pappeja, ilman että Jugoslavian keskusjohto puuttui asiaan. Kyseessä oli varsin sosialistisille yksipuoluevaltioille epätavanomainen tapa kohdella uskonnollisia organisaatioita: useissa muissa maissa

³³ Kung 1994, 239.

³⁴ Kosto 2005, 19–20; 25.

³⁵ Evans 2006, 3–17.

³⁶ Biondich 2006, 444–457.

³⁷ Alexander 1979, 95–105.

keskusjohtoinen valtionhallinto otti myös kirkot ja muut uskonnolliset ryhmittymät kontrollinsa kohteeksi. Katolinen kirkko selvisi myös esimerkiksi vuonna 1953 säädetyistä laista, jonka mukaan jokaisen organisaation hallituksessa (tällä tarkoittaen myös sosiaalisia- ja uskonnollisia organisaatioita) tulee olla tietty määrä kommunistipuoluetta edustavia henkilöitä. Esimerkiksi Serbian tai Makedonian ortodoksiset kirkot eivät tältä säästyneet.³⁸

Katolisen kirkon rooli maailmanpoliittisena toimijana kasvoi 1960-luvulla pidetyn Vatikaanin toisen konsiilin ja 1980-luvulla Johannes Paavali II:n valinnan myötä. Johannes Paavali II oli osallistunut Vatikaanin toiseen konsiiliin, ja sen liberaalit julkilausumat olivat vaikuttaneet häneen vahvasti – sekä puolesta että vastaan. Erityisesti Vatikaanin toisen konsiilin pyrkimys lisätä katolisen kirkon ja ulkomaailman välistä vuorovaikutusta oli merkittävä puskeva voima siihen, että Johannes Paavali alkoi puhua voimakkaasti kommunismia vastaan. Tämän herätti erityisesti Puolassa mutta myös muualla Itäisessä Euroopassa innostusta, ja suuret väkijoukot saapuivat katsomaan paavia siellä missä hän esiintyi. Toisaalta Johannes Paavali II oli myös vähemmän innoissaan esimerkiksi Vatikaanin II konsiilin liberaaleimmista julkilausumista – hän tuli tunnetuksi tiukana konservatiivina sekä kirkon opin vahvana puolustajana. Myös tämä puoli herätti sosialistisissa valtioissa paljon vastustusta, sillä se vain vahvisti kirkon asemaa erillisenä organisaationa valtiosta.³⁹

Tämä kehitys oli nähtävissä myös Jugoslavian katolisissa osissa: 1980-luvun kuudessa katolinen kirkko Jugoslaviassa uskaltautui haastamaan valtiota yhä enemmän esimerkiksi ihmisoikeusloukkauksia koskevissa kysymyksissä. Kirkko oli myös kyllästynyt siihen, että katolisia kohdeltiin Jugoslaviassa toisen luokan kansalaisina joiden uskosta, oli tehty kansalaisoikeus, joka oli myös heiltä poistettavissa. Katolisen kirkon asema vahvistui Jugoslaviassa, mitä lähemmäs liittovaltion loppua tultiin.⁴⁰ Kun Jugoslavia hajosi, antoi se katoliselle kirkolle mahdollisuuden laajentaa vaikutusvaltaansa. Tämä johtui erityisesti siitä, että toisin kuin esimerkiksi Venäjällä (missä valtio ajautui autoritaarisuuteen) ja Ukrainassa (missä valtio pysyi pystyssä, ja onnistui poikimaan opposition vanhoille vallankäyttäjille), Jugoslaviassa valtio poliittisena entiteettinä hajosi ja murtui kokonaan.⁴¹ Kirkko siis pystyi ottamaan haltuunsa tietynlaisen valtatyhjjiön.

³⁸ Alexander 1979, 125–127.

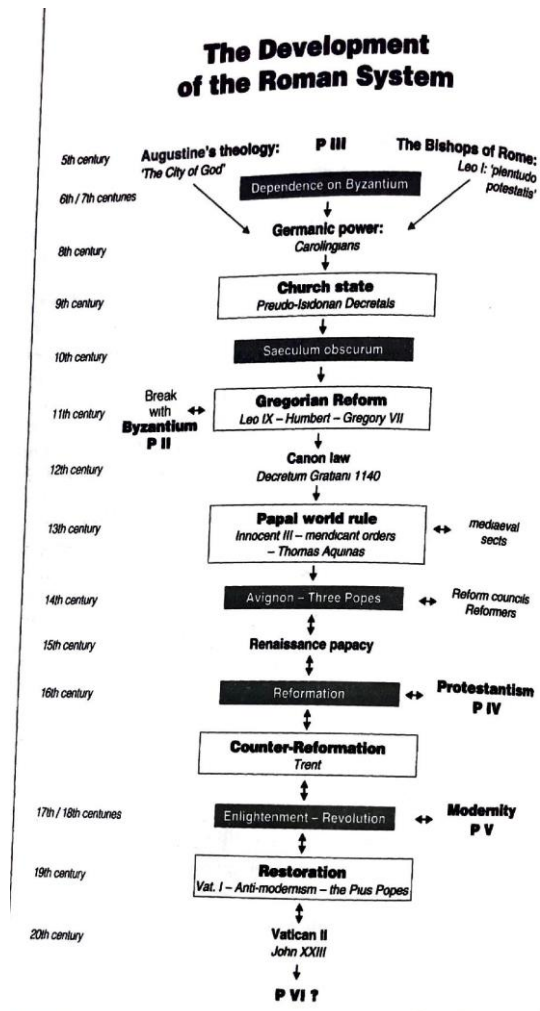
³⁹ O'Collins 2014, 10–15.

⁴⁰ Ramet 1990, 194–195.

⁴¹ Fukuyama 2012, 180.

4. Katolinen kirkko poliittisena toimijana

4.1 Katolisen kirkon poliittinen ajattelu

Kuva 1: Katolisen kirkon poliittisen ajattelun kehittyminen 400–1900. Küng 1995, 388.

Katolisen kirkon rooli poliittisena toimijana tulee lähteissäni ilmi selkeästi. Ensinnäkin jo se, että paavi on pitänyt puheita muille poliittisille toimijoille, on merkki siitä, että hänet tunnustetaan myös tietyllä tavalla samanarvoiseksi poliittiseksi toimijaksi.^{42 43} Uskonnollisten yhteisön tunnustaminen osaksi poliittisten toimijoiden kenttää on yleistä, mutta katolinen kirkko on varsin poikkeuksellinen: sen osallistuminen moniin maailmanpoliittisiin tapahtumiin ja konfliktien selvittelyyn on laaja-alaista. Esimerkiksi

⁴² Paavi pitää puheita sekä diplomaateille, presidenteille, turvallisuusneuvostolle että sotilaille.

⁴³ Honneth 2005, 25-27.

puheessaan ETYK:ille, Johannes Paavali II kertoo katolisen kirkon suhteesta poliittisiin toimielimiin:

“The annual meeting of the Council of Foreign Ministers of the nations which today make up the CSCE offers you an opportunity to take stock of the evolution of this continent, so rich in cultural and human resources. But it is also up to you to forestall, as far as possible, tensions and conflicts, and especially to attempt courageously to resolve the crises which weaken the still unfinished construction of Europe. In seeing you here, it spontaneously occurs to me to say "Europe" means "openness"! In fact, nations belonging to other continents, such as Canada and the United States and some States of Central Asia, are likewise working for security and cooperation in Europe.”⁴⁴

Tähän tunnustamiseen johtaa nähdäkseni muutama tärkeä syy: ensinnäkin se, että paavi on Pyhän Istuimen kautta Vatikaanivaltion valtiopäämies – tämä antaa hänelle uskonnollisten oikeuksien kautta myös poliittisia oikeuksia. Toiseksi katolisen kirkon globaali kannattajamäärä on käsittämättömän suuri, ja luo näin painetta myös maallisille johtajille ottaa katolisen kirkon mielipiteet huomioon. Kolmanneksi erityisesti Euroopan tapauksessa, mantereen kristillinen kulttuurihistoria on syvästi nivoutunut Rooman ja katolisen kirkon ympärille: katolisen kirkon maallinen voima on ikään kuin säilynyt mantereiden valtarakenteissa kautta aikojen ja näyttäytyy vahvasti myös Jugoslavian kriisiä koskevissa puheissa.⁴⁵

Katolisen kirkon asema poliittisena toimijana perustuu yhtäläisesti: 1) kirkon omaan käsitykseen itsestään maailmassa muutosta aiheuttavana voimana sekä 2) kansainvälisen yhteisön siihen kohdistamasta kunnioituksesta. Jo se, että katolinen kirkko toimii merkittävänä toimijana Jugoslavian hajoamissodan aikana -päästessään keskustelemaan diplomaattien, valtiopäämiesten ja suurlähettiläiden kanssa - antaa hyvän kuvan siitä, kuinka suuri valta katolisella kirkolla on poliittisessa sfäärissä.⁴⁶ Tämä tulee lähteissäni ilmi hyvin – on selvää, että katolisen kirkon maailmanpoliittinen merkitys perustuu sen suureen kokoon, sekä sen epäsuoraan tapaan luoda politiikkaa.

And here we are on the shores as it were of the "old continent", pulled between integration and fragmentation. On the one hand, in fact, Europe possesses a network of multi state institutions which ought to help it to bring to fulfilment its noble community project. But on the other hand, this same Europe is as it were

⁴⁴ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AL CONSIGLIO DEI MINISTRI DELLA CONFERENZA
SULLA SICUREZZA E LA COOPERAZIONE IN EUROPA

⁴⁵ Ketola 2019, 111–115.

⁴⁶ Ketola 2019, 115–120.

weakened by growing tendencies to individualism which are giving rise to reactions inspired by the most primitive forms of racism and nationalism. The conflicts which are steeping the Caucasus and Bosnia-Herzegovina in blood are proof of this. These European contradictions seem to have left political leaders at a loss, unable to control these paradoxical tendencies in a global manner and through negotiation.⁴⁷

Katolisen kirkon itseymmärrys poliittisena toimijana Jugoslavian hajoamissodan aikaan nojaa varsin hyvin sekä kirkon ikivanhoihin, dogmaattisiin ja sosiaalipoliittisiin perinteisiin sekä Vatikaanin II konsiilin esille nostamaan uuteen tapaan luoda kirkollista politiikkaa.⁴⁸

Politiikkaan osallistuminen ei ole katoliselle kirkolle mikään kuitenkaan mikään nykyajan keksintö: löydämme viitteitä tästä tällaisesta vuorovaikutuksesta monista teksteistä monen vuosituhannen ajan. Raamatussa Paavalin kirjeet antavat meille osviittaa siitä, miten varhainen kirkko suhtautui poliittiseen vaikuttamiseen: Paavali kehotti olemaan kuuliainen esivallalle ja maksamaan verot.⁴⁹ Myös ilmestyskirjassa, mikä on eksegeettinen mukaan symbolinen kertomus kristittyjen vainoista keisari Neron aikana kehoitetaan olemaan kärsivällisiä ja kestäämään kaikki tuska, mitä esivaltalta kristityille aiheuttaa – kristittyjen voiton päivä saapuu vielä.⁵⁰ Tämä sama kappale toimi monien kommunismin alla elävien kristittyjen ohjenuorana: piti vain kärsivällisesti pitää uskosta kiinni ja odottaa, että kommunismi kaatuu – tämä tapahtui, kuten tiedämme 1989.⁵¹

Myöhemmin, kun kristityt olivat siirtyneet vainotusta ryhmästä merkittävään yhteiskunnalliseen asemaan, alkoivat kristityt johtajat pohtimaan enemmän sitä, miten kristitty voisi olla sekä hyvä julkinen toimija, että evankeliumin sanoman kuuliainen noudattaja. Esimerkiksi 300-luvulla elänyt Milanin piispa Ambrosius näki, että valtio on kristityille väline, joilla he voivat toteuttaa Jumalan tarkoitusta maan päällä. Kristityt ajattelijat välttelivät kuitenkin suoranaisten poliittisten teorian luomista vielä pitkään.⁵²

Katolisen kirkon poliittisen ajattelun perusteet voidaan jakaa neljään pääpiirteeseen: 1) kirkon täysi keskittyminen paavin henkilöön, 2) legalismiin eli siihen, miten

⁴⁷ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AI MEMBRI DEL CORPO DIPLOMATICO ACCREDITATO
PRESSO LA SANTA SEDE PER LA PRESENTAZIONE
DEGLI AUGURI PER IL NUOVO ANNO*

⁴⁸ Lähteissä esiintyy esimerkiksi vahva pasifistinen kaiku, mutta samalla esille nostetaan esim. kirkkoisä Augustinuksen *oikeutetun sodan* ideaa – se, että kirkko ja paavi toimivat näin suoraan kansainvälisten toimijoiden kanssa on taas Vatikaanin II konsiilin perua.

⁴⁹ Raamattu, Roomalaiskirje, luku 13.

⁵⁰ Raamattu, Ilmestyskirja.

⁵¹ Himes 2006, 15.

⁵² Himes 2006, 16.

kirkko käyttää maallista, laillista valtaansa, 3) politisaatioon, eli siihen, miten kirkko on nivoutunut tiettyjen alueiden poliittisiin järjestelmiin sekä 4) kirkon suhteeseen sotaan, militarisaatioon sekä ”pyhään sotaan”.⁵³

Kirkon täysi sentralisointi paavin hahmon ympärille on varsin selkeää lähteissäni: kaikki lähteeni nivoutuvat paavin henkilöhahmon ympärille hänen käymiensä keskustelujen tai hänen pitämien puheidensa kautta. Se, että Paavi kertoo lähteissäni mitä mieltä hän on Jugoslavian hajoamissodista (poikkeuksetta hän pitää sitä inhimillisenä katastrofina) ja miten hän neuvoa muita suhtautumaan siihen.⁵⁴ Sentralisaation alku voidaan määrittellä kaiken tarkimmin paavi Gregorius VII:n valtakauten (1073–1085). Paavi Gregorius alkoi pidättämään ja karkottamaan kirkon yhteydestä niitä piispoja, jotka vastustivat hänen auktoriteettiaan – hänen tarkoituksenaan oli luoda roomalainen kirkko, jossa keskistetyksi yksi henkilö päättäisi sekä liturgiasta, dogmasta ja kaikesta muusta kirkon alaan kuuluvasta. Gregorius piti Pietaria roomalaisen kirkon isänä ja kaikkien muiden kirkkojen opettajana ja äitinä, ja näki, että paavin tulisi noudattaa Pietarin jättämää esimerkkiä.⁵⁵

Gregoriuksen seuraajat, Innocentius III ja Innocentius IV menivät vielä pidemmälle paavillisen vallan määrittelemisessä: ensimmäinen alkoi kutsua paaviutta Kristuksen edustajaksi maan päällä ja jälkimmäinen taas Jumalan edustajaksi maan päällä. Innocentius III vahvisti paavillista valtaa ideologisesti: hän loi järjestelmän, jossa roomalaiskatolinen kirkko nähdään sekä kaikkien muiden kirkkojen (tässä kohta idän kirkkojen) äitinä ja näin ollen myös niiden johtajana sekä jokaisen kristityn henkilökohtaisena uskon äitinä. Tämän jälkeen kirkon sentralisoinnin lähtökohdat oli määriteltä: läntinen, roomalainen kirkko perustui paaviin uskossa, laissa, kurissa ja organisaatorakenteessa.⁵⁶

Legalismi, eli miten katolinen kirkko käsittää lainopilliset lähtökohtansa ja soveltaa niitä perustuvat myös vahvasti sentralismiin. Gregorius VII oli jälleen merkittävä tekijä roomalaiskatolisen kirkon lainopillisessa kehityksessä: hän koki, että hänellä on Pietarin seuraajana täysi oikeus säätää ja määrätä lakeja käytäntöön. Innocentius III aikana paavista tuli kuitenkin selvä kirkon hallitsija myös lainopilliselta kannalta – tämä myös lisäsi paavillista valtaa maallisiin asioihin. Roomalaiskatolisen lain myötä paavit pystyivät vaikuttamaan maallisiin asioihin suoranaisesti, ilman *kristillisen dogmatiikan* avulla tapahtuvaa välillistä ohjausta. Paavista tuli kirkon ylin kuvernööri, absoluuttinen

⁵³ Kung 1995, 390–401.

⁵⁴ Discorso Di Giovanni Paolo II Al Consioglio Dei Ministri Della Conferanza sulla sicurezza i la cooperazione in Europa. (30.11.1993)

⁵⁵ Kung 1995, 391.

⁵⁶ Kung 1995, 392–393.

lainsääätäjä sekä korkein tuomari. Keskiajalta lähtien katolinen kirkko kehitti itselleen kirkkolain, joka veti vertoja mille tahansa maalliselle laille sekä tavan opiskella ja tutkia tätä kirkkolakia.⁵⁷

Gregorius VII oli myös merkittävä tekijä politisoitumisen kentällä – hänen mielestään Pietarin perintö tarkoitti myös maailmanvaltiutta poliittisessa mielessä. Pitkälti Gregorius VII katsoi, että Euroopan kuninkaat olivat paavin alaisia *sub ratione peccati* (synnin näkökulmasta, ts. paavi oli synnitön verrattuna maallisiin kuninkaisiin). Innocentius III laajensi tätä maallista, poliittista valtaa vielä enemmän: hän juonitteli itselleen sopivan hallitsijan Pyhän Saksalais-Roomalaisen Keisarikunnan johtoon. Keskiajalta alkaen roomalaiskatolinen kirkko loi itsestään täysi itsenäisen hallintokoneiston, jonka valta ylitti joskus sekulaarit hallitsijat.⁵⁸

Militarismi ja roomalaiskatolisen kirkon vaikea suhtautuminen sotaan ja konfliktitilanteisiin on myös havaittavissa: kirkon suhtautuminen on lähtökohtaisesti kielteinen ja se kannattaa pasifistista lähestymistapaa. Paavi viittaa useamman kerran siihen, miten Balkanin seudulla on pitkä ja verinen historia konfliktien kanssa, ja hän toivoo, että ratkaisu olisi tällä kertaa rauhanomainen.⁵⁹ Roomalaiskatolisella on kuitenkin pitkät perinteet sodankäynnin kannalta. Pohjan sodankäynnin teorialle antaa kirkkoisä Augustinuksen teorian oikeutetusta sodasta sekä ristiretket, jotka suuntauivat Konstantinopoliin. Gregorius VII oli ensimmäinen paavi, joka päätti, että kristillisen uskon nimissä tehdyt sota-toimet saavat siunauksen. Ristiretkiä pidettiin koko läntisen kristikunnan yhteisinä suoje-lustoimina, joille Kristus (eli paavi Kristuksen maanpäällisenä sijaisena) oli itse antanut siunauksensa. Roomalaiskatolinen kristinuskos siis pystyi oikeuttamaan sotilaallisen voiman käytön augustinolaisella teoriolla, missä väkivalta on sallittu voimankäytön muoto, jos sillä pyritään saavuttamaan hengellisiä päämääriä. Pasifistinen sanoma on kuitenkin enemmän esillä Johannes Paavali II puheissa. Kuten paavi seuraavassa viittauksessa sanoo, sota ei ole väistämätöntä:

In welcoming you to the Vatican, I wish to think that each one of you is a true servant of the cause of peace. Peace is a word and a desire close to everyone's heart. Or at least it should be, for it is an essential good upon which depends the well-being of individuals and the progress of society and civilization. But if we look around us, we cannot fail to be shocked at the spectacle of so much violence, with a corresponding

⁵⁷ Kung 1995, 393–395.

⁵⁸ Kung 1995, 395–397.

⁵⁹ Discorso Di Giovanni Paolo II Diventa l'avisito ufficiale del Presidente Della Repubblica Di Slovenia – 19.2.1993

grave responsibility lying on those who have led whole peoples into cruel and dehumanizing conflicts. In many cases, primarily in the former Republic of Yugoslavia, we are told that the indescribable horrors being perpetrated daily on innocent people are the inevitable result of long—standing ethnic hostility and hatred—the hatred of one group for another. But this cannot be the whole explanation. War is not inevitable: it is the result of a series of concrete policies and decisions. Someone, somewhere, makes the decisions which bring a terrible aftermath of death, injury, destruction and sorrow. The turmoil and bloody conflict which is shaking Europe leaves it not at all sure of itself. Europe needs to remember that its destiny does not depend on strategic or economic interests alone. It needs above all to recover its soul, in order to be renewed in its civic, moral and spiritual life.⁶⁰

Kyseiset paavillisen sentralisaation lähtökohdat (paaviin henkilöitynyt politiikka, kuri ja organisaatorakenne) tulevat selvästi esille lähteissäni: paavi on se henkilö, joka keskustelee maailman diplomaattien kanssa ja perustelee kantajaansa omalla henkilökohtaisella käsityksellä kristinuskosta. Johannes Paavali II:n paavin asemassaan johti katolisen kirkon toimintaa ja suhtautumista Jugoslavian hajoamiskriisissä. Ne varsinaiset toimitavat, minkä pohjalta katoliset kirkot Kroatiassa, Sloveniassa ja muualla Jugoslaviassa toimivat, pohjautuvat taas kanoniseen lakiin. Politisoituminen tulee selvästi esiin esimerkiksi paavin keskusteluissa Slovenian⁶¹ ja Kroatian⁶² edustajien kanssa: Johannes Paavali II ottaa selvästi kantaa siihen, mikä on näiden valtioiden suunta uudessa Euroopassa. Sotilaalliselta kannalta katsottuna paavi ei näytä katsovan, että Jugoslavian hajoamissodat (missä vastakkain olivat ortodoksit, katoliset ja muslimit) edustaisivat millään tavalla oikeutettua sotaa: hän toistaa useamman kerran pasifistista sanomaa⁶³, myös puheissaan Yhdistyneiden Kansakuntien rauhanturvaajajoukoille.⁶⁴ Paavi myös korostaa useasti, että hän toivoo julkisten toimijoiden puuttuvan siihen, ettei konflikti eskaloituisi.⁶⁵

Näiden perusteiden jälkeen lähteissäni näkyy selvästi Vatikaanin II konsiilin suuret muutokset katolisen kirkon poliittiseen diskurssiin. Yleisesti ottaen se, että paavi ottaa näin paljon kantaa Jugoslavian hajoamisesta seuraaviin tapahtumiin on pitkälti Vatikaanin II konsiilin ansiota. Johannes Paavali II ote politiikkaan oli Vatikaanin II konsiilin tuotosta. Vatikaanin II konsiilin anti kirkon ja politiikan välisille suhteille on tiivistävissä tutkija Jose Casanovan sanoin:

⁶⁰ Discorsi Di Giovanni Paolo II ai Militari Della Missione Oni Nella Ex Jugoslavia – 10.3.1994

⁶¹ Discorso Di Giovanni Paolo II Diventa l'ufficio ufficiale del Presidente Della Repubblica Di Slovenia – 19.2.1993

⁶² Discorso Di Giovanni Paolo II A S.E. Il Signor Ivo Livljanic, Primo Ambasciatore Della Repubblica Di Croazia Presso La Santa Sede.

⁶³ Discorso Di Giovanni Paolo II Al Presidente Della Repubblica Di Bosnia Ed Erzegovina

⁶⁴ Discorsi Di Giovanni Paolo II ai Militari Della Missione Oni Nella Ex Jugoslavia – 10.3.1994

⁶⁵ Discorso Di Giovanni Paolo II Al Presidente Della Repubblica Di Bosnia Ed Erzegovina

”tärkein seuraus tästä kirkon mullistavasta uudelleenmäärittelystä oli roomalaiskatolisen kirkon siirtyminen valtiokeskeisestä instituutiosta yhteiskuntakeskeiseen instituutioon.”⁶⁶

Vatikaanin II konsiili mullisti sen, miten kirkko määritteli paikkansa maailmassa, erityisesti suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan. Poliittisen diskurssin kannalta sen merkitys katoliselle kirkolle oli kolmiosainen. Ensinnäkin se muokkasi kirkon omaa, sisäistä poliittista kulttuuria. Toiseksi se määritteli uudelleen universaalin ja paikallisten kirkkojen suhteen. Kolmanneksi se määritteli uudelleen katolisen kirkon johtajuuden ja julkisten virkamiesten sekä valtiopäämiesten suhteen.

Ensinnäkin kirkon sisäinen poliittinen rakenne sekä suhtautuminen politiikkaan muuttui. Muutos koski erityisesti sitä, ettei kirkko enää keskittynyt ja reagoanut vain dogmaattisuuden pohjalta syntyneisiin ongelmiin. Näin poliittiset, yhteiskunnalliset sekä sosiaalipoliittiset ongelmat tulivat taas kirkolle ajankohtaisiksi.⁶⁷ Tämä näkyy siinä, miten katolinen kirkko ylipäänsä ottaa kantaa Jugoslavian tapahtumiseen. Jugoslavian konflikti oli ensimmäinen merkittävä Euroopan sisäinen konflikti, mikä tapahtui Vatikaanin II konsiilin sekä Johannes Paavali II:n paaviksi tulon jälkeen. Johannes Paavali II:n varsin laaja kosketuspinta moneen valtiolliseen ja kansainväliseen toimijaan antaa hyvän kuvan tämän kehityksen vaikutuksesta.

Paikallisen ja universaalin kirkon suhde tulee näkyville erityisesti paavin keskusteluissa Kroatian ja Slovenian valtiopäämiesten ja suurlähettiläiden kanssa. Katolinen kirkko on iso osa Kroatian ja Slovenian kansallista identiteettiä, ja tärkeitä osia katolisen kirkon universaalissa järjestyksessä. Universaalin ja paikallisten kirkkojen suhde näkyi myös siinä, että paikallisten seurakuntien ja tietyn maiden katolisten kirkkojen itseymmärrys itsestään kasvoi: näin ne pystyivät viestimään ongelmiaan paremmin sekä alaspäin seurakunnille sekä ylöspäin arkkipiispojen ja kardinaalien kautta Vatikaanille.⁶⁸ Näin myös Kroatian ja Slovenian katoliset piispat pystyivät viestimään omasta tilanteestaan paremmin paaville hajoamiskriisin aikana.

Kirkollisten ja poliittisten asiantuntijoiden välisen suhteen uudelleenmäärittely oli Vatikaanin II toisen konsiilin suuria muutoksia: tärkeintä oli jotenkin sopeuttaa kirkon oppi maailmasta yhteen sen kanssa, että moni katolinen toimi myös julkisessa virassa,

⁶⁶ Casanova, 1994, 71.

⁶⁷ Himes 2006, 26–27.

⁶⁸ Himes 2006, 28–29.

jossa oli tehtävä joskus uskon vastaisia päätöksiä. Kirkon kanta oli ollut ennen Vatikaanin II konsiilia se, että uskosta pitää aina pitää kiinni.⁶⁹ Vatikaanin II konsiilin jälkeen kirkko pystyi ottamaan enemmän *reaalipoliittisen* kannan: pyrkiä luotsimaan itseään maailmapoliittisilla areenoilla ilman liiallista dogmaattista painolastia. Kuten on selvää, lähteissäni paavi perustelee harvoin humanitaarisia pointtejaan dogmaattisin lähtökohdista.

4.2 Katolisen kirkon suhtautuminen ja rooli Jugoslavian hajoamisissa

Lähteissäni on ensisijaisesti havaittavissa, että katolinen kirkko paavi Johannes Paavali II:n kautta suhtautui Jugoslaviaan hajoamiseen ja siitä seuranneisiin konflikteihin varauksella ja negatiivisesti – paavi kehottaa useassa kohtaa puheitaan Jugoslavian osatasavaltojen johtajia ja kansainvälisiä toimijoita löytämään pasifistisen ratkaisun.

I share the grief of all those who are mourning the loss of their dear ones, especially their young sons and daughters, cut down by the horrors of a war that spares nothing and no one,- I have come is a messenger of harmony and peace, motivated only by the wish to be beside the victims of abuse and violence, to repeat yet again «You are not abandoned; we are with you and we will always be with you»⁷⁰

Paavi Johannes Paavali II:lle ja Vatikaanille oli tärkeää pitää yllä hyvät, neutraalit ja pasifistiset suhteet Jugoslavian hajoamisessa syntyneisiin uusiin valtioihin – kirkon tuoreessa muistissa oli vuonna 1953 tapahtunut Vatikaanin ja Jugoslavian keskushallituksen kokema välirikko, joka oli aiheuttanut särön katolisen kirkon keskushallinnon ja Jugoslavian paikallisten kirkkojen välille.⁷¹

Puheessaan ETYK:ille paavi mainitsee, ettei uskonut, että tulisi enää näkemään sotaa Euroopassa. Hän kokee, että kyseessä on leimahtaneen nationalismin ja rasismin aiheuttama konflikti, johon tulee suhtautua vakavasti – katolinen kirkko pyrkii olemaan mediaattori konfliktissa, jossa se kokee, että se voi auttaa sodan leimaavia kansakuntia ”rakentamaan moraalisen verkostonsa” uudestaan.

⁶⁹ Himes 2006, 29-30.

⁷⁰ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AL PRESIDENTE DELLA REPUBBLICA
DI BOSNIA ED ERZEGOVINA

⁷¹ Aleksander 1979, 226.

One had thought that war would never again be seen on European soil. Who could have predicted that racist pretensions and evil forms of nationalism would make their slogans echo round this continent? What can be said of the atrocious spectacle of whole villages razed, with their inhabitants savagely mistreated and deported? It is a harsh reminder of a past which has besmirched human history! And yet this is going on from here. Everyone knows it; everyone sees it. It is expedient that the CSCE should continue to express a political and moral judgment about the development of the Yugoslav crisis: in this way, it will avoid the scandal of indifference in the face of inadmissible events, and it will oblige States to realize that they are directly involved as soon as the fundamental rights of a person or people are put in jeopardy.⁷²

Lähteiden valossa näyttää, että katoliselle kirkolle on ehdottaman tärkeää irrottaa itsensä konfliktit aiheuttaneesta nationalismista – paavi mainitsee puheessaan Vatikaaniin akkreditoituille diplomaattijoukolle, ettei katolisella kirkolla tai katolisuudella ole mitään tekemistä sen nationalismin kanssa, joka on leimahtanut Jugoslaviassa (tai sen katolisissa osatasavalloissa).⁷³ Irtautuminen (katolisesta) nationalismista on ymmärrettävää historiallisessa valossa. Kiusallista Vatikaanille oli erityisesti 1980-luvun lopulla uudelleen pintaan noussut käsitys, jonka mukaan katolinen kirkko oli ollut proaktiivinen toimija Kroatian fasistisessa Ustaša-hallinnossa. Erityisesti serbialaiset kokivat, että jos katolinen kirkko millään tavalla asettuisi Kroatian puolelle, vahvistaisi se käsityksen, että katolinen kirkko on osa kroatialaista nationalismia. Slovenian tapauksessa katolisella kirkolla ei ollut samanlaista historiallista painolastia kuin Kroatian kanssa ja pystyi toimimaan siellä vapaammin.⁷⁴

Katolisen kirkon suhdetta Jugoslavian hajoamiseen ei voi käsitellä käsittelemättä katolisen kirkon suhdetta Serbian ortodoksiseen kirkkoon. Kun Jugoslavian hajoamisprosessi oli käynnissä, alkoi Serbian ortodoksinen kirkko luoda ja toistaa omaa versiotaan Serbian sakraalista historiasta, siitä, miten ortodoksinen usko nivoutuu erottomasti yhteen Serbian maallisen historian kanssa. Tämä tarjosi kasvuperän nykyiselle serbialaiselle nationalismille. Isona osana tätä kertomusta oli myös vierasuskovaisten vastustus – toisaalta Lähi-Idästä tulevien muslimien, jotka muistuttivat Osmani-valtakunnan ajasta ja toisaalta läntisten katolisten, jotka muistuttivat kristinuskon läntisen muodon rappeutumisesta ja liian liberaalista otteesta.⁷⁵ Serbian ortodoksinen kirkko nosti katolisen kirkon

⁷² DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AL CONSIGLIO DEI MINISTRI DELLA CONFERENZA
SULLA SICUREZZA E LA COOPERAZIONE IN EUROPA.

⁷³ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
A DIECI AMBASCIATORI ACCREDITATI PRESSO LA SANTA SEDE IN
OCCASIONE DELLA PRESENTAZIONE DELLE LETTERE CREDENZIALI.

⁷⁴ Ramet 2002, 95.

⁷⁵ Leporanta 2020, 24-28.

vastustajakseen heti konfliktien alettua – ja sen mukana myös Jugoslavian katoliset kansat. Lähteissäni paavi ei mainitse kertaakaan Serbian ortodoksista kirkkoa nimeltä, vaikka Johannes Paavali II oli tunnettu kirkkokuntien yhteistyöpyrkimysten (ekumenia) edistäjä. Hän toteaa esimerkiksi puheessaan ETYK:ille, että ”Bosniassa, niin kuin Serbiassa ja Kroatiaassa, on sekä hyviä miehiä että naisia.”⁷⁶ Tämä ambivalentti suhtautuminen viittaa siihen, että paavi haluaa pysyä poissa katolisen kirkon ja Serbian ortodoksisen kirkon vastakkainasettelusta.

Vuosi ennen Jugoslavian hajoamista suhteet ortodoksisten ja katolisten välillä Jugoslaviassa kuitenkin tulehtuivat ja eskaloituivat erinäisiin konflikteihin. Ortodoksiset syyttivät katolista kirkkoa Ustaša-vuosista, kun taas katoliset alkoivat väittää, että Serbian ortodoksinen kirkko oli tukenut natsisaksaa sympatisoinutta Nedić-hallintoa samaan aikaan.⁷⁷

Serbian ortodoksinen kirkko oli se kuitenkin se osapuoli, joka virallisessa retorikassaan viljeli käsitystä Jugoslavian hajoamista seuranneista konflikteista *uskonnollisina sotina*. Katolinen kirkko Jugoslaviassa pyrki välttämään tätä retoriikkaa – sen käsityksen mukaan konfliktien syyt olivat ensi sijassa *etnisiä* ja nationalistisia, ja saivat vasta myöhemmässä vaiheessa uskonnollisen vivahteen.⁷⁸

Paavi mainitsee lähteissäni myös katolisen kirkon aineellisen tuhon. Uskonnollisten rakennusten tuhoaminen sai Jugoslaviassa paljon huomiota, sillä se oli näkyvä osoitus toiseen uskontoon kohdistuneesta vihasta. Erityisesti Bosnia-Hertsegovinan katoliset kirkot ja muut rakennukset kärsivät paljon vaurioita. Toisaalta Jugoslavian katolisetkin tuhosivat huomattavan määrän ortodoksisen kirkon omaisuutta. Tämä antoi ainesta moleminpuoliselle propagandalle.⁷⁹

Paavi Johannes Paavali II puhui siis alusta alkaen konfliktien pasifistisen ja rauhanomaisen ratkaisun puolesta. Vaikka Vatikaani oli ensimmäisinä tunnustamassa katolisen Kroatian ja Slovenian itsenäisyyden, pyrki Vatikaani vaikuttamaan siihen, että myös Serbiassa ja Bosnia-Hertsegovinassa päädyttäisiin rauhanomaiseen ratkaisuun. Paavi olisi halunnut myös suorittaa *rauhan pyhiinvaelluksen* niin että olisi käynyt myös Serbian

⁷⁶ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AL CONSIGLIO DEI MINISTRI DELLA CONFERENZA
SULLA SICUREZZA E LA COOPERAZIONE IN EUROPA.

⁷⁷ Ramet 2002, 255.

⁷⁸ Ramet 2002, 255–256.

⁷⁹ Ramet 2002, 256–257.

pääkaupungissa Belgradissa. Serbian ortodoksisen kirkon patriarkka piti tätä kuitenkin tilanteeseen epäsovinnana.⁸⁰

Ongelmat eivät kuitenkaan loppuneet tähän: paavin piti myös lopulta peruuttaa vierailunsa Sarajevoon, sillä Yhdistyneet Kansakunnat ilmaisivat hänellä, etteivät pystyisi takaamaan hänen turvallisuuttaan. Myös Bosnian serbit olivat varovasti ilmaisseet, että jos paavia kohtaan sattuisi jonkinlainen aseellinen hyökkäys matkalla Sarajevoon, serbit syyttäisivät siitä Bosnian muslimeja. Tämä luettiin hienohkoksi ilmaukseksi siitä, että Bosnian serbit voisivat hyökätä paavin kimppuun. Vaadittiin kuitenkin vielä viralliset kirjeet Ranskan ja Britannian johtajilta tueksi siitä, ettei paavin vierailun turvallisuutta pystyittäisi takaamaan. Paavi peruutti vuoden 1992 matkan Bosniaan. Tämä herätti kuitenkin kasvavaa epäluuloa Bosnian muslimien ja katolisten välille.⁸¹

Kroatian Zagrebiin paavi kuitenkin lähti. Vierailu oli luonteeltaan puhtaasti poliittinen. Ensi töikseen paavi kehui vuolaasti kardinaali Stepinaćia, jota serbialaiset syytivät yhteistyötoiminnasta natsien kanssa, vahvistaakseen näin katolisuuden, Vatikaanin ja Kroatian välisiä siteitä. Paavi kuitenkin varoitti puheessaan siitä, että katolisuutta ja Vatikania ei saa sekoittaa kroatialaiseen nationalismiin – katolinen kirkko toimii tukena Kroatian kulttuurille, kansalaisyhteiskunnalle ja kansalliselle identiteetille, mutta siitä ei saa tehdä polttoainetta etniselle, väkivaltaiselle nationalismille. Paavi totesi myös, että kroaattien pommittama Sarajevo on marttyyrikaupunki, ja pyrki tarjoamaan myös Serbian ortodoksisen kirkon johtajille ”rauhan suudelmaa”.⁸²

Paavin pasifistisista pyrkimyksistä huolimatta monet ovat sitä mieltä, että katolinen kirkko pahensi toiminnallaan konfliktien eskaloitumista. Erityisesti sitä, että katolinen kirkko tuki Kroatian itsenäistyttyä *Kroatian demokraattinen unioni* puoluetta, joka oli syvästi kristillisdemokraattinen, pidettiin yhtenä konfliktin eskaloittajana. Myös sitä, että katolinen kirkko oli niin kärkkäästi tunnustumassa Slovenian, Kroatian ja Bosnian (mahdollista) itsenäisyyttä pidettiin poliittisesti epäilyttävä. Katolinen kirkko oli selvästi sitä mieltä, että ateistisen ja uskonnoille hankalan kommunistihallinnon jälkeen erinäisillä etnisillä puolueilla oli parhaat mahdollisuudet hallita Jugoslaviasta itsenäistyneitä osatasavaltoja. Niinpä katolinen kirkko tuki yleensä kristillisdemokraattisia, keskustalaisia ja etnisiä puolueita.⁸³

⁸⁰ Ramet 2002, 259.

⁸¹ Ramet 2002, 259.

⁸² Ramet 2002,

⁸³ Powers 1996, 221.

Virallisessa retoriikassa katolinen kirkko kuitenkin yritti pysyä mahdollisemman kaukana valtiosta. Vaikka kansalaisyhteiskunnan jälleenrakennus kommunismin kaatumisen jälkeen vaati kirkon ja valtion yhteistyötä, yritti katolinen kirkko hillitä sitä, että sen oppeja tai sitä itseään käytettäisiin etnisen nationalismin rakennuspalikkana.⁸⁴ Esimerkiksi kardinaali Cuharić toisti jo aiemmin mainittua paavi Johannes Paavali II:n puhetta Zagrebissa 1994, kun hän puhui kansakunnan ja valtion idoloimisesta: ”Jos kaikki ne, joilla on auktoriteettia, olisivat kuunnelleet paavia, jokainen omalla tontillaan... Meillä olisi parempi maine tässä maailmassa, puhdas omatunto ja puhtaat kädet. Koska nyt me olemme vain alentaneet itsemme.”⁸⁵ Tämä sanoma huokuu lähteissäni, kun paavi puhuu sodasta:

Who could have predicted that racist pretensions and evil forms of nationalism would make their slogans echo round this continent? What can be said of the atrocious spectacle of whole villages razed, with their inhabitants savagely mistreated and deported? It is a harsh reminder of a past which has besmirched human history! And yet this is going on from here.⁸⁶

Katolisella kirkolla oli monta syytä katolisen Slovenian ja Kroatian itsenäisyyden tunnustamiseen. Kirkko pelkäsi, että ilman nopeaa toimintaa Serbia saattaisi pyrkiä valloittamaan tiettyjä alueita Jugoslaviasta itsenäistyneiltä valtioilta. Mielessä oli vielä ensimmäisen ja toisen Jugoslavian vahva serbialainen sentrismi. Myös Titon Jugoslavian harjoittama uskontojen ja kirkkojen vainoaminen aiheutti kirkossa pelkoa.⁸⁷

Katolinen kirkko oli Slovenian ja Kroatian itsenäisyyspyrkimysten alkuvaiheessa vielä sitä mieltä, että valtioliitosta irtautumisen tulisi tapahtua asteittain ja neuvotellusti, ja jonkinlainen liittovaltiosuhde eteläslaavilaisten valtioiden välillä syytä säilyttää. Kuitenkin Kroatia pystyi vakuuttamaan Vatikaanin tunnustamaan sen itsenäisyyden varsin pikaisesti, ennen kaikkea vetoamalla aseellisten konfliktien kasvavaan uhkaan.⁸⁸

Vatikaani oli myös yksi ensimmäisistä Bosnia-Hertsegovinan itsenäisyyden tunnustaneista valtioista. Vatikaani oli vahvasti sen puolesta, että Bosnia-Hertsegovinan tulee olla monietninen valtio, eikä sitä pidä jakaa etnisten tai kulttuuristen jakolinjojen mukaan eri osiin. Kirkko asettui myös vahvasti vastaan vuoden 1993 aikana käytyjä taisteluita

⁸⁴ Powers 1996, 232.

⁸⁵ Glas Concila, Catholic Press Agency, 1996.

⁸⁶ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AL CONSIGLIO DEI MINISTRI DELLA CONFERENZA
SULLA SICUREZZA E LA COOPERAZIONE IN EUROPA

⁸⁷ Powers 1996, 233.

⁸⁸ Powers 1996, 233.

Bosnian kroaattien ja muslimien kesken. Kirkko asettui myös vastustamaan sitä, että aseellisilla taisteluilla (tai muillakaan keinoilla) tulisi pyrkiä rakentamaan suur-Kroatiaa Balkanin niemimaalle. Nämä ulostulot asettivat katolisen kirkon vastakkain sekä Kroatian presidentin Franjo Tudjmanin, että Bosnian kroaattihallinnon kanssa, joka kutsui kirkkoa ”epäisänmaalliseksi.” Katolinen kirkko oli kuitenkin syytöksistä huolimatta tukemassa sekä vuoden 1994 muslimi-kroaatti federaatiota lopettaakseen aseelliset konfliktit, että Daytonin rauhansopimusta, jolla luotiin pohja nykyiselle Bosnia-Hertsegovinan hallinnolliselle ja alueelliselle jaolle. Daytonin sopimuksessa luonnehdittiin, että Bosnia-Hertsegovina koostuisi kahdesta poliittisesta entiteetistä: kroaattien ja bosniakkien asuttamasta federaatiosta sekä serbien asuttamasta Serbitasavallasta (*Republika Srpska*). Vaikka katolinen kirkko ei ollut täysin tyytyväinen Daytonin rauhansopimuksessa esitettyyn ratkaisuun, sitä piti silti huomattavasti parempana kuin sitä, että Bosnia-Hertsegovina jakautuisi täysin kahteen eri valtioon⁸⁹

Vaikka paavi Johannes Paavali II puhuu puheissaan ja kirjeissään vahvasti passifistisen ratkaisun löytämisestä, teki kirkko kuitenkin hyvin vähän sen eteen, että konflikteilta olisi välttytty. Katolinen kirkko varoi myös kehottamasta mitään tiettyä kansaa itsepuolustukseen – edes silloin, kuin pahin mahdollinen etninen puhdistus tapahtui Bosniassa, ei katolinen kirkko kannattanut minkäänlaista aseellista kauppasaartoa. Sen sijaan, kuten lähteissäni useaan kertaan tulee nähdä, kehotti Johannes Paavali II löytämään kriisiin humanitaarisen ratkaisun. Toisaalta katolinen kirkko ei tuominnut mitenkään myös katolisten kroaattien etnisiä serbejä kohtaan suorittamaa etnistä puhdistusta Kroatian Krajinaassa, jonka Kroatia valloitti takaisin etnisiltä serbeiltä. Katolinen kirkko enemmin iloitsi sitä, että kyseinen alue oli vapautettu.⁹⁰

4.3 Pyhän Istuin ja Eurooppa

Katolisen kirkon rooli jälkikommunistisessa Euroopassa oli hankala: kirkkojen tuli instituutioina herättää uudelleen henkiin sellaiset tavat, jotka olivat sosialismivetoisissa systeemeissä olleet alistettuina. Käytänteiden henkiinherättäminen vaati paljon resursseja, joita monilla kirkkoilla ei enää ollut. Toisaalta kommunismin kaatuminen antoi myös mahdollisuuden perustaa ja luoda jotain uutta – kommunististen rakenteiden poistuminen jätti

⁸⁹ Powers 1996, 233–234.

⁹⁰ Powers 1996, 234–235.

moniin Itäisen Euroopan maihin yhteiskunnallisen valtatyhjiön, jota myös kirkko pystyi täyttämään. Näin myös entisessä Jugoslaviassa.⁹¹

Euroopan idea oli paavi Johannes Paavali II:lle ja katoliselle kirkolle Jugoslavian hajoamisen ja sitä seuranneiden konfliktien ajan tärkeä: tämä tulee esille monissa kohtaa lähteitäni. Ensinnäkin paavi pitää puhetta ETYK:ille, eli Euroopan turvallisuus ja yhteistyökonferenssille. Pyhä Istuin oli ollut osa ETYKiä vuodesta 1973, jossa se pyrki kontaktiin erityisesti Itäisen Euroopan kommunistivallan alaisten katolisten kirkkojen kanssa.⁹²

Katoliselle kirkolle oli tärkeää olla osana Euroopan integraatioprojektia, johon ETYK:kin kuului. ETYK antoi Vatikaanille todellisen poliittisen kodin Euroopassa: Vatikaani ei ollut taloudellinen valta, joten Euroopan Yhteisöön sillä ei ollut asiaa, eikä sotilaallinen valta, joten Länsi-Euroopan Unionikaan ei ollut sille mieluisa paikka.⁹³ Katolinen kirkko oli mukana jo monessa kansainvälisessä organisaatiossa sekä jäsenen että tarkkailijana. Myös Euroopan Yhteisö, joka oli aluksi hyvinkin nihkeä puuttumaan millään tavalla Jugoslavian hajoamisesta syntyneisiin konflikteihin, oli katoliselle kirkolle tärkeä. Euroopan Yhteisö, alun perin pitkälti taloudellinen hiili- ja teräsyhteistyöalue muuttui vähitellen suureksi kulttuurilliseksi ja poliittiseksi projektiksi. Katolisen kirkon rooli tässä eurooppalaisessa yhteistyöprojektissa oli tärkeä, sillä kaikki viisimaata, jotka olivat mukana perustamassa Hiili- ja teräsyhteisöä, olivat joko pääasiallisesti tai osittain katolisia ja niitä johtivat kristillisdemokraattiset puolueet. Mukana olivat Luxemburg, Länsi-Saksa, Alankomaat, Italia ja Belgia. Euroopan Kristillisdemokraattiset puolueet olivat nostaneet päätään Länsi-Euroopassa toisen maailmansodan jälkeen, luoden pohjan poliittiseen keskustaan sijoittuvien puolueiden mahdollistamalla jälleenrakennusprosessille.

Kuten edellisessä luvussa todettiin, paavi nostaa puheissaan ulkopoliittiseksi päämääräkseen rauhan. Pasifistinen viesti on ollut Eurooppaan suuntauneen ulkopoliitiikan pääasiallinen viesti Vatikaanin II:n konsiiliin jälkeen, ja vahvistui Johannes Paavali II kaudella.⁹⁴ Kommunismin kaatumisen jälkeen Johannes Paavali II oli edessään se ”uusi Eurooppa”, jonka hän mainitsee puheessaan ETYK:ille.

⁹¹ Byrnes 2001, 1.

⁹² Weigel 1992, 74–75; DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II AL CONSIGLIO DEI MINISTRI DELLA CONFERENZA SULLA SICUREZZA E LA COOPERAZIONE IN EUROPA.

⁹³ Heblethwaite 1994, 259.

⁹⁴ Kratochvil & Dolezal 2015, 45–47.

”The new Europe”, envisaged by the Charter of Paris of 1990 is neither the annexation of one part by another, nor the substitution of economic confrontation for ideological confrontation. Europe should be distinguished by the drawing up of common projects inspired by the values which the CSCE has promoted with such perseverance since 1975. Recent experience shows that it is by placing the dignity of persons and peoples at the centre of its concerns that Europe can contribute to the elimination of the various forms of totalitarianism which for too many years have disfigured her.⁹⁵

Tässä uudessa Euroopassa oli useita maita, jossa katolinen kirkko oli merkittävä yhteiskunnallinen tekijä: Liettua, Puola, Unkari, Slovakia, Slovenia ja Kroatia. Oli selvää, että sosialismin valtakausi oli jättänyt jälkensä näiden maiden kirkkoinstituutioihin. Vaikka katolinen kirkko on vahvasti keskusjohtoinen järjestelmä, on paikallisilla kirkkoilla mahdollisuus tehdä päätöksiä, jotka poikkeavat Pyhän Istuimen valinnoista. Johannes Paavali II:lle oli kuitenkin tärkeää, että entisten sosialistimaiden katolilaiset toimivat ”oikein”.⁹⁶

Lähteiden mukaan on varsin selvää, että Johannes Paavali II halusi ohjata Sloveniaa ja Kroatiaa kohti *Eurooppaa*, sitä Eurooppaa, mikä oli rakentunut katoliselle pohjalle – läntistä maailmanjärjestystä kohti. Katoliselle kirkolle näyttää olevan tärkeää, että Slovenia ja Kroatia pyrkivät kohti Euroopan yhdentymistä – tämä ei ole kuitenkaan yllätys, sillä katolinen kirkko on itse ollut iso tekijä integraatiokehityksessä. Erityisesti puheessaan Slovenian presidentin kanssa paavi toteaa, että ”Vatikaani tukee täysin Slovenian pyrkimyksiä kohti Eurooppaa.”⁹⁷

Katolisen kirkon ja Euroopan yhdentymiskehityksen suhde on ollut varsin monipuolinen – samaan aikaan selvä ja ambivalentti. Katolinen kirkko on instituutiona vaikuttanut yhdentymiskehityksen ideologiaan ja käytäntöön. Minusta on myös huomioitavaa, että enemmistöltään katoliset, Slovenia ja Kroatia, olivat ensimmäisiä Jugoslavian entisistä osavaltioista, jotka liittyivät Euroopan Unioniin (Slovenia vuonna 2004 ja Kroatia vuonna 2013). Totta kai liittymiskehitystä ei voi asettaa katolisen uskon varaan – Slovenia ja Kroatia olivat osavaltioista myös vauraimmat, ja niillä oli pitkäikäisimmät suhteet Keski- ja Länsi-Euroopan kulttuuripiireihin. On kuitenkin huomattavaa, että katoliset

⁹⁵ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AL CONSIGLIO DEI MINISTRI DELLA CONFERENZA
SULLA SICUREZZA E LA COOPERAZIONE IN EUROPA.

⁹⁶ Kratochvil & Dolezal 2015, 47.

⁹⁷ Discorso Di Giovanni Paolo Diventa lavisite ufficial del Presidente Della Republica Di Slovenia – 19.2.1993

yhteiskunnat ovat suotuisampia integraatiokehitykselle, ja Vatikaani on hyvin tietoinen tästä.⁹⁸

Jugoslavian pääasiallisesti katolisissa osissa kirkon opetus toimi arvosysteeminä. Katolisen kirkon pääasialliset arvot heijastuvat myös näiden valtioiden ulkopoliittiseen kehitykseen koskien Euroopan Unionia. Pyhä Istuin oli myös valmis käyttämään näitä arvoa hyväkseen ohjatakseen uusia valtioita kohti ”uutta Eurooppaa”. Katoliset yhteiskunnat ovat, kuten aiemmin mainittu, hyväksyvämpiä integraatiokehityksen suhteen. Yleisesti tämän arvellaan johtuvan kolmesta aspektista. 1) Katolisen kirkon supranationaalista luonteesta, joka tekee katolisista myös valtioista hyväksyvämpiä muita ylikansallisia organisaatioita kohtaan, 2) Rooman valtakunnan mukana levinneestä suhteesta ylikansallisiin toimijoihin (samaa kulttuuripiiriin kuuluvien, hyvin näkyvissä erityisesti Välimeren alueen yhteiskunnissa) ja 3) kirkon ja valtion suhteesta katolisissa yhteiskunnissa.⁹⁹

Erityisesti Kroatiassa ja Sloveniassa katolisen kirkon supranationaalinen luonne oli pitänyt kommunismin alla elävät yhteiskunnat yhteydessä muuhun maailmaan – vaikka monenlainen uskonnollinen toiminta oli Jugoslaviassa kiellettyä, katolisen kirkon vaikutusvalta sekä vahva keskusjohtaisuus saivat Jugoslavian kommunistisen puolueen tekemään monia myönnytyksiä katoliselle kirkolle. Katolinen kirkko pystyi toimimaan (melkein) vapaana instituutiona valtiossa, missä kaikki muu toiminta oli säänneltyä.¹⁰⁰ Tämän takia myös liikkuminen kohti yhdentyvää Eurooppaa oli katolisille yhteiskunnille helpompaa.

Antiikin Rooman valtakunnan vaikutus 1990-luvun maailmanpolitiikkaan tuntuu jotenkin kauaskantoiselta väitteeltä, mutta ilmiön lähempi tarkastelu antaa meille hyvin suoria syy-seuraussuhteita. paavi Johannes Paavali II mainitsee puheessaan ETYK:ille, että tietyt Balkanin niemimaan yhteiskunnat ovat aina kuuluneet *Välimeren kulttuuripiiriin*.

The CSCE is thus the natural framework for the realization of a broad community of nations open to the other continents, and in particular to the countries of the Mediterranean region.¹⁰¹

⁹⁸ Kratochvil & Dolezal 2015, 76-77.

⁹⁹ Kratochvil & Dolezal 2015, 78.

¹⁰⁰ Alexander 1979, 52-54.

¹⁰¹ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AL CONSIGLIO DEI MINISTRI DELLA CONFERENZA
SULLA SICUREZZA E LA COOPERAZIONE IN EUROPA.

Tässä paavi viittaa erityisesti Antiikin Rooman ja hellenismin kyllästämään kulttuurialueeseen, johon kuului suuri osa Välimeren alueella syntyneistä Antiikin yhteiskunnista: Nykyiset Portugalin, Espanjan, Italian, Länsi-Balkanin, Kreikan, Turkin ja Pohjois-Afrikan rannikkoalueet. Rooman valtakunnan vahva kulttuurillinen ja yhteiskunnallinen vaikutus näkyy vieläkin vahvasti näiden alueiden nykyisissä valtioissa: kielissä, lainsäätämismalleissa, arkkitehtuurissa, taiteessa, uskonnossa ja yhteiskunnallisissa filosofioissa.

Länsi-Balkanin nykyisistä valtioista Kroatia, Slovenia, Albania, Montenegro ja jossain määrin Bosnia-Hertsegovina ovat vahvasti Välimeren kulttuuripiirin ja näin ollen myös Rooman valtakunnan vaikutuksen kyllästämiä. Slovenian ja Kroatian tapauksessa on selvää, että Rooman valtakunnan ja myöhemmin Länsi-Rooman aikainen valtakausi on vaikuttanut näiden yhteiskuntien kansalliseen identiteettiin. Myös roomalaiskatolisen kirkon valta-asema on peräisin tästä ilmiöstä. Yhteiskunnallisesti ja taloudellisesti muinainen yhteys Rooman valtakuntaan ja Välimeren kulttuuripiiriin yhdisti Kroatian ja Slovenian kulttuurisesti myös Läntiseen Eurooppaan, missä kulttuurillinen kehitys oli huomattavasti erilaista kuin Itäisen Euroopan Bysantin ja Osmanivaltakunnan värittämässä kulttuurissa. Kroatian ja Slovenian nykyinen kulttuurillinen itseymmärrys on myös vahvasti kytköksissä tähän Läntisen Euroopan kulttuuriyhteyteen: Kroatia ja Slovenia eivät monilla virallisilla tahoilla määrittele itseään Balkanin niemimaan valtioiksi, vaan laskevat itsensä kuuluvansa joko Välimeren kulttuuripiiriin maihin tai Keski-Eurooppaan. Tämän nämä valtiot perustelevat juuri näillä historiallisilla siteillä Rooman valtakuntaan ja sitä kautta myös Läntiseen Eurooppaan. Slovenia ja Kroatia ovat kuitenkin myös halunneet erottautua toisistaan: Slovenia korostaa yhä enemmän historiallisia siteitään Keski-Euroopan germaaniin yhteiskuntiin, erityisesti Itävaltaan. Se määrittelee itsensä kulttuurisesti erityisesti Itävalta-Unkarin kautta, ja tätä helpottaa sen maantieteellinen sijainti lähellä germaanista kulttuuripiiriä. Sloveniassa on myös selvästi huomattavissa sen germaanisesta ja keskieuropalaisesta kulttuurin vaikutus arkkitehtuuriin, kirjallisuuteen ja katolisuuden kautta. Kroatia taas liittää itsensä vahvasti juuri Välimereen, Rooman valtakuntaan ja korostaa yhteyttään esimerkiksi Italian niemimaan kanssa. Tämäkin vaikutus näkyy vahvasti juuri esimerkiksi arkkitehtuurissa.

Kirkon ja poliittisen valtion suhteet ovat monimutkainen osa katolisen kirkon ja eurooppalaisten valtioiden suhteita. Koska Vatikaani on itsessään myös *poliittinen valtio*, se voi totta kai käydä virallisin diplomaattisin keinoin keskustelua muiden valtioiden kanssa, niin kuin on nähtävillä erityisesti paavi Johannes Paavalin keskustellessa joko

Slovenian presidentin¹⁰² tai Kroatian suurlähettilään kanssa.¹⁰³ Vatikaani käy näissä virallista diplomaattista keskustelua, paavi valtionpäämiehenään. Kirkolla voi olla kuitenkin myös asema suhteessa valtion sisäiseen yhteiskuntajärjestykseen: kirkko voi olla *valtionkirkko*, joka tarkoittaa, että kirkolla on lainsäädännön takaama oikeus olla kyseisen maan viollinen kirkkokunta, joka on monella tapaa riippuvainen valtiosta. Valtionkirkkoja ovat esimerkiksi evankelisluterilainen kirkko Tanskassa, anglikaanikirkko Englannissa ja katolinen kirkko Puolassa. Valtionkirkko näkyy esimerkiksi Tanskassa ja Englannissa niin, että siellä kirkkokunnan piispat istuvat parlamentissa osallistumassa lainsäädännöllisiin päätöksiin. Suomessa taas evankelisluterilainen kirkko ei ole valtionkirkko, vaikka sillä on esimerkiksi veronkanto-oikeus, vaan *kansankirkko*. Kansankirkko tai -uskonnolla tarkoitetaan yleensä uskonnollista instituutiota, jolla on ollut historiallisesti merkittävä asema kulttuurillisena, yhteiskunnallisena ja moraalisen suunnan näyttäjänä tietyn kansakunnan keskuudessa. Kansankirkoilla on tietynlainen lakiin perustuva erityisasema yhteiskunnassa. Kansankirkoiksi voidaan kutsua myös katolista kirkkoa esimerkiksi Kroatiassa ja Sloveniassa. Kirkko ei nauti näissä maissa mitään lainsäädännöllistä erityisasemaa, mutta on niin iso kulttuurillista- ja yhteiskunnallista pääomaa, että sen asemaa kansankirkkona ei voida mitenkään kiistä.

On kuitenkin selvää, ettei Vatikaani valtiona voi katolisen kirkon kautta yrittää vaikuttaa ratkaisevasti minkään valtion poliittiseen suuntautumiseen – pitää muistaa, että paavi ja Vatikaani ovat ensisijaisesti kiinnostuneet uskonnollisista kysymyksistä ja katolisen kirkon arvojen viemisestä eteenpäin. Katolinen kirkko Kroatiassa ja Sloveniassa toimii suurena mielipidevaikuttajana ja kansallisen identiteetin ylläpitäjänä, mutta poliittisesti se ei vaikuttaa suoraan maan asioihin hyvin vähän.

Kuitenkin katolisen kirkon arvojen kyllästävät poliittiset puolueet pyrkivät ajamaan katolisia arvoja ja ratkaisuja politiikassa. Kun Kroatiasta tuli itsenäinen valtio, nähtiin paavi Johannes Paavali hyvin nopeasti Kroatian uuden presidentin, Franjo Tudjmanin vieressä. Franjo Tudjman edustaa HDZ:ää eli Kroatian demokraattista unionia. HDZ on tyypillinen eurooppalainen keskustaoikeistolainen puolue, jolla on vahvat kristillisdemokraattiset arvot. Myös Sloveniassa paikallinen kristillisdemokraattinen puolue sai hyvät

¹⁰² DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
DURANTE LA VISITA UFFICIALE
DEL PRESIDENTE DELLA REPUBBLICA DI SLOVENIA.

¹⁰³ Discorso Di Giovanni Paolo II A S.E Il Signor Ivo Livljanic, Primo Ambasciatore Della Repubblica Di Croazia Presso La Santa Sede.

vaalitulokset maan kolmessa ensimmäisessä parlamenttivaaleissa itsenäisyyden jälkeen.¹⁰⁴

Katoliselle kirkolle, Vatikaanille, Pyhälle Istuimelle ja paavi Johannes Paavali II kristillisdemokraattiset puolueet olivat loistava kanava vaikuttaa politiikkaan. Kristillisdemokraattiset puolueet kumpusivat vahvasti katolisesta maaperästä, ja niillä oli merkittävä vaikutus Euroopan integraatiokehitykseen - koska katolinen kirkko ei pyrkinyt itsekään politisoimaan uskonnollisia arvojaan, se pystyi kuitenkin luottamaan siihen, että kristillisdemokraattiset puolueet tekivät sen kirkon puolesta. Tämän takia lähteissä näkyy Johannes Paavalin vahva tahto ohjata Kroatiaa, Sloveniaa ja Bosnia-Hertsegovinaa kohti uutta, läntistä Eurooppaa: Läntinen Eurooppa tarkoitti kristillisiin perinteisiin pohjaavaa, arvokonservatiivista ja sekatalousjärjestelmää (niin sanottu. kolmas tie) kannattavaa Eurooppaa. Keskustaoikeistolaiset puolueet saivat vahvan jalansijan Jugoslavian katolisissa osissa, ja Katolinen kirkko ja paavi osasi ohjata katolista arvomaailmaa ajavia poliitikkoja eteenpäin. Kyseessä oli myös sanaton, mutta tehokas vuorovaikutteinen liitto: koska kristillisdemokraattisten puolueiden äänestäjät olivat laajalti katolisia, esiintymisen paavin kanssa ja katolisten arvojen eteenpäin vieminen kasvatti myös puolueen kannatusta. Katoliselle kirkolle tämä taas tarjosi tilaisuuden nostaa arvojaan ja kysymyksiään kirkon seinien ulkopuolelle, toimia ikään kuin vahvana mielipidevaikuttajana näiden poliitikkojen puolueiden kanssa.¹⁰⁵

Kristillisdemokraattiset puolueet olivat olleet tärkeä lähtökohta Euroopan yhdistyksen ja myöhemmin Euroopan Unionin synnylle. Katolinen kirkko haluaa selvästi ohjata Jugoslaviasta irtautuneita katolisia valtioita kohti tätä uutta, yhdentynyttä Eurooppaa. Toisen maailmansodan synnyttämässä valtatyhjiössä, erinäiset katoliset poliitikot, instituutiot ja puolueet pyrkivät etsimään transnationaalisia yhteistyökumppaneita. Jo 1940-luvun puolivälissä, ranskalaisen MRP-puolueen johtohahmot pyrkivät hahmottelemaan *läntisen Euroopan kristillisdemokraattien* yhteisöä. Saksan kristillisdemokraattinen CDU ja Italian DC olivat myös isoja suunnannäyttäjiä kristillisdemokraattisten puolueiden merkityksen kasvattamisessa.¹⁰⁶ Katolinen kirkko ei koskaan itse lyöttäytynyt tai asettunut minkään näiden puolueiden puolelle, mutta ymmärsi niiden merkityksen katolisen kirkon sanoman levittämiseksi.

¹⁰⁴ Ramet 2019, 258–260; Pelikan 2014, 115–118

¹⁰⁵ Pilon 2013, 155–187.

¹⁰⁶ Wolfram 2007, 191–193.

4.4 Johannes Paavali II:n poliittinen näkemys

”Se oli lokakuun päivä, milloin hän ensimmäistä kertaa esiintyi Pyhän Pietarin kirkon portailla. Iso krusifiksi oli asetettuna hänen eteensä kuin kaksiteräinen miekka, ja hänen ensimmäiset sanansa (italiaksi lausuttuna) olivat: *non abbiete paura*, älkää pelätkö. Ne kai kuivat läpi Pietarin kirkon aukion. Jokainen tajusi sillä hetkellä, että jotain oli tapahtunut taivaassa: kun mies, jolla oli hyvä tahto, oli avannut (Vatikaanin II:n) konsiilin, ja kun se mies, joka oli syvästi henkinen, oli sen sulkenut ja heidän jälkeensä pikaisesti tullut välisoitto oli ohi, oli Jumala lähettänyt meille todistajan.”¹⁰⁷

Katolisen kirkon suhtautumista Jugoslavian hajoamiseen on mahdotonta ymmärtää ymmärtämättä paavi Johannes Paavali II:n poliittisia näkemyksiä. Johannes Paavali II oli monella tavalla erityinen paavi: hänen kirkollinen näkemyksensä oli syntynyt Vatikaanin II konsiilin liberaalissa ilmapiirissä, mutta oli pitkälti konservatiivinen. Poliittisesti Johannes Paavali II ohjasi yksi asia, minkä parissa hän oli kamppaillut koko elämänsä kommunistisessa, mutta syvällisesti katolisessa Puolassa – vapaus harjoittaa katolista uskoa ilman poliittista uhkaa, ja tahto vapauttaa Euroopan muut katoliset yhteiskunnat kommunismin vallasta.

On kuitenkin pidettävä mielessä, että Johannes Paavali II korosti aina, että hänen tavoitteensa paavina olivat henkisiä luonteeltaan: hän oli pappi, joka oli valittu katolisen kirkon tärkeimpään tehtävään ja hän myös aikoi toimia tämän tehtävän edellyttämällä tavalla – Pietarin istuimen jatkajana.¹⁰⁸ On kuitenkin vaikea sanoa, olivatko kaikki poliittiset mullistukset, mitä Johannes Paavali II edesauttoi, pelkästään hänen paaviutensa uskonnollisten tavoitteiden sivutuotteita.

Uskonnollisilta näkemyksiltään konservatiivinen, mutta poliittisilta ja taloudellisilta näkemyksiltään liberaali Johannes Paavali II esitetäänkin usein *poliittisena paavina*. Vaikka on totta, että hän oli geopolittisesti merkittävin paavi¹⁰⁹, haluan korostaa, ettei mitään mitä hän teki voida ymmärtää ilman hänen uskonnollista kontekstiansa ja niitä kirkollisia motivaattoreita, joiden vuoksi hän toimi poliittisesti niin kuin toimi.

Paavi Johannes Paavali II, oikealtaan nimeltään Karol Wojtyła, syntyi Puolassa vuonna 1920. Hänen lapsuuttaan ja nuoruuttaan värittivät Natsi-Saksan hyökkääminen Puolaan, osallistuminen laittomaan pappisseminaariin sekä filosofian että puolalaisen filologian opinnot yliopistossa. Erityisesti filosofiassa Wojtyła loisti – hänen esikuviaan olivat tomistiset ajattelijat, ja hänen ihmiskäsityksestään tuli tärkeä osa Wojtyłan kommunismin ja fasismin vastaisuuttaan. Wojtyłan filosofista ihmiskäsitystä on kutsuttu

¹⁰⁷ Frossard, André & Johannes Paavali II, ”Be not afraid”.

¹⁰⁸ Weigel 1992, 77.

¹⁰⁹ Weigel 1992, 78.

vastuulliseksi personalismiksi, koska Wojtylan mukaan ihminen on subjektina vapaa tekemään itsenäisiä päätöksiä – josta ihmiseltä riistetään subjektinomaisuus sekä (tietynasteinen) vapaa tahto, tehdään silloin rikos ihmisyyttä vastaan. Tämä käsitys taas torjuu suoralta kädeltä fasismin, jonka mukaan ihmisyyys voidaan redusoida *rodun* käsitteeseen ja kommunismin, jonka mukaan ihmisyyys voidaan nähdä historian objektiivisten voimien sekä dialektiikan lopputuloksena.¹¹⁰ Tämä sama filosofinen ihmiskäsitys voidaan varsin helposti havaita siinä tavassa, miten Johannes Paavali II puhuu Jugoslavian sodissa kärsineistä kansoista sekä erityisesti Slovenian ja Kroatian kansojen itsemääräämisoikeudesta.

The Slovenian people, heirs of a thousand year old history with not a few difficulties, today are living in a period of great expectation and hope. For many centuries, although vigorously defending their own cultural identity, they remained in the shadow of larger states; today, however, they come to the attention of the international community with their specific political and institutional physiognomy.

Doubtlessly, Slovenia has not come to this historic appointment unprepared. If it has chosen the none too easy path of complete autonomy, confronting notable problems of the juridical, social and economic order internally and internationally, it has done so because it knows it can invest in this new path the resources of a mature political capacity, combined with the awareness of its culture, piety, art and traditions, in short, that patrimony of values which mould a nation even before its juridical and political order.¹¹¹

Johannes Paavali II:n suhtautumista Jugoslavian hajoamiseen määrittä vahvasti hänen *idänpolitiikkansa* (ostpolitik). Vatikaani oli muotoillut omaa politiikkaansa Itäistä Eurooppaa kohtaan jo Vatikaanin II:n konsiilin aikana, mutta Johannes Paavali II omaksui aihetta koskien vahvan henkilökohtaisen kannan. 1960- ja 1970-luvuilla Vatikaani määritteli idänpolitiikkansa vahvasti kansainvälisen realismin mukaan: Jaltan huippukouksessa toisen maailmansodan loppupuolella päätetty järjestys, jossa Eurooppa oli jaettu Läntiseen ja Itäiseen vyöhykkeeseen oli tosiasia, eikä sitä voinut lähteä Vatikaanin ja katolisen kirkon puitteissa purkamaan, vaan diplomatiata tuli tehdä tämä mielessä. Ajateltiin myös, että Varsovan liiton kommunistiset maat olivat tulleet jäädäkseen: kommunistinen hallintovalta säilyisi näiden maiden sisälle pitkään, ei sen takia että se olisi kansan keskuudessa suosittua, vaan Neuvostoliiton omnipresenssisen hallintavallan takia.¹¹²

¹¹⁰ Weigel 1992, 79–84.

¹¹¹ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
DURANTE LA VISITA UFFICIALE
DEL PRESIDENTE DELLA REPUBBLICA DI SLOVENIA.

¹¹² Weigel 1992, 86–87.

Johannes Paavali II:n nousu paaviksi toi tähän idänpolitiikkaan muutosta. Henkilökohtaisesti aihe oli tärkeä: olihan Johannes Paavali II ensimmäinen slaavilainen paavi, ”Puolan poika”, ja kotoisin rautaesiripun toiselta puolelta. Johannes Paavali II oli kasvanut kommunistisen systeemin keskellä ja vastustanut sitä sisältäpäin. Hän tiesi, että kommunistit pystyivät pitämään valtaa Puolassa ja muualla Itäisessä Euroopassa vain koska tarpeeksi monet ihmiset eivät uskaltaneet sanoa sille ”ei”. Nyt siihen tulisi kuitenkin muutos. Johannes Paavali käsitti itsensä aina eurooppalaiseksi: ei itäeurooppalaiseksi tai keskieuropalaiseksi, vaan eurooppalaiseksi.¹¹³

Jaltan kokouksesta tuli sekä symbolinen että historiallisena tapahtumana Johannes Paavali II:lle idänpolitiikkansa keskipiste. Jaltaan tiivistyi kaikki, mikä oli irrottanut Itäisen Keski-Euroopan ja Itä-Euroopan yhteisestä eurooppalaisesta perimästä: se oli huijannut länsimaat antamaan Itäisen Euroopan valtiot Neuvostoliiton ja sitä kautta kommunistisen systeemin valtaan. Toisin kuin edeltäjänsä, Johannes Paavali II ei suhtautunut Jaltaan enää asiana, jonka olemassaoloa ei voisi kyseenalaistaa ja tilannetta muuttaa. Jalta oli suuri epäoikeudenmukaisuus ja moraalinen vääryys, ja sillä tavalla sitä tuli myös kohdella. Johannes Paavali II:n suuri kansansuosio esimerkiksi kotimaassaan Puolassa sai hänet uskomaan, että kommunistista systeemiä oli mahdollista muuttaa: ei kuitenkaan suoraa päätä poliittisesti, vaan kirkon ja sen sanoman kautta. Slaavilainen paavi, joka tunsu suurta sympatiaa muita slaaveja kohtaan, oli valmis tunnustamaan neuvostojärjestelmän epämoraalisuuden.¹¹⁴

Paavi Johannes Paavali II saapui Vatikaaniin eurooppalaisena. Niin kuin puolalaiset kautta historian, hän ei pitänyt itseään itäeurooppalaisena, vaan eurooppalaisena. Hän puhui Euroopasta ”mantereena, joka hengittää kahdella keuhkolla” ja oli varma, että maanosan moraalinen ja poliittinen yhdentyminen olisi mahdollista. Hän teki slaavilaisista pyhimyksistä Kyrilloksesta ja Metodiuksesta Euroopan kanssasuojeleuspyhimyksiä, ja luki slaavilaiset kansat taas mukaan ”Eurooppaan.”¹¹⁵

I invoke upon all Croatians the Intercession of the Apostles of the Slavs, Saints Cyril and Methodius, Saint Nicolas Talević, St Leopold Bogdan Mandić, and the other saints who have marked the spiritual history of this people. May our Lady, Queen of Croatia, sustain them with her motherly support.¹¹⁶

¹¹³ Weigel 1992, 89–91.

¹¹⁴ Weigel 1992, 88.

¹¹⁵ Weigel 1992, 91–93.

¹¹⁶ Discurso al primer Embajador de CROACIA, Excmo. Sr. Don Ive LIVLJANIC.

Paavin puheissa tämä kaikki näyttäytyy: kokemus uudesta Euroopasta ja luottamus siihen, että erityisesti Jugoslavian entiset osatasavallat löytävät tiensä takaisin Eurooppaan, sinne minne ne kuuluvat. Jugoslavian hajoaminen ja siitä seuranneet konfliktit olivat ikään kuin loppunäytös Vatikaanin ja Johannes Paavali II idänpolitiikalle: Euroopan viimeisetkin valtiot olivat nyt päässet irti kommunismista, mutta toisin kuin muualla Euroopassa, missä vuosien 1989-1990 vallankumoukset olivat noudattaneet varsin rauhanomaista kaavaa (pois lukien neuvostojoukkojen hyökkäystä Liettuaan), Jugoslavian hajoaminen ja sosialistisen yhteiskuntajärjestyksen poistuminen näyttämöltä syöksi alueen naapurikansan konfliktiin. Paavin puheissa ja keskusteluissa esiintyy tietynlainen tarve ymmärtää sitä, miten ne kansat, jotka olivat niin kauan myöntyneet kommunistiseen järjestelmän alaisuuteen, ja jotka olivat viimeinkin vapautettuja sanomaan ”ei” vallanpitäjille, pystyivät niinkin silmittömästi tuhoamaan toisiaan.

It is certain that the barbarous and unjustifiable war which for nearly two years has been staining Bosnia-Herzegovina in blood, after devastating Croatia, has considerably eroded the goodwill which Europe used to enjoy. The fighting goes on. The most iniquitous forms of extremism are still being seen. The peoples are still in the hands of torturers without morals. Innocent civilians are systematically being made the target of hidden snipers. Mosques and churches are being destroyed. The villages, emptied of their inhabitants, cannot be counted any more.¹¹⁷

Vuoden 1991 jälkeen Vatikaanin ja Pyhän Istuimen *ostpolitiikan* korvasi osittain uusi *eurooppapolitiikka*, joka oli jatkumoa Johannes Paavali II:n ajatuksille ”kahdella keuhkolla hengittävästä Euroopasta”. 28.11.1991 Johannes Paavali II:n kutsui koolla synodin, jonka tarkoituksena oli ladella katolisen kirkon suhtautuminen tähän ”uuteen Eurooppaan”. Mukana olivat myös ensimmäistä kertaa 40 vuoteen Itäisestä Euroopasta kotoisin olevia piispoja, joita otettiin mukaan enemmän kuin tarvittava määrä, kun pyrittiin kompensoimaan tätä poissaoloa. Kun Unkari avasi rajansa vuonna 1989 Itä-Saksan kansalaisille, ja ihmismassat alkoivat vyöryä kohti vapaampaa länttä, alkoi virallinen *ostpolitiikka* menettää merkitystensä. *Europapolitik*, joka sitä seurasi, oli Johannes Paavali II:n luotsaama järjestelmä Eurooppaan ja eurooppalaiseen identiteettiin liittyviä doktriineja, jotka olivat hänelle henkilökohtaisesti tärkeitä. Kuten jo aiemmin mainittu, Paavi

¹¹⁷ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AI MEMBRI DEL CORPO DIPLOMATICO ACCREDITATO
PRESSO LA SANTA SEDE PER LA PRESENTAZIONE
DEGLI AUGURI PER IL NUOVO ANNO.

Johannes Paavali II tunsu ensi sijassa olevansa *eurooppalainen*, ilman etuliitteitä. Itäisen Euroopan tapauksessa hän halusi ohjata tätä samaa *eurooppalaisuuden agenda*a, ja löysi sille poliittisen välineen *eurooppalaisesta integraatioista*, erityisesti Charles De Gaullen ja Willy Brandtin ajatuksista. Willy Brandt toimi Länsi-Saksan liittokanslerina, ja oli vahvasti sitä mieltä, että jos Saksat saadaan yhdistymään uudelleen, saadaan myös Eurooppa yhdistymään uudelleen. Charles De Gaullelta, Ranskan pitkäaikaiselta valtionpäämieheltä Johannes Paavali II poimi ajatuksen ”kansallisvaltioiden Euroopasta” – Gaulle oli sitä mieltä, että *nationalismi* tulee olemaan vahvempi kansaa yhdistävä aate kuin marxismi – De Gaulle näki myös, että Euroopan tulee jälleen kerran tulla *yhdeksi Atlantilta Ural-vuorille*. Tämä vaatisi kuitenkin uudelleen ajattelua siitä, millä tavalla kansallisvaltiot suhtautuisivat toisiinsa: kyse ei saanut olla valtakunta-ajattelusta tai Natsi-Saksan kaltaisista valloituspyrkimyksistä, vaan vapaiden kansallisvaltioiden liitosta. Johannes Paavali II ja sitä kautta Vatikaani kannattivat *terveellistä nationalismia*, joka tuotti jotain hyötyä kansalliselle identiteetille, jota taas voitiin käyttää kansallisvaltioiden Euroopan pohjana. Vaikeaa tästä kaikesta teki kuitenkin se, että sosialistisesta yhteiskuntajärjestyksestä irtautuneet kansakunnat, 1990-luvun intellektuellissa ilmapiirissä, irtautuivat kaikenlaisesta nationalismista kokonaan – eniten he kaipasivat vapautta ja itsenäisyyttä, liberaalia maailmanjärjestystä. Nationalismi sai vielä pahemman kolauksen juuri Jugoslavian sodista, kun niitä alettiin käsitellä mediassa ja tutkimuskirjallisuudessa etnonationalistisina sotina. Näin minkäänlaisen nationalismin käyttäminen kansakunnan rakennusaineena oli poissa pelistä – ja se näyttää ruokkineen nykyisen Itäisen Euroopan uusnationalistisia liikkeitä.¹¹⁸ Nationalismi, mitä paavi haluaa Euroopan maiden edustavan, on avointa nationalismia (*un nationalisme ouvert*), ei suljettua nationalismia (*un nationalisme fermé*).

¹¹⁸ Holmes & Krastev 2020, 58.

5. Katolinen kirkko ja Jugoslavia

5.1 Katolinen kirkko ja Kroatia

Kuva 4: Nykyisen Kroatian alue, joka on pysynyt saman Kroatian itsenäistymisen jälkeen.
Lähde: <https://www.visit-croatia.co.uk/map-of-croatia/croatia-map/>

Kroatian ja katolisen kirkon suhdetta Jugoslavian hajoamisen aikaan on miltei mahdollista tarkastella ilman tutustumista Kroatian katolisten, Jugoslavian kommunistihallinnon ja Vatikaanin vaikeisiin suhteisiin aikaisemmin 1900-luvulla. NDH ja Uštasa-hallinto, joka edusti ensimmäistä itsenäistä kroatialaista valtioita, julisti nopeasti katolisuuden valtiuskonnokseen. NDH:n valtionpäämies Ante Pavelić pyysi varsin pian paavilista audienssia, mutta Vatikaani ei sitä halunnut myöntää – Pyhää Istuinta pelotti, että audienssi nähtäisiin poliittisena eleenä. Italian fasistihallinto Mussolinin johdolla painosti kuitenkin paavia tapaamaan Pavelićin kanssa, ja myös Slovenian arkkipiispa oli puoltanut audienssia. Paavi ei kuitenkaan suostunut audienssiin: hän vastaanotti Ante Pavelićin yksityisenä kansalaisena, ei poliittisena henkilönä. Pavelić oli tästä raivoissaan.¹¹⁹

Kommunistihallinnon saadessa Jugoslavian aluetta haltuunsa Kardinaali Stepinac'in oikeudenkäynnin jälkeen suhteet olivat varsin heikot, ja kirkon usko siihen, että se pystyisi jollain tavalla vaikuttamaan Jugoslavian uskonnonvastaiseen politiikkaan heikkeni.¹²⁰ Tito suhtautui Kroatian katolisiin ja Vatikaaniin vähintäänkin epäilevästi: hän katsoi, että Vatikaani ja Pyhä Istuin olivat antaneet tukensa serbivastaiselle NDH:lle ja

¹¹⁹ Alexander 1994, 154–156.

¹²⁰ Alexander 1979, 226–229.

sen Ustaša-hallinnolle. Stepinać kuitenkin vakuutti Titolle, ettei Pyhä Istuin ollut koskaan tunnustanut NDH:ta valtiolle *de jure*. parantaakseen suhteitaan, Pyhä Istuin laskeskeli, että jos he lähettäisivät Belgradiin amerikkalaisen piispan, joka olisi näin ollen vapaa italialaisesta vaikutusvallasta (Jugoslavian ja Italian suhteet olivat vähintäänkin jäätävät Mussolinin fasistihallinnon sekä Istria-kiistan¹²¹ takia). Pyhä Istuin laskelmoi väärin. Tito olisi halunnut Belgradiin jonkun Vatikaanin sisäpiiristä. Tälle vastineeksi hän antoi Vatikaanille uhkauksen, että piispa Stepinać olisi vedettävä takaisin Roomaan ja Jugoslaviaan asetettava uusi arkkipiispa. Pyhä Istuin ei tähän suostunut.¹²²

Stepinać ei kuitenkaan välttynyt oikeudenkäynniltä – Jugoslavian korkean oikeus piti näyttävät ja mediassa paljon huomiota saaneet oikeudenkäynnit, jossa Stepinaćia ja hänen useita fransiskaanitovereitaan syytettiin yhteistyöstä fasistien kanssa NDH:n aikana. Stepinać joutui viideksi vuodeksi vankeuteen. Oikeudenkäynnistä tuli iso mediatapahtuma myös muualla maailmassa, ja tämä vaikeutti katolisen kirkon, Vatikaanin ja Jugoslavian keskushallinnon suhteita vuosikymmeniksi.¹²³ Paavi kommentoi tätä kaikkea puheessaan Kroatian ensimmäiselle suurlähettiläälle Vatikaaniin:

”A people's nobility is shown by their ability to coexist peacefully with other peoples, remaining open and welcoming; Trials have weighed heavily upon them during recent decades; I pay homage to all those who have suffered in order to remain faithful to their baptismal promises and their membership in the Church and, as you have done, with emotion I recall the great figure of Cardinal Alojzije Stepinać.”¹²⁴

“The Croatian people's bonds with the Church of Rome are very ancient, as you yourself have recalled, Mr Ambassador - You yourself have described the history of the Croatian people who have lived in that land for 13 centuries, their culture and their deep religious convictions.”¹²⁵,

sanoo paavi puheessaan. Tällä hän viittaa erityisesti Kroatian kuulumiseen Välimeren kulttuuripiiriin ja Länsi-Roomaan. Huomasimme aikaisemmin, miten paavi ja katolinen kirkko pyrkivät viemään ja kannustamaan Kroatian matkaa kohti Eurooppaa – Eurooppaa, joka hengittää kaksilla keuhkoilla. Kroatialla itsellään oli selvä tarve herättää henkiin

¹²¹ Istria-kiistalla tarkoitetaan Italian ja Jugoslavian välistä geopoliittista rajakiistaa.

¹²² Alexander 1994, 158–159.

¹²³ Alexander 1994, 159–161.

¹²⁴ Discorso Di Giovanni Paolo II A S.E Il Signor Ivo Livljanic, Primo Ambasciatore Della Repubblica Di Croazia Presso La Santa Sede.

ne kulttuuriyhteydet, joihin se oli nojautunut ennen jugoslavismien ja sosialismin valtakautta. Yhteydet Roomaan, Italiaan ja Välimeren kulttuuripiiriin sekä myöhemmin yhteydet Keski-Eurooppaan (*Mitteleuropa*) Habsburgien ja Itävalta-Unkarin kanssa. On huomattavaa, että katolisen kirkon vahva kulttuurillinen vaikutus yhdistää kaikkia näitä historiallisia yhteyksiä. Kirkko oli siis vahvasti kannastumassa Kroatiaa etsiytymään taas näiden kulttuuriyhteyksien piiriin.

Kroatia on historiassaan kokenut kolmen suuren kulttuurikerrostuman vaikutukset. Niistä myöhäisimmän, sosialistisen kulttuurin vaikutukset olemme jo nähneet, mutta kaksi edellisintä, *mitteleuropan* ja Välimeren kulttuuripiirin vaikutus ovat varsin tärkeitä ja myös vahva osa katolisen kirkon kulttuurista identiteettiä.

Tämä tarkoitti myös Kroatialta vahvaa paluuta kansallisen identiteetin käsitteeseen ja sen uudelleen muotoilemiseen. Kansallisella identiteetillä tarkoitetaan *kansakunnan omaa kokemusta siitä, mikä tekee siitä kyseisen kansakunnan – toisin sanoen, mikä erottaa sen kaikista muista ympärillä olevista kansakunnista*. Kroatia Jugoslavian alaisuudessa oli voinut (hyvässä ja pahassa) tukeutua siihen, että Jugoslavia keskushallintoineen määritteli koko liittovaltion kansallisen identiteetin.¹²⁶ Nyt itsenäisenä valtiona, katolinen kirkko oli valmis myös tulemaan osaksi tätä kansallisen identiteetin muodostamista.

Huomioitavaa on, että Kroatia edustaa Jugoslavian entisistä osatasavalloista eniten Italian ja sitä kautta Rooman valtakunnan ja katolisen kirkon historian kanssa samaa kulttuuripiiriä. Tätä kulttuuripiiriä voidaan kutsua *välimerelliseksi* kulttuuripiiriksi, ja sen siihen kuuluvat suurin piirtein ne nykyiset valtiot, jotka reunustavat välimerta ja ovat historiallisesti osa Länsi-Rooman kulttuuripiiriä. Välimerellinen kulttuuripiiri yhdistää vieläkin Kroatian katolisen kirkon päämajaan Roomassa. Usein myös omissa luokituksissaan Kroatia haluaisi kuulua enemmän välimerelliseen kuin itäeurooppalaiseen tai Balkanin kulttuuripiiriin. Välimerellisen kulttuuripiirin vaikutus kristilliseen ajatteluun ja myös kroatialaiseen kansallisidentiteettiin sekä katolisen kirkon ja Kroatian valtion suhteisiin on ollut merkittävä.

Välimerellisen kulttuuripiirin merkitys on erityisesti sen monikulttuurisessa luonteessa: välimerellinen alue sijaitsee Euroopan, Afrikan ja Aasian taitekohdassa. Merenkulun avulla monet innovaatiot sekä konseptit pystyivät kulkeutumaan paikasta toiseen: tämä intellektuaalinen vaihto vaikutti erityisesti kristinuskon opilliseen kehitykseen.¹²⁷

¹²⁶ Mazower 130–145.

¹²⁷ Kung 1994, 111–173.

Se vaikutti myös vahvasti Kroatian kansalliseen itseymmärrykseen, sekä siihen, että kroaatialaiset ottivat läntisen kristinuskon muodon omakseen.¹²⁸ On myös mielestäni tärkeää huomata, että se oli Bysantti, joka kristillisti eteläslaavilaiset kansat, mutta sai pitää niistä itsellään vain osan (ortodoksiset, eli serbit, montenegrolaiset, pohjois-makedonialaiset sekä bulgarialaiset). Bysantti kuitenkin säilytti itsessään myös Länsi-Rooman perinnön: hellenistisen ajattelutavan, tradition ja roomalaiset lait. Kroaatit ja sloveenit jäivät kuitenkin ulos tästä porukasta: he asuttivat Rooman valtakunnan provinssia, jota roomalaiset kutsuivat Illyriaksi. Illyrian provinssi oli toiminut tärkeänä linkkinä Bysantin, Frankkien valtakunnan ja Rooman läntisten osien välillä. Huomattavaa oli erityisesti se, että Balkanin niemimaa jakaantui kahtia Roomalais-Germaanisen yhteiskuntajärjestyksen ja Bysanttilaisen yhteiskuntajärjestyksen välillä. Tämä jakolinja on nähtävissä tänäkin päivinä, ja paavi oli hyvinkin tietoinen siitä sodan alettua.¹²⁹ Hän korostaa vahvasti Kroatian läntistä historiaa ja yhteyttä Katoliseen kirkkoon 1300-luvulta lähtien.

Tärkeintä on nähdäkseni kuitenkin se, että tämä välimerellisen kulttuurin kaksi suurinta identifioivaa tekijää ovat selvästi *Rooman valtakunta ja sen jättämä historia* sekä *katolisen kirkon valta*.¹³⁰ Nämä näkyivät Kroatiassa ja Jugoslavian aikana, mutta tulivat yhä vahvemmaksi, kun Jugoslavian hajoaminen alkoi. Paavi pitää tätä pitkää yhteistä historiaa erittäin merkityksellisenä, ja viittaa siihen puheessaan useaan otteeseen.

Tärkeää paavin puheessa on myös paavin ja katolisen kirkon suhtautuminen Kroatian hallitukseen, presidentti-instituutioon sekä yleisesti poliittiseen ilmapiiriin. Hän mainitsee nimeltä Kroatian presidentin, Franjo Tudjmanin, jolla hän haluaa, että suurlähtettiläs viestittää kiitokset: ”I would be grateful if you would thank His Excellency Mr Franjo Tudjman, President of the Republic of Croatia...”¹³¹ Franjo Tudjmanin (1922–1999) henkilöhahmo oli Kroatiassa elämää suurempi – hän pyrki luomaan itsestään Titomaista hahmoa Kroatian kansalle, kuitenkin ilman diktaattorimaisia piirteitä tai yhden puolueen mallia (tämä hänen ei kuitenkaan tarvinnut hirveästi välittää, sillä hänen johtamansa puolue HDZ oli tiukasti vallankahvassa kiinni, voittaen 205 paikkaa 356:sta)¹³². Hän onnistui tässä osittain, sillä hän jätti jälkeensä varsin monimutkaisen perinnön. Hän johti HDZ:ssä yksinvaltiaana ja piti vahvasti hallussaan monia eri ministeriöitä.¹³³

¹²⁸ Aldeida & Lopes 2016, 9.

¹²⁹ Kung 1994, 236–240.

¹³⁰ Korpela 2015, 286.

¹³¹ Discorso Di Giovanni Paolo II A S.E Il Signor Ivo Livljanic, Primo Ambasciatore Della Repubblica Di Croazia Presso La Santa Sede.

¹³² http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1990/1990_2_1_Sabor_Statistika_Stat_podaci.pdf.

¹³³ Ramet 2019, 258–260.

Paavi Johannes Paavali II:lla oli kuitenkin monta syytä olla iloinen juuri Tadjmanin ja hänen puolueensa valta-asemasta: HDZ edusti Kroatian puoluekentällä juuri sitä keskustalaista, kristillisdemokraattista arvomaailmaa, minkä paavi oli nähnyt sodan jälkeen valtaavan poliittisen pinta-alan Keski-Euroopan isoissa maissa. On kuitenkin otettava huomioon, että Tadjmanin alaisuudessa HDZ oli enemmän populistinen ja oikeistolainen kuin nykyään, erityisesti verrattuna muihin samantyyppisiin puolueisiin (jotka nykyisessä europarlamentissa kuuluvat European People's Party-ryhmän [EPP].)¹³⁴ HDZ oli puolueena perustettu vasta vuonna 1989, mutta sai ensimmäisissä parlamenttivaaleissa täydellisen enemmistön Kroatian parlamenttiin, *saboriin*, 60 % äänisaalina. Niin se pystyi toteuttamaan omaa poliittista ohjelmaansa melkein rajattomasti. Tadjmanille ja HDZ:lle oli tärkeää alusta alkaen, että uusi kroatialainen valtio määrittellään *kroaattien kansallisvaltioksi*.¹³⁵¹³⁶ Tämä tarkoitti myös katolisen kirkon nostetta Kroatiassa, sillä sen ajateltiin olevan se yksittäinen essentiaalinen ominaisuus, mikä erotti kroaatit serbeistä¹³⁷

HDZ:n vetovoima oli Vatikaanille ja katoliselle kirkolle ilmeinen: sen päätavoitteena oli Kroatian itsenäisyyden alkuvuosien vaaleissa itsenäisyyden turvaaminen, siirtyminen pois (uskontokriittisest) kommunismista ja kroatialaisen kansallidentiteetin voimistaminen. Nämä kaikki osuivat yhteen erityisesti Johannes Paavali II:n *ostpolitiikan ja Eurooppapolitiikan* kanssa. Vaikka HDZ on nationalistinen puolue, sen on sitä maltillisesti. Sen kristillisdemokraattinen ydin ja eurooppamyönteisyys antaa sille mahdollisuuden saada Vatikaanin sanaton tuki.¹³⁸ Paavi Johannes Paavali II selvästi ymmärsi HDZ:n merkityksen Kroatian eurooppapolitiikalle ja integraation edistämiseksi.

” Mr. Ambassador, you stressed Croatia's desire to participate fully in the life of the European continent. For its part the Holy See, from the point of view proper to it looks with favour on the various forms of cooperation and exchange which are leading the countries of Europe to a better understanding”,

139

Tämä eurooppalaiseen yhteistyöhön kannustaminen osuu täydellisesti yksiin paavi Johannes Paavali II omien poliittisten näkemysten kanssa, ja on oleellista, että heti kun

¹³⁴ Šedo 2013, 78; Helin & Nurminen 2017, 81.

¹³⁵ Loppujen lopuksi tässä määrittelyssä jouduttiin tekemään kompromissi, kts. Ramet 2019.

¹³⁶ Ramet 2019, 266–268.

¹³⁷ Mylonas 2003, 151.

¹³⁸ Šedo 2013, 78–79.

¹³⁹ Discorso Di Giovanni Paolo II A S.E II Signor Ivo Livljanic, Primo Ambasciatore Della Repubblica Di Croazia Presso La Santa Sede.

Kroatia oli poliittisena entiteettinä ilmaissut kiinnostuksensa syventää integraatiotaan Euroopan kanssa, myös katolinen kirkko instituutiona oli sitä kannustamassa. On selvää, että Johannes Paavali pyrki myös Kroatian kanssa toteuttamaan *visiotaan Euroopasta, joka hengittää kahdella keuhkolla*. Puheessaan hän myös viittaa siihen, että katolinen kirkko pyrkii ja pystyisi auttamaan Kroatiaa kansalaisyhteiskunnan rakentamisessa: koska sosialistisen yhteiskuntajärjestyksen kaaduttua entisissä Jugoslavian osavaltioissa ei ollut minkäänlaista turvaverkostoa, katolisella kirkolla se olisi jo valmiina ja näin se pystyisi täyttämään kansalaisyhteiskunnan aukon. Paavi toteaaakin, että

” The Church, for her part, asks for no privileges, but rather wants to take her proper place in the life of society, too, a right which the communist regime had denied her. I know that the faithful among you seek to place their talents, their Gospel spirit, and their sense of fraternity at the service of the country. I hope that they may make their generous contribution to the life of the nation, inspired by the faith, and enlightened by the saints and the great witnesses who have shaped such a beautiful tradition. Trials have weighed heavily upon them during recent decades; I pay homage to all those who have suffered in order to remain faithful to their baptismal promises and their membership in the Church and, as you have done, with emotion I recall the great figure of Cardinal Alojzije Stepinac. During recent events the Catholic communities were also affected by the great suffering inflicted on the people; their churches and institutions suffered a great deal of destruction; they also knew how to welcome their brothers and sisters who had to leave home and seek refuge. In this context, I express my desire that the international community will not be sparing in giving aid to these numerous refugees, the victims of such a deplorable conflict.”¹⁴⁰

5.2 Katolinen kirkko ja Slovenia

Kuva 5: Nykyinen Slovenian alue.

“Your visit today gives me special pleasure, not only because it is the first which a Head of State of a free and independent Slovenia makes to the Apostolic See, but also because it expresses and corroborates the ancient bonds of faith which tie the majority of the Slovenian people to the Catholic Church.”,

Johannes Paavali II sanoo Slovenian presidentille tämän ensimmäisellä vierailulla Vatikaaniin. Kuten Kroatian suurlähettiläälle puhuessaan, paavi viittaa Slovenian Kansan ja Pyhän Istuimen

¹⁴⁰ Discorso Di Giovanni Paolo II A S.E Il Signor Ivo Livljanic, Primo Ambasciatore Della Repubblica Di Croazia Presso La Santa Sede.

ikivanhoista keskinäisistä siteistä. Samalla tapaa kuin Kroatian alue, Slovenian alue oli osa Länsi-Rooman kulttuuripiiriä, ja toinen osa-alue, mikä jäi Balkanin niemimaalla By-santin vaikutusvallan ulkopuolelle.¹⁴¹

Sloveenit olivat Balkanin slaavilaisista kansoista maantieteellisesti lähimpänä Keski-Eurooppalaista kulttuuripiiriä, ja tämä näkyy vieläkin vahvasti Slovenian kansallisessa kulttuurissa sekä esimerkiksi kielessä, taiteessa sekä arkkitehtuurissa. Myös katolisuuteen sillä on ollut suuri vaikutus, ja slovenialainen katolisuus on huomattavasti lähempänä Saksan tai Itävallan mallia kuin Italian mallia. Keisari Kaarle Suuren aikana, 700–800 lukujen vaihteessa, sloveenit pyrittiin saattamaan germaanisen vaikutusvallan piiriin juuri katolisen kirkon kulttuurisen toiminnan kautta – laajamittaiset käännytykset katoliseen uskoon tapahtuivat 900-luvulla ja Ljubljanaan perustettiin ensimmäinen piispanistuin vuonna 1461.¹⁴²

Kun protestanttinen aalto saapui Balkanille, se iski Slovenian alueelle paljon vahvemmin kuin Kroatiaan. Kuitenkin vaikutukset katoliseen yhtenäiskulttuuriin ja kirkon toimintaan olivat huomattavan vähäiset, sillä paikallinen kirkko onnistui varsin nopeasti kokoamaan joukkonsa ja toteuttamaan varsin mittavan ja onnistuneen vastareformaation. Eniten vaikutusta reformaation aatteilla oli sloveenien kansallisaatteelle ja -identiteetille, joka oli jo vuosisatoja yhdistynyt katolisen kirkkoon. Vuonna 1628 Itävallan keisari antoi jäljelle jääneille protestanttisille tai pakanallisille sloveeneille käskyn: kääntyä katolisuuteen, tai lähtekää maanpakoon. Viimeisen vaiheen katolisen kirkon ja Slovenian kansan yhteiselolle ennen toista maailmansotaa antoivat Napoleon sekä Habsburgien monarkia: kun Napoleonin Ranska valloitti Slovenian, Kroatian ja Dalmatian alueen, se yhdisti ne Illyrian provinssiksi: tällä alueella ja juuri sloveenien keskuudessa syntyi ajatus yhteisestä eteläslaavilaisesta valtioista, jonka keskeisenä identiteetin rakentajana oli kielen lisäksi kirkko – jonka sloveenit halusivat olevan katolinen. Tämä idea vahvistui, kun Itävalta-Unkari valloitti alueen ja myöhemmin Bosnia-Hertsegovinan Osmanivaltakunnalta ja liitti sen osaksi yhteistä eteläslaavilaista vaikutuspiiriä. Itävalta-Unkarin kruunun ja katolisen kirkon välillä oli vahva side, ja näin katoliset eteläslaavilaiset kansat pääsivät käyttämään sitä hyväkseen.¹⁴³ Jugoslavian vallan aikana katolinen kirkko oli ainoa järjestäytynyt oppositiovoima Sloveniassa, ja joutui näin monenlaisen vainoamis- ja

¹⁴¹ Küng 1994, 236–240.

¹⁴² Kuhar 1959, 29–53; Dvornik 1956, 117–146; Dvornik 1962, 88–120.

¹⁴³ Spinka 1933, 1–37; Lampe 2000, 39–69.

painostustoiminnan kohteeksi, erityisesti vuosina 1945–1951, jolloin esimerkiksi teologinen tiedekunta irrotettiin kokonaan Ljubljanan yliopistosta.¹⁴⁴

Kun Slovenia oli julistautunut itsenäiseksi heinäkuussa 1991, katolinen kirkko ja Vatikaani pyrkivät vahvistamaan Slovenian asemaa kansainvälisellä areenalla. Hyvin samalla tapaa kuin Kroatiaassa, katolinen kirkko loi vahvat ja synnergiset siteet Slovenian kristillisdemokraattisen puolueen kanssa. Tämä oli myös Slovenialle erityisen tärkeää, sillä se elvytti myös yhteistyötä isojen keskieurooppalaisten kristillisdemokraattiseen puolueperheeseen kuuluvien puolueiden, kuten saksalaisen CDU:n kanssa. Katolinen kirkko kannatti itsenäistä Sloveniaa kahdesta syystä: ensinnäkään sen ei tarvinnut toimia kommunistisen yhteiskuntajärjestelmän kanssa ja toiseksi Jugoslavian ortodoksisen valtakulttuurin kanssa.¹⁴⁵ Paavi viittaa näihin tapahtumiin puheessaan:

“Doubtlessly, Slovenia has not come to this historic appointment unprepared. If it has chosen the none too easy path of complete autonomy, confronting notable problems of the juridical, social and economic order internally and internationally, it has done so because it knows it can invest in this new path the resources of a mature political capacity, combined with the awareness of its culture, piety, art and traditions, in short, that patrimony of values which mould a nation even before its juridical and political order.”¹⁴⁶

Paavin puheessa Slovenian presidentille on siis nähtävissä selvää kiitosta jo saavutetulle poliittiselle ja perustuslailliselle pohjalle. Slovenian presidentti, Milan Kucan, jolle paavi puheettaan pitää, ei kuitenkaan ollut taustaltaan slovenialainen kristillisdemokraatti, vaan entinen sosialisti. Kuitenkin puheen aikaan, vuonna 1993, keskustaoikeistolainen puolueblokki oli enemmistöasemassa Slovenian parlamentissa. Tämä oli katoliselle kirkolle hyvä asia, sillä keskustaoikeista ja keskustavasemmisto olivat Sloveniassa erityisesti eri mieltä sen asemasta kansallisen kulttuurin lähteenä ja ylläpitäjänä, sekä siitä, mikä asema katolisella kirkolla tuli olla itsenäisessä Slovenian valtiossa. Keskustavasemmisto oli hyvin kriittinen hallituksen ja katolisen kirkon korkeimpien virkamiesten yhteistyöstä, sillä heillä oli tuoreena mielessä se, miten katolinen kirkko teki jonkinasteista yhteistyötä valloittajavoimien kanssa toisen maailmansodan aikaan. Keskustaoikeistolaiset puolueet

¹⁴⁴ Pelikan 2014, 115–118.

¹⁴⁵ Pelikan 2014, 121–124.

¹⁴⁶ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
DURANTE LA VISITA UFFICIALE
DEL PRESIDENTE DELLA REPUBBLICA DI SLOVENIA.

myös tyypillisesti vanhoivat ylläpitävänsä traditionaalista katolista yhteiskuntamallia sekä arvoja, mikä miellytti Vatikaania.¹⁴⁷

”Slovenia, which has sanctioned the separation of State and religious confessions in its constitution, knows it can count on the active cooperation of the Catholic community, which does not claim privileges of any kind nor wants to invade areas which do not belong to it”¹⁴⁸,

toteaa paavi puheessaan. Tässä lainauksessa Paavi Johannes Paavali II kiittää Sloveniaa siitä, että se on erottanut valtion ja uskonnolliset tunnustuskunnat toisistaan. Tämä toteamus pohjautuu Slovenian perustuslain seitsemänteen artiklaan, missä todetaan, että valtio ja kirkko tulee olla erillään toisistaan, ja kaikkia uskonnollisia organisaatioita tulee kohdella samanarvoisesti.¹⁴⁹ Tämä saattaa aluksi vaikuttaa ristiriitaiselta, mutta on muistettava, paavi Johannes Paavali II ja katolinen kirkko yleensä pitävät itseään ensisijaisesti uskonnollisena organisaationa, jolla ei ole mitään sananvaltaa jonkun valtion *maallisiin* asioihin. Johannes Paavali II käytti poliittista valtaansa mieluummin jotain muita kuin lakiin kirjattuja keinoja pitkin.

Vaikka Slovenia perustaakin ison osan kansallisesta identiteetistään katoliselle historialleen, Paavi Johannes Paavali II varoittaa siitä, ettei kansallinen identiteetin korostaminen saa lipua liiallisen nationalismin puolelle. Tämä toistaa vahvasti paavi Johannes Paavali II ideologiaa pehmeästä nationalismista, joka ei taivu kovan nationalismin puolelle:

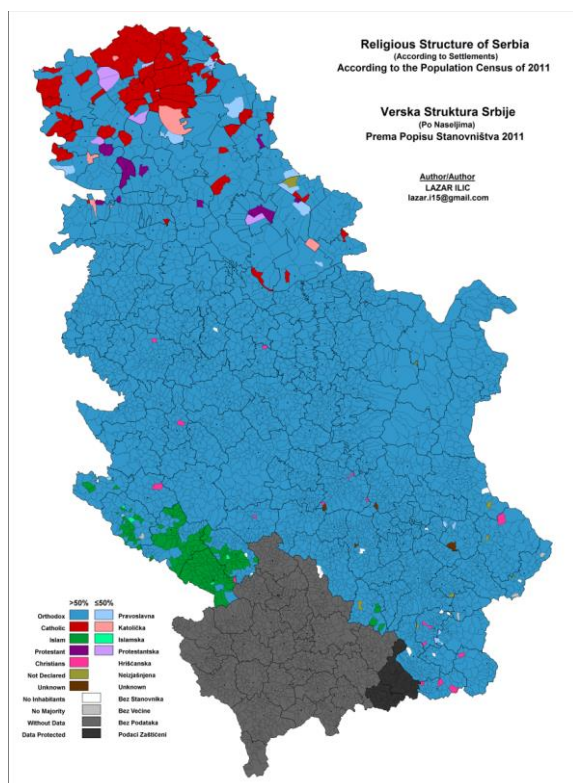
”All too often in ancient and modern history, up to our very day, patriotic sentiments have degenerated into closed and aggressive nationalism, the presage of tears and blood.”¹⁵⁰

¹⁴⁷ Fink-Hafner 2019, 241–246.

¹⁴⁸ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II DURANTE LA VISITA UFFICIALE DEL PRESIDENTE DELLA REPUBBLICA DI SLOVENIA.

¹⁴⁹ Slovenian perustuslaki, lähde: <https://www.us-rs.si/media/constitution.pdf>

5.3 Vatikaani ja muut katoliset Jugoslavian alueella

Kuva 6: Serbian uskonnollinen kenttä – sinisellä värjättyt maakunnat ovat pääosin ortodoksisia, vihreällä islaminuskoisia ja punaisella katolisia. Katolisuus on yleisintä autonomisessa Vojvodinan maakunnassa, missä asuu etnisenä vähemmistönä sekä unkarilaisia että slovakkeja.

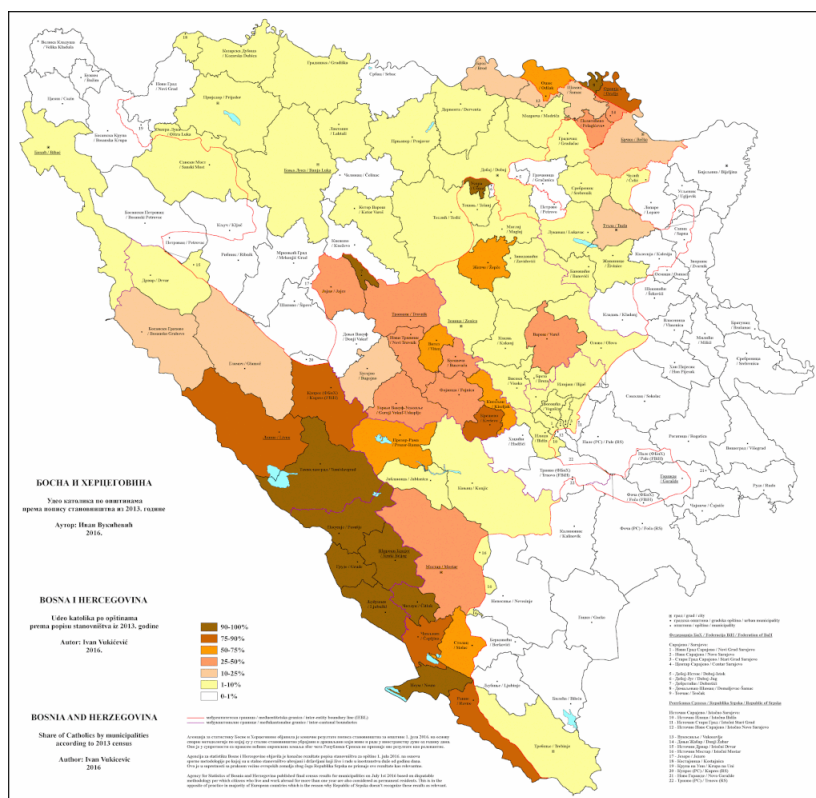
Vaikka Kroatia ja Slovenia olivat Jugoslavian alueen kaksi pääasiallisesti katolista osavaltiota, katolisuudella oli vahva asema myös parissa muussa osassa Jugoslaviaa. Nämä katolisuuden keskittymät olivat ehdottamista tärkeitä katoliselle kirkolle, Vatikaanille sekä katoliselle kirkolle Jugoslaviassa, erityisesti vahvan serbijohtoisuuden aikana. Myöskään Johannes Paavali II ei jättänyt huomioimatta näitä keskittymiä.

Kaksi isoa katolisuuden keskittymää Slovenian ja Kroatian ulkopuolella sijaitsivat Serbian Vojvodinassa ja Bosnia-Hertsegovinassa. Serbian kohdalla suurin osa katolista uskoa harjoittavista kuuluu unkarilais- ja slovakivähemmistöön. Slovakia ja Unkari ovat Serbian naapurimaita, ja molemmat pääosin katolisia. Serbiassa katolisia on noin 5,5 % ja 95 % heistä asuu Vojvodinassa. Erityisesti Jugoslavian hajoamissotien aikana, monet unkarilaiset alkoivat identifioitua yhä vahvemmin katolisen kirkon kanssa – väkivaltaisuuksien lisääntyminen ja Serbian ortodoksisen kirkon vaikutusvallan kasvu sai monet tukeutumaan uskoonsa vahvemmin. Serbia on yksi harvoista maista, mihin kukaan paavi ei ole tehnyt virallista valtiovierailua. Puheita tästä oli Jugoslavian hajoamisen aikaan,

mutta ne kariutuivat erityisesti siihen, että Serbian ortodoksinen kirkko koki, että katolinen kirkko oli vastuussa toisen maailmansodan aikaisista serbien etnisistä puhdistuksista.¹⁵¹ Paavi näyttää viittaavaan vaikeaan suhtautumiseen Serbian kanssa monissa puheissaan:

”In Bosnia-Herzegovina there are men and women of peace, just as in Serbia... Believers, and the Catholic Church in particular, -desire to contribute to this by forming consciences, especially those of the young, by insisting on the pressing need for reconciliation between peoples, in a word, by fostering the moral and religious values upon which the foundations of the common European home must firmly rest.”¹⁵²

Yleisesti ottaen minusta on kuitenkin huomionarvoisempaa, ettei Johannes Paavali itseasissa mainitse Serbiaa tai Serbian ortodoksista kirkkoa (tai Montenegro tai Makedoniaa, jotka olivat myös tuohon aikaan Serbian ortodoksisen kirkon patriarkaattiin kuuluvia) sen enempää puheissaan – tämä näyttäytyy selvältä yritykseltä vältellä konfliktilanteita näiden kahden suuren uskontokunnan välillä.

Kuva 7: Bosnia-Hertsegovinan kartta, missä katoliset alueet ovat värillisiä – mitä tummempi alue, sitä enemmän katolisia. Lähde: https://bs.wikipedia.org/wiki/Religija_u_Bosni_i_Hercegovini#/media/Datoteka:BiH_-_Udeo_katolika_po_opstinama_2013.gif

¹⁵¹ Ilic 2010, 308–309.

¹⁵² DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AL CONSIGLIO DEI MINISTRI DELLA CONFERENZA
SULLA SICUREZZA E LA COOPERAZIONE IN EUROPA.

Bosnia-Hertsegovina taas toistuu paavin puheissa useampaan otteeseen. Tähän on mielestäni kaksi yksinkertaista syytä: ensimmäinen on se, että Jugoslavian hajoamissotien aikaiset konfliktit olivat Bosnia-Hertsegovinassa kaikkein vakavampia. Ne olivat myös kaikista eniten esillä kansainvälisessä mediassa.¹⁵³ Toiseksi, Bosnia-Hertsegovinassa asui Kroatian ja Slovenian lisäksi eniten katolisia entisen Jugoslavian alueella. Kolmanneksi Bosnia-Hertsegovinan tilanne oli Jugoslavian entisistä osatasavalloista kaikista epävakain: maalla ei ollut perustuslakia, ja sen kolme suurinta etnistä ryhmää olivat hyvin erimielisiä siitä, miten valtion asiat tulisi tulevaisuudessa hoitaa.¹⁵⁴

Konfliktitilanne huolettaa paavia useaan otteeseen:

” It is certain that the barbarous and unjustifiable war which for nearly two years has been staining Bosnia-Herzegovina in blood, after devastating Croatia, has considerably eroded the goodwill which Europe used to enjoy.”,

Paavi toteaa puheessaan diplomaattijoukoille vuonna 1994.¹⁵⁵ Tässä vaiheessa Bosnian sotaa oli todella sodittu kaksi vuotta. Bosnia tunnustettiin itsenäiseksi valtioiksi Euroopan Yhteisön toimesta vuonna 1992. Sen jälkeen Bosnia-Hertsegovinaa pidettiin monien mielestä malliesimerkkinä etnisistä sodista, jotka tuhoavat valtion sisältäpäin. Oli ulkoapäin helppo sanoa, että pääsyy alueen eskaloituneille aseellisille konflikteille oli serbian, kroaattien ja bosniakkien keskinäinen ja fundamentaalinen erilaisuus, joka johtui uskonnosta, kulttuurista ja historiasta. Bosnia-Hertsegovinan ansiokas historioitsija Noel Malcom kuitenkin esittää, että tämä kuva on todellisuudessa hyvin vääristynyt. Hänen tutkimustensa mukaan Bosnian alue oli ollut pikemminkin esikuva monietnisestä hallintoalueesta vuosisatoja: alueella ei ollut tapahtunut merkittäviä etnisten ryhmien välisiä konflikteja ennen Jugoslavian hajoamissotia – näin ollen Malcom pääättelee, että kyseessä oli erityisesti ulkopuolisten tekijöiden aiheuttama ulkopuolinen paine, joka ajoi Bosnia sisäisiin konflikteihin.¹⁵⁶

Humanitaarisia tavoitteitaan korostaen, paavi näyttää olevan erityisesti huolissaan Bosnia-Hertsegovinassa tapahtuneista väkivaltaisuuksista. Hän myös tunnustaa Bosnia-

¹⁵³ Jusić 2009, 22-30.

¹⁵⁴ Malcom 1996, 253.

¹⁵⁵ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AI MEMBRI DEL CORPO DIPLOMATICO ACCREDITATO
PRESSO LA SANTA SEDE PER LA PRESENTAZIONE
DEGLI AUGURI PER IL NUOVO ANNO.

¹⁵⁶ Malcom 1996, 234.

Hertsegovinan konfliktin monietnisen luonteen sanoessaan puheessaan Bosnia-Hertsegovinassa vuonna 1994:

“1989 was a moment of historical importance in this conflict. That year marked the end of the communist regime and also the start of the tensions and subsequently the terrible war in the Balkans between the peoples of the former Federal Republic of Yugoslavia. This was a new challenge for all, since Catholics, Orthodox and Muslims were all involved in the Balkan war; all of them believers who trusted in the power of prayer and who found they shared a common concern.”¹⁵⁷

Paavi näyttää näin tajunneen myös etnisen konfliktin erityislaatuisuuden – hän kuitenkin pyrkii erottaa puheessaan etnisyyden, joka linkittyy Balkanin yhteiskunnissa vahvasti uskontoon, nationalismista, josta hän puhuu jälleen kerran kovin sanankääntein, jatkaen vahvaa nationalismikritiikkiään:

“I have before me the citizens of Sarajevo and of the whole of Bosnia-Herzegovina: Bosnians who are Muslim, Serbian and Croatian, as well as the members of national minorities. I desire to enfold you all in a single embrace. I think affectionately of the beloved Catholic community, of our brothers and sisters who belong to the venerable Orthodox Church, of the numerous Muslim community; of the small and cherished Jewish community, dispersed once again. All have been the victims of violent acts of nationalism which is insensitive to the values of peaceful coexistence among peoples.”¹⁵⁸

Selvästi tässä tilanteessa Johannes Paavali II on alkanut huomata, että kansainvälisessä mediassa Jugoslavian hajoamiskonflikteista oli alettu puhua uskonnollis-etnisinä sotina, ja hän pyrki näin ajamaan keskustelua enemmänkin siihen, että syynä olisi vääristynyt nationalismi, joka pakotti nämä keskenään jo niin kauan ystävälliset kansat taistelemaan keskenään. Paavi näyttää myös ajattelevan, että konfliktit eivät ole luontaisia Jugoslavian etnisen väestön välillä sanoen

¹⁵⁷ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AL PRESIDENTE DELLA REPUBBLICA
DI BOSNIA ED ERZEGOVINA.

¹⁵⁸ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AL PRESIDENTE DELLA REPUBBLICA
DI BOSNIA ED ERZEGOVINA.

:” 1989 was a moment of historical importance in this conflict. That year marked the end of the communist regime and also the start of the tensions and subsequently the terrible war in the Balkans between the peoples of the former Federal Republic of Yugoslavia.”¹⁵⁹

Paavi sanoo myös puheessaan Bosnia-Hertsegovinan presidentille, että yksilöiden rauhanomainen yhdessäolo perustuu *oikeuteen (omaan) valtioon*).

”In addition, the coexistence of individuals and peoples is based on the «rights of nations». As for each individual person so too every nation has the right to life and to its development in accordance with its cultural resources. Families draw on these in raising children, and hand on the nations cultural heritage to future generations.”¹⁶⁰

Viittaus siihen, että yksilöiden välinen rauha vaatii oman valtion toimi vastauksena siihen, että bosnialaiset olivat pitkään epätietoisia siitä, mitä heidän asuttamalleen osatasavallan alueelle käy. Kroatian ja Serbian johtajat suunnittelivat, että Bosnia-Hertsegovinan alue jaettaisiin näiden kahden tasavallan kesken. Tämä suunnitelma tuomittiin kuitenkin ankarasti kansainvälisen yhteisön puolelta. Nähtiin ehdottoman tärkeäksi, että bosnialaiset saisivat oman valtionsa, niin että heidän omat kansalliset tarpeensa täyttyisivät. Bosnialaiset olivat olleet Jugoslavian sisäisestäkin pitkään alistetun ryhmän asemasta – tämä johtui pitkälti heidän islaminuskostaan ja siitä, että heidän kuviteltiin olevan joko serbejä tai kroaatteja, jotka oli Osmanivaltakunnan alaisuudessa käännytetty islamiin. Osittain näin voikin olla, mutta vuosisatojen kuluessa bosniakit kehittivät oman, ainutlaatuisen identiteettinsä.¹⁶¹

Bosnia-Hertsegovinan valtion kohtaloa lähdettiin siis rakentamaan kansainvälisen yhteisön voimalla. Jo vuonna 1992, Euroopan talousyhteisön ja Yhdistyneiden kansakuntien pääneuvottelijat Jugoslavian hajoamissotien alueella, Lord Owen ja Cyrus Vance, laativat ensimmäisen ehdotuksen Bosnia-Hertseovinan poliittisesta rakenteesta. Tämä Vance-Owen-suunnitelmaksi kutsuttu paperi pyrki ottamaan huomioon Bosnia-Hertsegovinassa asuvien bosniakkien, kroaattien ja serbien toiveet. Martti Ahtisaarella oli myös iso rooli suunnitelman laatimisessa: hänen ideansa oli, että Bosnia-Hertsegovinan alueellinen jako järjestettäisiin niin, että muodostettaisiin rykelmä autonomisia alueita (tai

¹⁵⁹ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AL PRESIDENTE DELLA REPUBBLICA
DI BOSNIA ED ERZEGOVINA.

¹⁶⁰ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AL PRESIDENTE DELLA REPUBBLICA
DI BOSNIA ED ERZEGOVINA.

¹⁶¹ Malcolm 1996, 246–246.

kantoneita), joille annettaisiin laaja itsehallintomahdollisuus. Näin ollen Bosnian keskushallinto hoitaisi vain maanpuolustuksen ja ulkopoliitiikan. Bosnian serbit kuitenkin haastoivat keskushallinnon roolia vielä enemmän, ja kun Vance-Owen-suunnitelma esiteltiin sen viimeisessä muodossa Genevessä vuonna 1993, keskushallinnolta oli otettu pois oikeus maanpuolustuksen hoitamiseen.¹⁶²

Liioittelematta, Vance-Owen suunnitelma oli pitkälti täysi epäonnistuminen, joka pahimmassa tapauksessa kiihdytti konflikteja Bosnian rajojen sisällä. Suurin ongelma oli se, että Bosnia-Hertsegovinan sisäisille itsehallintoalueille annettiin suunnitelmassa *etniset perusteet*, eli ne jaettiin serbi-, -kroaatti- ja bosniakkikantoneihin. Tämä rikkoi täysin kroaattien ja bosniakkien liittouman, mikä oli ollut näiden kahden ryhmän ainoa todellinen suoja vahvoja serbijoukkoja vastaan. Tämä etninen jako kasvatti entisestään bosnia-laisten ja kroatialaisten poliittisen ja sotilaallisen johdon erimielisyyksiä. Ei ole siis ihme, että paavi Johannes Paavali II vetoaa kansainväliseen yhteisöön vahvasti puheessaan, sillä se oli epäonnistunut hankkeissaan vuoteen 1994 mennessä.

“This is therefore an important task entrusted to all. A very great deal depends of course, on all those who hold positions of public responsibility, both in the context of the parties in conflict and in international agencies. How can we fail to encourage the international community’s renewed efforts to promote peace in Bosnia-Herzegovina? These efforts must be consistent with the principles sanctioned by International Law and affirmed by numerous resolutions taken for that purpose.”¹⁶³

5.4 Nationalismi, etnisyys ja kansallinen identiteetti

Useissa edellisissä kappaleissa on tullut ilmi, miten katolinen kirkko ja Johannes Paavali II suhtautuivat nationalismiin – varsinkin, jos katolista kirkkoa käytettiin nationalismin rakennusaineena. Katolinen kirkko on luonteeltaan ylikansallinen organisaatio, ja nationalismi taas keskittyy yhteen kansaan. Ei ole kuitenkaan epäilystäkään siitä, etteikö katolisesta uskosta tullut Jugoslavian hajoamissodassa tietyille ryhmille keino rakentaa omaa kansallista identiteettiään. Nationalismi, etnisyys ja uskonto ovat myös käsitteitä, jotka yhdistetään hyvin voimakkaasti Jugoslavian alueen kansoihin.

¹⁶² Malcolm 1996, 247–250.

¹⁶³ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AL PRESIDENTE DELLA REPUBBLICA
DI BOSNIA ED ERZEGOVINA.

Paavi Johannes Paavali nostaa puheissaan kuitenkin esiin erilaiset nationalismin muodot (aiemmissa kappaleissa viittaukset *avoimeen ja suljettuun nationalismiin*). Esimerkiksi puheessaan ETYKille, hän puhuu *nationalismin pahoista muodoista* Bosnian sodan tapauksessa:

” This is why I would like to tell you with what distress I learn of the unremittingly tragic news coming to us from the former Yugoslav Federation, and especially from Bosnia-Herzegovina. It is not possible to assert one's sovereignty or to claim one's rights by trampling upon those of one's brothers! One had thought that war would never again be seen on European soil. Who could have predicted that racist pretensions and evil forms of nationalism would make their slogans echo round this continent?”¹⁶⁴

Tässä lainauksessa paavi yhdistää myös rasismin käsitteen nationalismiin – Bosnia-Hertsegovinan tapauksessa molemmat entisen Jugoslavian pääryhmät serbit ja kroaatit kokivat, että bosniakit ovat pohjimmiltaan myös joko kroaatteja tai serbejä, mutta sattuvat vaan olemaan islaminuskoisia. Islaminuskoiset bosniakit kokivat ehdottomasti hajoamisotien tuhoisimmat seuraukset (esimerkiksi Srebernicen kansanmurhan vuonna 1995) pitkälti sen perusteella, että he olivat islaminuskoisia.

Jugoslavian alueella asuneiden etnisten ryhmien nationalismia voidaan parhaiten havainnollistaa sillä, että se on luonteeltaan *primordiaalista nationalismia, johon sisältyy runsaasti etnosybolikkaa*. Primordiaalisella nationalismilla tarkoitetaan uskomuksia siitä, että etnisyys on synnynnäinen, luonnollinen osa ihmistä: sitä ei voi saavuttaa, vaan se on osa inhimillistä luontoa.¹⁶⁵ Etnosymbolismi on taas osa primordiaalista nationalismia, ja sillä tarkoitetaan primordiaalisin tapaa käyttää kansakunnan historiaa, merkittäviä tapahtumia, henkilöitä ja paikkoja kuvaavia symboleita retoriikassaan.¹⁶⁶ Primordiaalisin nationalisin muoto on selvästikin etnisiä ryhmiä erottelevaa nationalismia, sillä se perustuu henkilön essentiaan. Tämän takia paavi on selvästikin kriittinen kyseistä nationalismin muotoa kohtaan. Kroatian ja kroatialaisten kohdalla on selvä huomata, että katolisuus on tullut osaksi kansallista identiteettiä ja sitä kautta siitä on tullut myös yksi primordiaalisin aineisoa. Koska kroaatit ja serbit puhuvat periaatteessa samaa kieltä, siitä ei tullut Jugoslavian hajotessa suuri osa nationalismia – sen paikan vei uskonto. Tämän takia esimerkiksi Kroatian halu sulauttaa islaminuskoiset bosniakit

¹⁶⁴ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AL CONSIGLIO DEI MINISTRI DELLA CONFERENZA
SULLA SICUREZZA E LA COOPERAZIONE IN EUROPA.

¹⁶⁵ Özkırmı 2000, 63.

¹⁶⁶ Özkırmı 2000, 168.

itseensä periaatteella, että he ovat alun perin olleet katolisia kroaatteja, jotka on käännetty, on selitettävissä. Paavi varoittaa Kroatian suurlähettilästä puheessaan hänelle, että vähemmistöjen on löydettävä oikea ja laillinen paikka myös kansallisvaltiossa:

“It is especially important to allow minorities to find their rightful place in the country, and your people's often tragic experience testifies to this. Society's cohesiveness obviously cannot be gained at the price of exclusion for any reason whatsoever, not even in the name of an exaggerated nationalism. A people's nobility is shown by their ability to coexist peacefully with other peoples, remaining open and welcoming.”¹⁶⁷

Samanlainen varoitus kaikuu myös paavin puheessa Slovenian presidentille. Tässä puheessa paavi kuitenkin myös kiittää Sloveniaa siitä, että se on turvannut vähemmistöjen oikeudet alueellaan – Sloveniahan piti itsensä poissa melkein kaikista Jugoslavian hajomisesta syntyneistä etnisistä konflikteista. Paavi toteaa kuitenkin myös, että kansalliset identiteetit ovat tärkeä voimavara maailmassa, jossa on tehtävä kansainvälistä yhteistyötä.

“Furthermore, as we can see from its present constitution, Slovenia knows that national autonomy is an important value, but not an absolute one. All too often in ancient and modern history, up to our very day, patriotic sentiments have degenerated into closed and aggressive nationalism, the presage of tears and blood...Mr. President, I would like to express my appreciation for the choices which have distinguished the policy of Slovenia in its debut as an independent State. It has set off with determination on the path of peace and international cooperation. Its political profile is that of a juridical, social State (cf. art. 2 of the constitution). The plan it has set for itself is that of building a society where human rights are respected and basic freedoms are guaranteed, where no one will lack what is necessary for a life with dignity, where ethnic minorities are cared for and appreciated, and in which each person will be allowed to make his contribution to the harmonious development of the nation in a democratic and peaceful exchange...Yours is a choice which the Church considers with respectful appreciation. National identities per se constitute a great asset and, perhaps even more so, in a world such as ours, called to an ever-closer cooperation in the greater closeness of peoples.”¹⁶⁸

John Armstrong, joka on tutkinut kattavasti etnosymbolismia ja primordiaalista nationalismia kirjoittaa, että etnosymbolismi järjestelmänä olettaa, että kansa on tietynlaisesta myyttisestä menneisyydestä nykyaikaan kulkeva jatkumo, jonka kokemus omasta

¹⁶⁷ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
A S.E. IL SIGNOR IVE LIVLJANIĆ, PRIMO AMBASCIATORE
DELLA REPUBBLICA DI CROAZIA PRESSO LA SANTA SEDE.

¹⁶⁸ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
DURANTE LA VISITA UFFICIALE
DEL PRESIDENTE DELLA REPUBBLICA DI SLOVENIA.

essentiastaan syntyy toisten kansojen kohtaamisesta.¹⁶⁹ Entisen Jugoslavian kansakunnissa tämä näkyy vahvasti: entisen rauhallisen alueen etniset ryhmät kääntyivät toisiaan vastaan, kun liittovaltio alkoi hajota ja kansallisvaltiot itsenäistyivät - näin syntyi käsitys erilaisesta *toiseudesta*, jota ei liittovaltiomuodossa ollut olemassa. Tämä toiseus vahvisti jälleen kerran primordiaalisien nationalismien merkitystä – katolisista osatasavalloista erityisesti Kroatiaassa.

Primordiaalisesta nationalismista on löydettävissä viisi erilaista kerrostumaa: 1) Ajatus siitä, että kansakunnan historia ulottuu kauas menneisyyteen, 2) käsitys siitä, että jossain kohtaa tätä menneisyyttä kansakunta on elänyt jonkinlaista kulta-aikaa (joka on joko todellinen tai ei), 3) ajatus siitä, että kyseinen kansa yliverinen verrattuna kansoihin, jonka kanssa se on läheisessä maantieteellisessä tai kulttuurillisessa kontaktissa, 4) ajatus siitä, että kulta-ajan vastakohtana kansakunta on elänyt läpi kärsimysten aikakauden ja 5) käsitys siitä, että kansakunnalla on jonkinlainen heitä edustava ja yhdistävä sankarihahmo.¹⁷⁰

Esimerkiksi Kroatian tapauksessa voimme havainnoida kaikki nämä aspektit jälkisosialistiselta ajalta, ja nähdä myös, miten paavi viittaa niihin puheessaan. Käsitys siitä, että Kroatian kansakunnan historia ulottuu johonkin muinaiseen aikaan, näyttäytyy paavin puheessa sinä aikana, jolloin katolisen kirkon ja Kroatian kansan suhteet olivat alkamaisillaan ja puhtaimmillaan. Tämä on myös käsitys kulta-ajasta: katolisen kirkon ja Länsi-Roomaan kulttuuripiirin vaikutuksen aika, jolloin kroatian kansa pystyi toteuttamaan katolista identiteettiään.

“In this nation's relations with the Apostolic See, this audience marks a historic milestone, which I would like to emphasize. The Croatian people's bonds with the Church of Rome are very ancient, as you yourself have recalled, Mr Ambassador. Now that Croatia has regained its independence these bonds are becoming even closer. I would like first to define their spirit in terms of the esteem inspiring your history and culture, the sentiments of friendship and respect which I have for your people, the communion in the Catholic faith shared by the majority of your countrymen.

You yourself have described the history of the Croatian people who have lived in that land for 13 centuries, their culture and their deep religious convictions.”

Ajatus siitä, että Kroatian kansa on yliverinen muihin kansoihin verrattuna, jotka ovat sitä maantieteellisesti tai kulttuurillisesti lähellä on nähtävissä suhtautumisessa sekä

¹⁶⁹ Özkırmılı 2000, 170–172; Armstrong 1982, 4.

¹⁷⁰ Özkırmılı 2000, 66–68.

serbeihin että bosnialaisiin, ja niissä sotatoimissa, jota Kroatia harjoitti näitä vastaan. Kärsimysten aikakausi näyttäytyy paavin puheessa sekä Jugoslavian kommunistisena kautena että Jugoslavian hajoamissotina. Sankarihahmo on paavin mukaan Kroatialla katolinen NDH:n aikainen arkkipiispa ja kardinaali Stepinać:

“The grave events surrounding the proclamation and recognition of Croatia's independence have, as you know, attracted the complete attention of the Holy See, which has not ceased raising a voice to ask that the arms be silenced and dialogue begun. The Church will not stop proclaiming that the defence of human rights and the rights of peoples cannot be accomplished through violence, but only through loyal, persevering dialogue. In receiving you today, I express once again the hope that all the citizens of your Republic may experience a firmly established peace.

Trials have weighed heavily upon them during recent decades; I pay homage to all those who have suffered in order to remain faithful to their baptismal promises and their membership in the Church and, as you have done, with emotion I recall the great figure of Cardinal Alojzije Stepinać. During recent events the Catholic communities were also affected by the great suffering inflicted on the people; their churches and institutions suffered a great deal of destruction”¹⁷¹

Kuitenkin paavi näyttää puheiden perusteella pitävän kansallisvaltiosysteemiä sekä kansallista identiteettiä tarpeellisena: useassa kohtaa hän toistaa, että Eurooppa koostuu kaikenkokoisista kansakunnista ja valtioista, joiden on tultava kansainvälisen yhteisön kautta toimeen toistensa kanssa. Hän näkee myös sosialismin jälkeisen Euroopan tällaisten valtioiden yhteisönä:

“It must give a genuine impetus so that all the nations which it includes will be consolidated as a community, sharing the human and moral values which have made this continent a point of reference for so many other peoples. In this way, the peoples you represent will increasingly see themselves united and, in solidarity, responsible for their future. It is imperative that this idea of a "community of nations" should become a reality.

Hatred has never had the last word between countries. European peoples once divided have been reunited; countries which yesterday were enemies today work together. Political will, an understanding of history and generosity of heart enable people to undertake together great projects of cooperation and development. In this regard, one fact must be considered: that of the rebirth of nations which, for many years, were prevented from showing their will to live freely and to express their identity. However, care must be taken

¹⁷¹ DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
A S.E. IL SIGNOR IVE LIVLJANIĆ, PRIMO AMBASCIATORE
DELLA REPUBBLICA DI CROAZIA PRESSO LA SANTA SEDE.

lest a society united by fear be followed by one divided by particularisms; lest a falsely united international society be succeeded by one falsely diversified. It is of course fitting to recognize the legitimate aspirations of individuals and peoples to freedom; but it is urgently necessary that - today as yesterday - all should become aware of their duties as well as of their rights, and that they should give priority to solidarity in building a true community of nations.

On this vast continent there is room for large and small countries. Each has its rights and its duties. Each must respect the others. It is necessary to educate to freedom. Believers, and the Catholic Church in particular, -desire to contribute to this by forming consciences, especially those of the young, by insisting on the pressing need for reconciliation between peoples, in a word, by fostering the moral and religious values upon which the foundations of the common European home must firmly rest. The Catholic Church strives to carry out this task in close cooperation with the other Christian communities and the believers of other confessions. It is a question of restoring the whole spiritual fabric of Europe!”¹⁷²

Edellä olevassa lainauksessa paavi kuvailee Eurooppaa maanosaksi, missä on tilaa pienille ja suurille valtioille, joidenka tulee kunnioittaa toisiaan. Hän myös toteaa, ettei vihallia ole koskaan ollut viimeistä sanaa valtioiden välillä – Eurooppalaiset kansat, jotka olivat kerran erotettuna toisistaan, ovat nyt saatettu uudelleen yhteen. Tämän seurauksena on tapahtunut kansakuntien uudelleensyntyminen – ne kansakunnat, joita vuosikymmeniä oli estetty ilmaisemasta omaa identiteettiään, voivat nyt elää vapaasti ja rakentaa valtioiden yhteisön.

Tämä tapa ilmaista kansakuntien itsemääräämisoikeutta sekä korostaa kansakuntien yhteiseloä ilman että ne sulautuvat toisiinsa henkii *modernin nationalismikäsityksen* peruja. Modernilla nationalismilla tarkoitetaan sitä nationalismikäsitystä, joka syntyi Euroopassa 1800-luvun loppupuolella. Johtuen sosialistisen yhteiskuntajärjestelmän hallitsevasta luonteesta 1900-luvulla, moderni nationalismi ei päässyt kehittymään Itäisen Euroopan maissa yhtä pitkälle kuin Läntisessä Euroopassa.¹⁷³

Toisin kuin primordiaalisessa nationalismissa, modernissa nationalismissa ei katsota, että kansalaisuus on essentiaalista – sitä määrittää periaate, että kukin poliittinen ja kansallinen yksikkö tulisi olla yhteensovitettavissa toistensa kanssa.¹⁷⁴ Tämä primordiaalisen nationalismin halveksunta ja modernin nationalismin kannattaminen näyttää vertautuvan täysin Vatikaanin laatimaan suljetun ja avoimen nationalismin jaotteluun, mitä paavi Johannes Paavali II kannatti.

¹⁷² DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II
AL CONSIGLIO DEI MINISTRI DELLA CONFERENZA
SULLA SICUREZZA E LA COOPERAZIONE IN EUROPA.

¹⁷³ Hobswsam 2012, 23.

¹⁷⁴ Hobswsam 2012, 9; Gelner 1983, 1.

6. Johtopäätökset

Tutkielman pääasiallinen tutkimuskysymys oli: “minkälainen rooli katolisella kirkolla oli poliittisena toimijana Jugoslavian hajoamisprosessissa 1991–1995?”. Tutkimuskysymyksen alakysymyksiä ovat: “mihin tämä poliittinen toimijuus perustui ja miten se näkyy paavin puheissa ” ja “miten tämä poliittinen toimijuus vaikutti Jugoslavian seuraavavaltioiden kehitykseen, erityisesti Jugoslavian katolisissa osissa?”

Katolisen kirkon roolia poliittisena toimijana Jugoslavian hajoamisprosessissa voi hyvin kuvata sanaparilla *monimutkainen ja monipuolinen*. Katolisen kirkon suhtautuminen konflikteihin ja sotaan on ollut moninainen, ja pitkän dogmaattisen historian värittämä. Pitkästi poliittisena toimijanakin tulee pitää mielessä, että katolinen kirkko, Vatikaani ja paavi Johannes Paavali II olivat ensi sijassa uskonnollisia ja kirkollisia toimijoita, joille poliittinen tai yhteiskunnallinen vaikuttaminen oli aina toissijaista. Kuitenkin katolisen kirkon käsitys poliittisesta ja yhteiskunnallisesta toiminnasta muuttui Vatikaanin II:n konsiilin jälkeen, jolloin mukaan tuli runsaasti yhteiskunnallisia ja sosiaalipoliittisia kannanottoja. Tämä uusi näkökulma maailmaan kirkon ulkopuolella antoi uutta virtaa katolisille toimijoille keskustella poliittisista ja yhteiskunnallisista muutoksista, joista erityisesti Eurooppaa kosketti uskontokriittisen ja -kielteisen sosialistisen ideologian nousu keskeiseksi maanosaa jakavaksi tekijäksi toisen maailmansodan jälkeen. Kirkko oli kuitenkin varovainen kommunismikritiikissään – kunnes sen johtajaksi nousi Itäisen Euroopan oma poika - Karol Wojtyła – jolla oli oma visio Itäisen Euroopan vapauttamisesta, kirkollisista lähtökohdista.

Katolisen kirkon poliittinen toimijuus perustuu osittain Raamattuun, osittain kristinuskon varhaiseen käsitykseen maallisen- ja uskonnollisen vallan suhteista, osittain katolisen kirkon omaan historialliseen kehitykseen sekä paavillisen instituution kehittymiseen. Uuden testamentin pohjalta voimme päätellä jo maallisen ja uskonnollisen vallan jaossa – tätä tietä jatkoi myös kirkkoisä Augustinus käsitykselleen Jumalan valtiosta sekä oikeutetusta sodasta. Kun kristinusko levittäytyi Eurooppaan, ja yhä useammat hallitsijasuvut kääntyivät kristityksi, kirkollinen ja maallinen valta alkoi sulautua yhteen. Katolisen kirkon päämies paavi alkoi kruunata kuninkaita ja valtataisteluita käytiin kirkon maallisen vallan rajoista.

Samaan aikaan paavin aseman merkitys alkoi kasvaa kristinuskon keskuudessa: valtaa keskitettiin paaville yhä enemmän, kirkon lainsäädännöllinen valta kietoutui vahvasti paavin hahmoon ja paavi alkoi asemoitua yhä enemmän maallisten hallitsijoiden yläpuolelle. Kun vuonna 1054 läntinen ja itäinen kirkko irtautuivat toisistaan, katolinen kirkko pystyi yhä enemmän hioutumaan yhteen paavin henkilöhahmon kanssa: paavi muuttui Pietarin maanpäällisestä sijaisesta Kristuksen maanpäälliseksi sijaiseksi. Näin paaville siunaantui melkein yksinvaltainen päätösvalta sekä kirkon hengellisiin että maallisiin asioihin.

Toinen Vatikaanin konsiili vuonna 1965 muutti kuitenkin katolisen kirkon suhdetta yhteiskuntaan: ennen vain Vatikaanivaltion suojissa ja pelkästään hengellisiin asioihin keskittynyt katolinen instituutio muuttui yhteiskuntaa aktiivisesti kommentoivaksi sekä muokkaavaksi voimaksi. Kirkon näkemys moneen sosiaalipoliittiseen ja yhteiskunnalliseen kysymykseen muuttui entistä liberaaliin suuntaan, mikä antoi sille mahdollisuuden toimia laajemmalla kentällä.

Vatikaanin toisen konsiilin jälkeinen dogmaattinen ja poliittinen maaperä toimi myös kasvualustana Karol Wojtylan poliittisille ja teologisille näkemyksille – filosofian opinnoista sekä elämästään hartaana katolisena kommunistisessa Puolassa hän loi itselleen oman erityisen ihmiskäsityksensä, jota alettiin kutsua *vastuulliseksi personalismiksi* – tämä ihmiskäsitys ei sopinut yhteen kommunismin kanssa, ja Wojtylan teologiset näkemykset alkoivat nivoutua yhteen hänen omaksumansa ihmiskuvan kanssa. Kun Wojtyla valittiin katolisen kirkon korkeimpaan virkaan ja hänestä tuli paavi Johannes Paavali II, oli aikaa pistää hänen poliittiset näkemyksensä käytäntöön.

Paavi Johannes Paavali II:n henkilökohtainen näkemys ”Euroopasta, joka hengittää kahdella keuhkolla” näytti tulevan toteen, kun sosialistinen järjestelmä alkoi kaatua pala palalta 1980-luvun lopulta lähtien, ja pääpiirtein varsin rauhanomaisesti. Vanhan mantereen perinteiset katoliset valtiot (Puola, Unkari, Slovakia, Liettua) saivat päätäntävaltaansa takaisin, ja kirkollinen elämä alkoi vapautua. Tämä jätti jälkeensä Jugoslavian alueen katoliset yhteiskunnat, jotka elivät vielä serbialaisen ortodoksisuuden ja sentrisimin vallassa. Slovenian ja Kroatian itsenäistyminen antoi kuitenkin näille mahdollisuuden palata katoliselle kirkolle mieluisaan kansallisen identiteetin malliin. Johannes Paavali II:n teot, sanat ja poliittiset päätökset ja suunnitelmat (olivat ne kuinka julkisia tai piilossa tahansa) vaikuttivat koko Itäisen Euroopan katoliseen väestöön – niin myös Jugoslavian katolisissa osissa. Kroatian ja Slovenian oli helpompi nojautua identiteettiinsä ennen sosialismia, ja perustella sillä omaa itsemääräämisoikeutta – ja tämä identiteetti

nojasi mitä suurimmiten katolisuuteen. Katolinen kirkko oli myös vahvasti mieltynyt ajatukseen itsenäisistä katolisista Jugoslavian osatasavalloista – katolisella kirkolla olisi näissä uusissa itsenäisissä valtioissa suuri julkinen asema. Näin katolinen kirkko myös myötäili itsenäistymishaaveita ja Vatikaani oli ensimmäisinä valtioita tunnustamassa Slovenian ja Kroatian itsenäisyyden. Kun hajoamisprosessi muuttui vähitellen konfliktitilanteeksi, katolisen kirkon rooli kuitenkin muuttui.

Sotatoimien alettua entisen Jugoslavian alueella katolisen kirkon oli tasapainoteltava kahden erilaisen näkökulman kannalta: ensiksi, oli tuomittava sota, pyydettyä kansainväistä yhteisöä toimimaan sodan lopettamisen puolesta ja pyrittävä itse silti pysymään mahdollisimman neutraalina. Toiseksi paavi Johannes Paavali II:n johdolla katolinen kirkko halusi, että Jugoslavian historiallisesti katoliset osat pystyvät taas vapaasti harjoittamaan katolista uskoa ilman Serbian kontrollipyrkimyksiä. Myös Slovenian ja Kroatian halukkuus eurooppalaiseen integraatioon oli tärkeä osa Johannes Paavali II:n aikaista katolisen kirkon Eurooppa-politiikkaa ja se itsessään oli merkittävä tekijä tukea Slovenian ja Kroatian itsenäisyyttä. Tässä tilanteessa katolinen kirkko pyrki siis tasapainottelemaan rooliaan konfliktin selvittäjän ja pasifistisen näkökulman, että uusien kansakuntien itsenäisyyden sekä itsemääräämisoikeuden puolustajana.

Lähteitteni sekä tutkimuskirjallisuuden perusteella voitaisiin sanoa, että katolisen kirkon suhtautuminen Jugoslavian hajoamiseen ja siitä seuranneisiin konflikteihin eli ambivalentti ja parhaimmillaan väkivaltaisuudet kieltävä. Kuitenkin kirkon rooli, erityisesti katolisten kansojen keskuudessa, oli tukea niiden itsenäisyyspyrkimyksiä (erityisesti Serbian kustannuksella) sekä pyrkiä asemoimaan kirkko *kirkoksi kansan keskelle*. Kirkko pyrki näin edistämään heikkoa versiota siitä uskonnollisesta nationalismista, jonka se itse niin kovaa kielsi. Slovenian, Kroatian ja Bosnian itsenäisyyden tunnustaessa kirkkoa motivoi tietyn tyyppinen etninen nationalismi sekä mielikuva siitä, että itsenäistymällä nämä katoliset valtiot saavat parhaan mahdollisen suojan sekä sosialismia että Serbian ortodokseja vastaan.¹⁷⁵

Euroopan Unioni perustui pitkälti sen viiden perustajamaan kristillisdemokraattisten puolueiden yhteistyöpyrkimykseen – yhteinen arvopohja antoi niille mahdollisuuden löytää transnationaalisia kumppanuuksia muun tyyppisiä puolueita helpommin toisen maailmansodan tuhoamassa Euroopassa. Toisin kuin esimerkiksi sosialistipuolueet, kristillisdemokraatit dominoivat Euroopan suurten maiden vaaleja pitkälle

¹⁷⁵ Powers 1996, 235.

1900-loppupuolelle saakka, mikä antoi niille paljon poliittista liikkumavaraa sekä suvereniteettia. Euroopan yhdentyminen rakennettiin pitkälti niiden arvojen pohjalta, ja nämä arvot olivat peräisin katoliselta kirkolta.

Tämän takia ei tule yllätyksenä, että katolinen kirkko ja Pyhä Istuin tukivat myös vahvasti Jugoslavian osatasavaltojen kristillisdemokraattisia puolueita. Erityisesti juuri Kroatian tapauksessa, paavin oli helppo esiintyä Franjo Tudjmanin puolella – tämä liitto hyödytti heitä molempia. Eurooppa, jota paavi ajoi, joka hänen puheissaan mainitaan ja jota kohti hän halusi Kroatiaa, Sloveniaa ja Bosnia-Hertsegovinaa ohjata, oli juuri tämä kristillisdemokraattinen, yhdentynyt Eurooppa, joka nojasi katolisen kirkon periaatteille ja arvoille. Menestyvien kristillisdemokraattisten puolueiden avulla tämä pitkälti myös onnistui – Slovenia liittyi Euroopan Unioniin vuonna 2004 ja Kroatia vuonna 2013.

Katolisella kirkolla ja Johannes Paavali II:lla oli kuitenkin omat pelkonsa Jugoslavian katolisten osien itsenäistymisen suhteen – pelko siitä, että katolisesta kirkosta tulee osa väkivaltaista, primordiaalista nationalismia, joka kasvattaa railoa eri etnisten ryhmien välille ja lisää väkivaltaisuuksia. Katoliselle kirkolle oli kuitenkin tärkeää, että se pysyisi osana näiden uusien valtioiden identiteettiä – se antoisi Vatikaanille pelivaraa ja arvostusta uudessa Euroopassa. Niinpä Johannes Paavali II pyrki jakamaan nationalismin sen suljettuun ja avoimeen, primordiaaliseen ja moderniin muotoon, ja kannattamaan niistä ensimmäistä – oli tärkeää, että Uusi Eurooppa koostuisi kansakunnista, jotka pystyisivät tekemään yhteistyötä toistensa kanssa.

Yhdistynyt Eurooppa oli myös Johannes Paavali II:lle henkilökohtainen asia – hänen kaudellaan katolisen kirkon tuki Euroopan integraatioprojektille muuttui lämpimästä kannatuksesta varmaan kannatukseen. Johannes Paavali II oli kuitenkin erittäin kriittinen sitä kohtaan, että entiset läntisen Euroopan kristillisdemokraattiset puolueet olivat muuttuneet liian liberaaleiksi. Johannes Paavali II pyrki henkilökohtaisesti vaikuttamaan Euroopan Unionin perustusasiakirjoihin ja sopimuksiin, erityisesti siltä kannalta, että EU julistaisi itsensä *Euroopan kristillisiin juuriin* perustuvaksi projektiksi. Tärkeää oli myös se, että katolisen kirkon ja Johannes Paavali II mielestä eurooppalainen arvojärjestelmä, toisin kuin poliittiset realiteetit, eivät olleet neuvoteltavissa. Johannes Paavali II aikaan katolinen kirkko oli vahvasti sitä mieltä, että eurooppalainen yhdistyminen symboloi toivoa ja rauhaa mantereen asukkaille – varsinkin, jos se pohjautuu yhteiseen kristilliseen perinteeseen.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Chelini-Pont 2010, 134–137.

Lähteet

Paavi Johannes Paavali II:n puheet,

Discorso Di Giovanni Paolo II Al Consioglio Dei Ministri Della Conferanza sulla sicurezza i la cooperaziona in Europa. (30.11.1993).

DISCORSO DI GIOVANNI PAOLO II AI MEMBRI DEL CORPO DIPLOMATICO ACCREDITATOPRESSO LA SANTA SEDE PER LA PRESENTAZIONEDEGLI AUGURI PER IL NUOVO ANNO – 15.1.1994.

Discorso Di Giovanni Paolo II A S.E Il Signor Ivo Livljanic, Primo Ambasciatore Della Republiva Di Croazia Presso La Santa Sede. – 3.6.1992.

Discorso Di Giovanni PaoloII Diventa lavisite ufficial del Presidente Della Repubblica Di Slovenia – 19.2.1993.

Discorsi Di Giovanni Paolo II ai Militari Della Missiona Oni Nella Ex Jugoslavia – 10.3.1994.

Discorso Di Giovanni Paolo II Al Presidente Della Repubblica Di Bosnia Ed Erze-govina - 8.9.1994.

Kirjallisuus

Alexander, Stella (1979) *Church and State in Yugoslavia since 1945*. Cambridge University press, Lontoo, Iso-Britannia.

Angela V. Ilic (2010) *Navigating Two Worlds: The Role of Religious Communities in Preserving the Identity of Hungarians in Vojvodina (Serbia)*. *Politics and Religion*, 3 (2010), 303–326

Armstrong, John A. (1982) *Nations before Nationalism*. University of North Carolina press, Yhdysvallat

Biondich, Mark (2006). *Controversies surrounding the Catholic Church in War-time Croatia, 1941-45*. *Totalitarian Movements & Political Religions*, Vol. 7, issue 4. 429-457.

Casanova, José (1994). *Public Religions in the Modern World*. The University Of Chicago Press, Yhdysvallat.

Christopher, Paul Manuel; Reardon, Lawrence C. & Wilcox, Clyde (2006) *The Catholic Church and the Nation-State: Comparative Perspectives*. Georgetown University Press, Yhdysvallat.

Artikkeli Himes, Kenneth R.: *Vatican II and Contemporary Politics*.

Davis, Madeleine (2008) *Is Spain Recovering Its Memory? Breaking the "Pacto del Olvido"*. *Human Rights Quarterly* Vol. 27, No. 3 (Aug. 2005), pp. 858–880

Dvornik, Francis

(1956) *The Slavs: Their Early History and Civilization*. American Academy of Arts and Sciences, Boston

(1963) *The Slavs in European History and Civilization*. Rutgers University Press, New Jersey.

Emerson, Peter & Stojarová, Vera (2013) *Party Politics in the Western Balkans*. Routledge

Evans, R.J.W. (2006). *Austria. Hungary, and the Habsburgs – Essays on Central Europe, c. 1683-1867*. Oxford University Press, Iso-Britannia.

Fuerst-Bjeliš, Borna (toim.) (2017) *Mediterranean Identities Environment, Society, Culture*. IntechOpen

Artikkeli: Almeida, Isabel & Lopes, T. Helena: *The Mediterranean: The Asian and African Roots of the Cradle of Civilization*.

Fukuyama, Francis (1989). *The End of History? The National Interest*, Yhdysvallat.

Fukuyama, Francis (2012) *Origins of Political Order. From Prehuman Times to the French Revolution*. Profile Books, Iso-Britannia.

Gellner, Ernest (1983). *Nations and nationalism*. Blackwell, Lontoo.

Holmes, Stephen & Krastev, Ivan (2020) *The Light That Failed – A Reckoning*. Penguin Books, Iso-Britannia.

Helin, Satu & Nurminen, Pekka (2017). *Euroopan Parlamentti*. Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki, Suomi.

Honneth, Alex (2005) *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Polity Press, Yhdistynyt Kuningaskunta.

Hobsbawm, Eric.J. (2012). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Toinen painos. Cambridge University Press, Yhdistynyt Kuningaskunta.

Kaiser, Wolfram. (2007) *Christian Democracy and the Origins of European Union*. Cambridge University Press, Yhdistynyt Kuningaskunta.

Korpela, Jukka (2015) *Länsimaisen yhteiskunnan juurilla: Jumalan laista oikeusvaltion syntyyn*. Gaudeamus, Suomi.

Kolstø, Pål. (2005). *Myths and Boundaries in South Eastern Europe*. Hurst, Lontoo.

Kolstø, Pål. (2009) *Media Discourse and the Yugoslav Conflicts : Representations of Self and Other*. Taylor & Francis Group, Yhdistynyt Kuningaskunta.

Kuhar, Alojzij (1959). *The Conversion of the Slovenes: And the German-Slav Ethnic Boundary in the Eastern Alps*. League of C.S.A.

Dolezal, Tomas & Kratochvíl, Petr (2015) *The European Union and the Catholic Church: Political Theology of European Integration*. Palgrave Macmillan, Yhdistynyt Kuningaskunta.

Küng, Hans. (1994). *Christianity – Its Essence and History*. SCM press, Munich, Saksa.

Lampe, John R. (2000). *Yugoslavia as History: Twice There was a Country*. Cambridge University Press, Iso-Britannia.

Leporanta, Miro (2020). *Kirkko vai Kosovo? Serbian ortodoksisen kirkon ja Serbian valtion suhtautuminen Kosovo-kysymykseen Aleksandar Vučićin valtakaudella 2012–2018*. Teologinen tiedekunta, Helsingin Yliopisto.

Mazower, Mark (2000). *The Balkans*. Weidenfield & Nicholson, Iso-Britannia.

Malcolm, Noel (1996). *Bosnia: A Short History*. NYU Press, Yhdysvallat.

Mylonas, Christos (2003) *Serbian Orthodox Fundamentals: Quest for an eternal identity*. Central European University Press, Budapest & New York.

O'Collins, Gerald (2014) *The Second Vatican Council: Message and Meaning*. Liturgical Press, Yhdysvallat.

Pesonen, Heikki; Sakaranaho, Tuula & Paukkunen, Sini (2019) *Uskonto ja maailmanpolitiikka*. Gaudeamus, Helsinki, Suomi.

Artikkeli: Ketola, Mikko: Globaali uskonnollinen toimija: Pyhä Istuin kansainvälisessä politiikassa.

Pilon, Dennis (2013). *Wrestling with Democracy : Voting Systems As Politics in the 20th Century West*. University of Toronto press, Kanada.

Power, Gerard. F (1996). Religion, Conflict and Prospect for Reconciliation in Bosnia, Croatia and Yugoslavia. *Journal of International Affairs*, Vol.50 (1), 221-252.

Silva, Da Raquel & Ferreira, Ana Sofia (2019) *The Post-Dictatorship Memory Politics in Portugal Which Erased Political Violence from the Collective Memory*. Integrative Psychological and Behavioral Science volume 53, pp. 24– 43.

Ramet, Sabrina Petra (2002) *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to The Fall of Milosevic*. Taylor & Francis Group, Yhdistynyt kuningaskunta.

Ramet, Sabrina (2014) *Religion and Politics in Post-Socialist Central and South-eastern Europe*. Taylor & Francis Group, Yhdistynyt Kuningaskunta.

Artikkeli Pelika, Egon: The Catholic Church and the Politics in Slovenia.

Ramet, Sabrina (2019) *Central and Southeast European Politics Since 1989*. Cambridge University press, Iso-Britannia.

Artikkeli Fink-Hafner, Danica: Slovenia since 1989.

Artikkeli Ramet, Sabrina: Politics in Croatia since 1990.

Spinka, Matthew (1933) *A History of Christianity in the Balkans - A study in the spread of Byzantine culture among the Slavs*. The American Society of Church History, Chicago, Ill.

Tanner, Marcus (1997) *Croatia: Nation Forged Under War*. Yale University Press, Yhdysvallat.

Weller, Mark (1992) *The International Response to the Dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia*. The American Journal of International Law, Cambridge University press.

Weigel, George (1992). *The Final Revolution – The Resistance of Church and the Collapse of Communism*. Oxford University Press, New York, Yhdysvallat.

Özkırımlı, Umut (2000). *Theories of Nationalism – A Critical Introduction*. Palgrave, New York, Yhdysvallat.